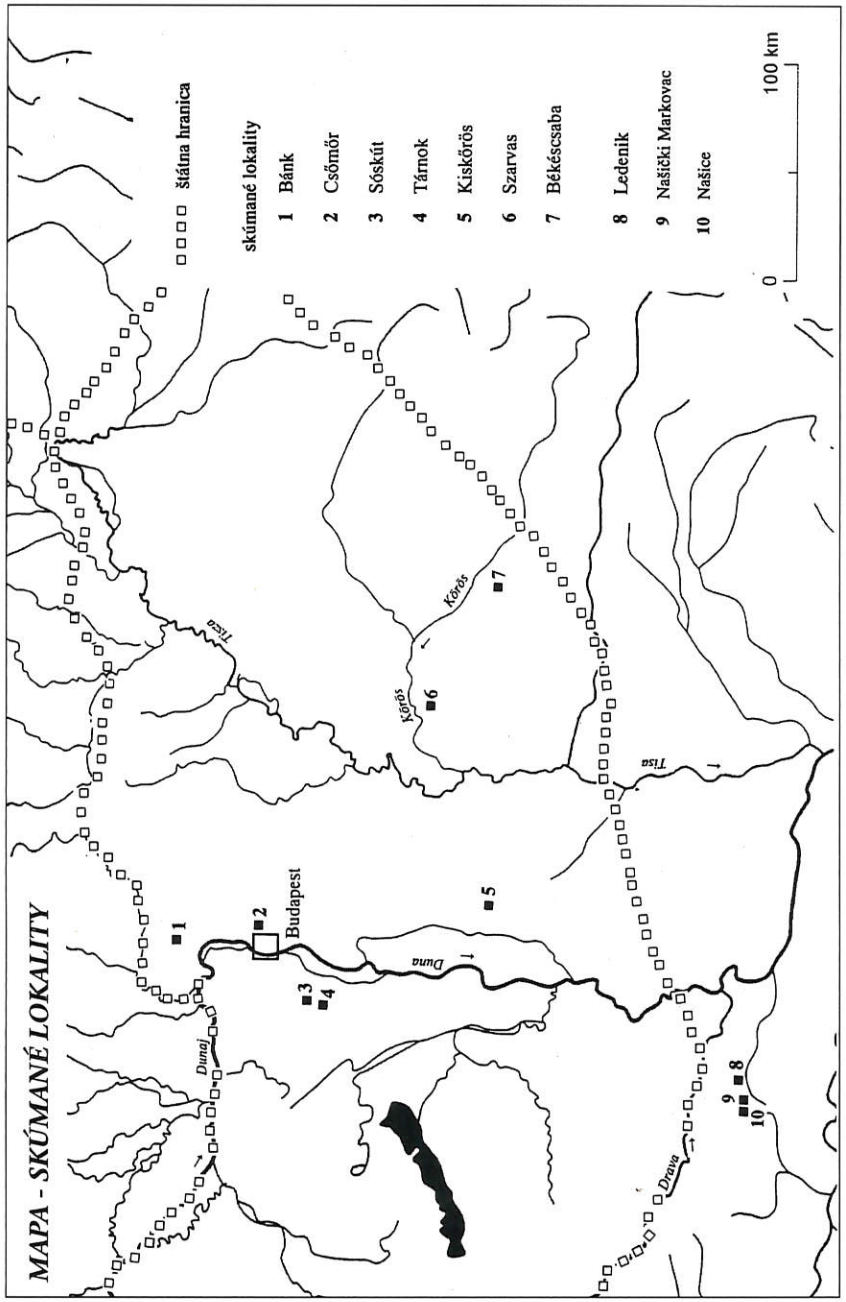

ISBN 80 - 8050 - 422 - 9

Jaroslav Čukan

DOLNOZEMSKÉ REFLEXIE

na neroľnícke zamestnania

Nitra 2001

DOLNOZEMSKÉ REFLEXIE

na neroľnícke zamestnania

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Jaroslav Čukan

DOLNOZEMSKÉ REFLEXIE
na neroľnícke zamestnania

NITRA 2001

© Jaroslav Čukan 2001

Posudzovatelia: Prof. PhDr. Anna Divičanová, CSc.
Doc. PhDr. Ján Botík, CSc.

Preklady
anglický - Ján Vančo
maďarský - Ján Chlebnický
chorvátsky - Emil Horák

ISBN 80-8050-422-9

OBSAH

Úvodom 7

Dolnozemské reflexie na neroľnícke zamestnania 9

Alföldi reflexiók a nem paraszti foglalkozásokról 21

Donjozemske refleksije na nepoljodjelska zanimanja 31

Lowland (Dolnozemské) Reflections
on Non-Peasant Occupations 41

Banka 51

Čemer 75

Šóškút a Tárnok 87

Šóškút 90

Tárnok 99

Malý Kereš 113

Sarvaš 135

Békéšska Čaba – Jamina 155

Slavónske reflexie 169

Ledeník 171

Markovec 184

Niekoľko slov o knihe (A. Divičanová) 207

Literatúra a pramene 211
Informátori 221
Abecedný zoznam obcí a miest 227

ÚVODOM

Pri príchode do Banky, Čemera, Békéšskej Čaby, Sarvaša alebo niektorej inej dolnozemskej obce som ešte netušil, čo sa mi tam bude javiť ako špecifické, na čo sústredím pozornosť. Všade som chcel urobiť čo najviac. Pre čabiansky Výskumný ústav, ktorý mi výskumy u maďarských Slovákov umožnil v rámci národopisných táborov, pre miestnych ľudí, ktorí sa nám chtiac-nechtiac venovali obyčajne v posledných júnových dňoch, keď mali dosť inej vlastnej roboty, a, prirodzene, aj pre svoje vnútorné uspokojenie, aby po mne niečo zostalo. Vo všetkých prípadoch trval pobyt v teréne len niekoľko dní, mimoriadne náročných dní. Pochody za informátormi väčšinou dlhými rozpálenými ulicami dolnozemských dedín a mestečiek, neraz trojfázový výskum, fotografovanie, filmovanie, spoločenské stretnutia a nekonečné večerné rozhovory so starými priateľmi pri fľaške o novotách v ostatnom roku a o všetkom. Nikde som nemal toľko času, aby bolo možné problematiku vyčerpať, vždy zostali aj nezodpovedané otázky. Poznatky som čiastočne dopĺňal dostupnou literatúrou alebo inými prameňmi. Jednotlivé kapitoly sú teda viacnásobne redukovaným odrazom reality. Reflexiami skrátenými subjektívnym výberom problematiky a spôsobom videnia, ale tiež časom a konkrétnymi možnosťami. Mozaikou zloženou z dolnozemských dedín a týždňov, ktorá rozhodne nie je vedou pre vedu, ale čítaním o živote pre ľudí. Lebo cieľom našej vedy na začiatku 21. storočia by malo byť ešte stále aj hľadanie a vypĺňa-

nie bielych miest. Dokumentovanie skúseností a súvislostí z minulosti aj prítomnosti, aby sa nestratili, nezanikli, boli ponaučením, impulzom (v najrozmanitejšom chápaní) a umožnili kontinuitu. Pre prítomnosť aj pre budúcnosť, pre každodenný život aj pre vedu. Nepropagujem návrat k jednoduchému opisu, no upozorňujem na nevyhnutnosť postupnosti, na silu prameňa.

DOLNOZEMSKÉ REFLEXIE
na neroľnícke zamestnania

Spôsob života a kultúra obyvateľov štátov situovaných južne od hranice Slovenskej republiky sú od skončenia tureckej expanzie výrazne ovplyvnené prítomnosťou príslušníkov slovenskej etnickej minority. Na území dnešného severného Maďarska dosídľovali slovenskí kolonisti aj obce s pôvodnou slovenskou kultúrou a v priebehu 18. a 19. storočia dosiahli jednotlivé kolonizačné prúdy vo viacerých etapách postupne až na juh Maďarska, ale aj do západného Rumunska, severného Bulharska, Juhoslávie a Chorvátska, zvlášť do Slavónie. Celé toto rozľahlé územie s početným slovenským obyvateľstvom v inoetnickom obkľúčení označujeme v slovenskej etnológii ako Dolnú zem. Na túto skutočnosť si dovoľujem upozorniť preto, lebo dolnozemskí autori tento celok chápu užšie, bez severných oblastí Maďarska.

Početné publikácie o Slovákoch na Dolnej zemi nám poskytujú komplex poznatkov o časovom postupe, spôsobe kolonizovania a jeho geografickom dosahu. Dnešná úroveň poznania nám umožňuje charakterizovať slovenskú národnostnú kultúru vo všetkých dolnozemských regiónoch, hoci nie v rovnakej miere. Etnokultúrne tradície príslušníkov slovenského etnického spoločenstva v podmienkach etnického rozdelenia južne od slovenskej hranice skúmajú a analyzujú miestni odborníci a nadšenci individuálne, inštitucionálne, alebo s pomocou jednotlivcov a inštitúcií materského národa. Príkladom takejto spolupráce je napríklad *Atlas ľudovej kultúry Slovákov* v Maďarsku, *Atlas slovenských nárečí* v Maďarsku a podobné diela o kultúrnych tradíciách Slovákov v Rumunsku a Chorvátsku, ktoré sú rozpracované.

Historiografia, jazykoveda, literárna história a etnológia Slovenska venujú pozornosť štúdiu svojej etnickej minority na Dolnej zemi v rôznych historických obdobiach s nerovnakou inten-

zitou, čo súvisí so súkromnými iniciatívami, ekonomickými možnosťami a v neposlednom rade aj s celkovou spoločenskou a politickou situáciou v strednej Európe a južne od nej. Diela zásadného významu Jána Siráckeho (1966 a 1980) a Rudolfa Bednárika (1966), Anny Divičanovej (1999), ale aj Jozefa Štolca (1949) či Víta Ušáka (1978) a ďalšie sú solídnym základom, z ktorého sa dajú odvíjať následné odborné aktivity. V desiatkach knižných publikácií, príležitostných vedeckých zborníkov[1] a stovkách štúdií v odborných časopisoch a príspevkoch v národnostnej tlači[2] je rozpracovaná problematika klasifikácie sídel, interetnických vzťahov a etnických procesov, súvislostí konfesionality a akulturácie a mnohých oblastí materiálno-technologickej kultúry, rodinného a spoločenského života, obyčajových tradícií a folklóru. Prevažuje štúdium kultúry dedinského roľníckeho obyvateľstva, respektíve urbánneho prostredia bez aplikovania adekvátnej metodologickej bázy.

Štúdium dostupných prameňov ma doviedlo k poznaniu, že neroľníckym aktivitám poľnohospodárskeho obyvateľstva a takým zamestnaniam, ktoré možno charakterizovať ako hlavné alebo významné zdroje príjmov a obživy nesúvisiace s poľnohospodárstvom, bola doteraz venovaná menšia pozornosť. Napriek tomu sa príležitostne objavujú príspevky, ktoré odrážajú život rôznych profesijných skupín, študujú rozličné sféry kultúry, nie iba poľnohospodárske prostredie. Vzhľadom na historické determinanty (ak prihliadam na otázky vývoja dolnozemskej kultúry, ale aj na formovanie vedy o kultúrnych tradíciách), prírodné podmienky a spoločensko-kultúrne parametre ich existencie je to zákonité a v konečnom dôsledku aj porovnateľné so situáciou na Slovensku.

[1] Za všetky uvediem aspoň dva: 275 rokov v Békéšskej Čabe. Prednášky zo Sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1993, (1995) a Meeting of Cultures-Conflicts of Cultures (1995).

[2] Prameň. Kultúrno-spoločenský časopis Slovákov v Chorvátsku, Naše snahy. Kultúrno-spoločenský mesačník. Orgán Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku, alebo Čabiansky kalendár a podobne.

V prítomnej publikácii si nenárokujem kompletizovať bibliografiu o Slovákoch na Dolnej zemi ani podrobne analyzovať publikované práce, no napriek tomu stručne predstavím doterajšie výsledky.

Gy. Tábori (1981) sa zaoberá významnou vrstvou dolnozemského obyvateľstva, poľnohospodárskymi robotníkmi – slúžkami, sluhami, bírešmi a pastiermi v poľnohospodárskych usadlostiach v Békéšskej Čabe v 2. polovici 19. a začiatkom 20. storočia, ich každodenným životom a rozličnými spôsobmi odmeňovania. Autor nezdôrazňuje, že hovorí výlučne o Slovákoch, no vychádza z hospodárskeho denníka slovenského dolnozemského gazdu. Ako poľnohospodárski robotníci sa nepochybne zamestnávali aj Slováci, no domnievam sa, že v podobných prípadoch nie je relevantné zdôrazňovať a vyhľadávať diferencie a charakteristiky etnické, skôr sociálne.

J. Koppány (1979) upozorňuje na iný rozšírený jav v slovenských dolnozemských obciach - na skupiny sezónnych robotníkov, ktorí sa grupovali predovšetkým z nižších sociálnych vrstiev obyvateľstva. V prípade príležitostných pracovných skupín *vibijárov* z békéšskej, čanádskej a čongrádskej župy, ktorí sa zaoberali nabíjaním hlinených domov, sa zameriava na oblasť materiálno-technologickú, no v súvislosti s *repášmi* a *mašinášmi* venuje náležitú pozornosť aj odevu, strave, ubytovaniu na majeroch, tráveniu voľného času a ďalším sociálnym aspektom spôsobu života sezónnych poľnohospodárskych robotníkov.

Najmä v severných hornatých oblastiach Dolnej zeme s dostatkom dreva patrilo k významným zamestnaniam a zdrojom príjmov slovenského obyvateľstva drevorubačstvo, pálenie dreveného uhlia a vápna. Tieto zamestnania v Répášskej Hute spracovali T. Petercsák (1984, respektíve 1995) a Gy. Mádai (1984). Priestor venovali aj špecifickému spôsobu života uhliarov, vápenkárov a zvlášť Madai lesným robotníkom.[3] V pohorí Matra

[3] Bližšie pozri Mádai, Gy.: (1984, 115 a n.).

sa rozvinula aj domácka výroba šindľov, dreveného riadu, poľnohospodárskeho náradia, metlárstvo a košikárstvo. V obci Szuhahuta sa im venovala K. Csilléryová (1955). Pripomenula zároveň, že neroľnícke zamestnania sú významným dôvodom k medzilokálnym kontaktom za účelom predaja výrobkov na trhoch a jarmokoch, ale aj výmeny pracovných technológií.[4]

Drevorubačstvo, furmanstvo a uhliarstvo v hegykőzskej oblasti Zemplínskych vrchov spomína vo svojej štúdii aj R. Petik (1975). Hlavným predmetom jeho záujmu sa však stalo drotárstvo, ktoré sa vyvinulo v pôvodne slovenských sklárskych obciach Nagyhuta, Kishuta a Vagáshuta zo sklenárstva. Stručne sa zmieňuje aj o sociálnom postavení drotárov a ich rodinných príslušníkov v období medzi dvoma svetovými vojnami.

V národopisnej spisbe o Slovákoch na Dolnej zemi nachádzame aj príspevky o baníckom zamestnaní. V roku 1810 boli otvorené uhoľné bane pri Ostrihome a ako baníci a povozníci sa tu zamestnávali aj Slováci najmä z obcí Čív, Kestúc a Šarišáp. Tieto informácie získavame prostredníctvom príspevku B. Kálmánfiho (1979), ktorého cieľom nebolo štúdium spôsobu života a kultúry baníkov a robotníkov, ale analýza slovenských ľudových piesní s tematikou roľníckeho, baníckeho a robotníckeho zamestnania. Kálmánfiho práci pripisujem dôležitosť aj z iného aspektu. Tento druh publikovaného materiálu dokazuje taký rozsah a význam spomenutých neroľníckych zamestnaní pre miestne slovenské obyvateľstvo, že sa dokázali včleniť aj do jeho folklórnej tvorby.[5]

Iné práce o baníkoch a priemyselných robotníkoch z územia Maďarska, ktoré by sa jednoznačne viazali na príslušníkov slovenskej etnickej minority, neevidujem.[6]

[4] O výmene tovaru a iných trhovníckych aktivitách pozri Viga, Gy.: (1984).

[5] Porovnaj Papuček, G.: (1983, 301, 311, 345), tiež Kormoš, A.: (1990, 333 a n.).

[6] Napríklad Paládi-Kovács, A.: (1999) venuje štúdiu vzťahu remeselníkov a robotníkov k cirkvi, no sú to všeobecné údaje bez etnickej špecifikácie.

O niektorých črtách spôsobu života bodonošských baníkov v rumunských Bihorských horách sa len okrajovo zmieňuje vo svojej knižnej publikácii J. Kapusniak.[7] Z prostredia rumunských Slovákov máme však rozsiahly publikovaný materiál venovaný remeselnej výrobe.[8] P. Rohárik (1988) a v nadväznosti na neho Z. Jančiková (1986 a 1987)[9] charakterizovali vývoj remeselnej výroby v Nadlaku vrátane početnosti remeselníkov a dielní od polovice 19. storočia do 70. rokov 20. storočia. Cieľom ich práce bola terminológia súvisiaca s existenciou viac ako troch desiatok nadlackých remesiel, preto sústredili pozornosť predovšetkým na pracovné postupy, súpisy náradia, nástrojov a sortiment výroby. Zmieňujem sa o nich hlavne preto, lebo priestor venovali aj spôsobu života samotných remeselníkov a diferenciám medzi učňami, tovarišmi a majstrami. Pričinili sa tak o vytvorenie pravdivejšieho pohľadu na dolnozemských Slovákov a materiál je cenný aj v súvislosti s prípravou ďalších syntetických diel podobného charakteru ako Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku (1996).

V intenciách uvedených faktov a môjho skromného skúsenostného komplexu, ktorý paradoxne vyplýva aj z neznalosti maďarského jazyka, si kladiem za cieľ sprístupniť pramenný materiál, jeho analýzu a zovšeobecnenia súvisiace so spôsobom života a kultúrou Slovákov na Dolnej zemi, ktorí

1. sa venujú poľnohospodárstvu na svojom majetku ako dominantnému zdroju obživy, ale pravidelne alebo príležitostne

[7] Kapusniak, J.: (1997, 49 a n.). Existencia slovenských baníckych dedín (napríklad Čerpotok, Ritoblaga, Stará Huta) a sklární (napríklad Stará a Nová Huta, Bistrá) v Bihore je všeobecne známa, no nie sú nám o nich známe publikované materiály.

[8] O vývoji remesiel v niektorých oblastiach Dolnej zeme a jeho predpokladoch pozri Siracky, J.: (1980, 100 a n.).

[9] V tomto prípade nejde o omyl, hoci Jančikovej príspevky (2. a 3. časť) boli publikované skôr ako Roháríkova knižná publikácia (1. časť).

si zlepšujú svoju ekonomickú situáciu aktivitami mimo vlastného hospodárstva,

2. majú rozhodujúce zamestnanie, alebo dôležitý zdroj príjmov a obživy mimo sféry poľnohospodárskej produkcie na vlastnom hospodárstve, no spravidla sa z rôznych dôvodov nevzdali ani práce na majetku, ktorého základ tvorí pôda.[10]

Vychádzam zo skutočnosti, že nepoznám žiadne lokálne spoločenstvo sociálne rovnorodé a profesijne jednotné. Poľnohospodár je súčasťou zložitých ekonomických a najrôznejších kultúrno-spoločenských vzťahov s príslušníkmi všetkých ostatných skupín a vrstiev obyvateľstva a obklopujúceho prírodného a spoločenského prostredia. Ak jeho spôsob života študujeme bez ekonomických a spoločenských relácií presahujúcich hranice jeho vlastného sveta, ak si nevšímame jeho koexistenciu napríklad s remeselníkmi, obchodníkmi, robotníkmi, učiteľom, farárom, obyvateľmi mesta, no tiež vzťahy a súvislosti všetkých spomenutých s ním, poznáme len časť jeho existencie, zlomok jeho spôsobu života a kultúry. Práve spoločenské a prírodné prostredie sú dva z relevantných faktorov formovania kultúrnych vzorov, špecifických čŕt, variabilnosti a diferencovanosti kultúry. Zohľadňovanie kontextuálnosti a vzájomnej podmienenosti javov považujem za nevyhnutnú súčasť vedeckej práce zvlášť v etnológii.

Aby som svoje zovšeobecnenie konkretizoval: ak nás zaujíma roľník, bolo by omylom skúmať len roľnícke sociokultúrne prostredie, ak nám aj o štúdium iných (vrstiev) práve nejde.

[10] Problematike dvojitého zamestnania, dvojzamestnanosti sa podrobne venoval Adam Pranda. Vzhľadom na zložitosť problému a iné zameranie tejto publikácie sa nesnažím podrobnejšie diferencovať na základe ekonomickej priority roľníckeho alebo neroľníckeho zamestnania. Porovnaj Pranda, A.: (1967, zvlášť 6 a n.).

Roľník je v predchádzajúcej vete premenná veličina, lebo etnológ môže tento pojem nahradiť slovom remeselník alebo robotník a podobne.[11]

Domnievam sa, že takýto prístup mi dovolí prispieť k rozšíreniu doterajších poznatkov o roľníkoch a práve tak aj o neroľníckych profesiách v prostredí dolnozemských Slovákov i v širších priestorových súvislostiach. V konečnom dôsledku sa naskytá možnosť porovnávať[12] a obohatiť slovenskú etnologickú literatúru ako aj odbornú spisbu o kultúre Maďarska a Chorvátska.

V širokej verejnosti a občas aj v odborných kruhoch rezonuje predstava, že veda o národných kultúrnych tradíciách je o poľnohospodároch a pastieroch. Štúdium iných skupín a vrstiev obyvateľstva nepovažujem za významné len vo vyššie načrtnutých vzťahových, respektíve podmienkových súvislostiach. Z hľadiska potreby komplexného obrazu kultúry v sociálnom kontexte, v rôzne ponímanom geografickom priestore a ktorejkoľvek zreteľne vymedzenej etape vývoja, je pre poznanie minulosti, prítomnosti i budúcnosti významné dokumentovať spôsob života a kultúru všetkých súčastí spoločnosti (v najširšom chápaní). Ak možno konštatovať, že remeselníci, baníci, železničiari alebo robotníci žijú v osobitých podmienkach svojím vlastným živo-

[11] Ako analogický príklad možno poukázať na štúdium akulturácie príslušníkov etnickej minority - je nemožné pochopiť a dostatočne ju vysvetliť bez poznania kultúry minority, no aj kultúrnych charakteristík majority, vzťahov s obklopujúcim etnickým makroprostredím vrátane prípadných ďalších etnických minorít. V tomto zmysle svoj názor podopieram konštatovaním J. Botíka, ktorý aj vo svojej ostatnej knižnej publikácii, hoci v iných súvislostiach, konštatuje: ... *v kultúre jednotlivých slovenských ostrovov a komunít v zahraničí sú zastúpené reálie trojakej proveniencie:*

- *kultúra materského národa*
- *kultúra vytvorená slovenskými vysťahovalcami v prostredí nového domova*
- *kultúra obklopujúceho majoritného národa, prípadne aj ďalších etník novej domoviny.* Botík (1999, 9).

[12] Porovnaj Filová, B.: (1975, 194).

tom, ktorý je v najrôznejších sférach ich existencie trvalo špecifický, štúdium kultúrnych tradícií takýchto sociálnych skupín nemôže byť pri použití vhodných bádateľských metód a techník a pri výbere signifikantných kultúrnych javov samoúčelné ani zbytočné.

Môj príspevok k rozšíreniu obzoru poznatkov o Slovákoch na Dolnej zemi je predovšetkým o kultúre neroľníkov. Predstavením zlomku neobyčajne bohatého súboru všeobecných aj špecifických kultúrnych javov zviazaných so životom dolnozemských Slovákov, s časťou ktorých som mal možnosť postupne sa zoznamovať a prenikať do ich podstaty.

Táto publikácia je pokračovaním môjho štúdia podobnej problematiky na území Slovenska. Podklady čerpám z prostredia slovenských enkláv v Maďarsku a Chorvátsku, ktoré som navštívil od roku 1994. Vzhľadom na tematickú rôznorodosť radím jednotlivé príspevky, zohľadňujúc geografický faktor - podľa polohy lokalít od severného Maďarska až po chorvátsku Slavóniu.

V kapitolách o kultúre jednotlivých lokálnych spoločenstiev využívam priame výpovede informátorov, dokumentované zjednodušenou transkripciou. Ich funkciou je priblížiť spôsob myslenia respondentov, jazyk archaický i ovplyvnený obklopujúcim jazykovým a kultúrnym prostredím, poskytnúť materiál k formulovaniu zovšeobecnení, respektíve faktografickým materiálom podoprieť závery a všeobecné charakteristiky.

Rôznorodé zamestnania obyvateľov Banky boli odvodené od geografického prostredia. Lesnatý ráz krajiny ako aj výskyt kvalitnej hliny a kameňa podmienili existenciu drevorubačstva, baníctva a furmanstva, ktoré výdatne dopĺňali poľnohospodársku produkciu. Popri predaji nadproduktu z hospodárskeho dvora sa široko rozvinulo aj priekupníctvo, zvlášť kupčenie s koňmi. Vzhľadom na prítomnosť veľkostatku boli až do socializácie neodmysliteľnou súčasťou spoločenskej štruktúry obce deputátnici - bíreši. Špecifickým fenoménom Banky je jazero, s ktorým súviseli v predchádzajúcich desaťročiach viaceré spôsoby nelegálneho lovu rýb. Predovšetkým táto vodná plocha a relatívne malá vzdialenosť od Vacova a Budapešti prispeli k veľkému rozvoju cestovného ruchu a turistiky. Aj na prelome storočí poskytuje chatová, respektíve víkendová štvrť príležitosti k zamestnaniu najmä pre miestnych murárov a kamenárov, ktorí tu mali spomedzi remeselníkov najvýznamnejšie postavenie v priebehu celého 20. storočia. Významnú rolu zohráva aj ako odbytisko poľnohospodárskych nadproduktov. Je determinujúcim faktorom intenzívnych asimilačných procesov a zaujímavého vývoja konfesionálnych vzťahov.

Pre spôsob života v Čemeri na okraji Budapešti bola v priebehu minulého storočia relevantná orientácia na pestovanie a predaj zeleniny, ktorá nie je ani dnes zanedbateľná. Tieto navzájom sa podmieňujúce aktivity postupne vytvorili osobitú životnú filozofiu a od nej sa odvíjajúce medzigeneračné a interpersonálne vzťahy v rámci rodiny, príbuzenstva i lokálneho spoločenstva. Medzilokálne vzťahy vrátane kontaktov s obyvateľmi slovenských enkláv a diaspor v širokom okolí pôsobili z hľadiska etnickej asimilácie bipolárne. Dôkladnejší výskum čemerských Slovákov, Nemcov a Maďarov by prispel okrem iného aj k odpovedi na otázku vzťahových relácií zamestnanie - špecifické hodnotové orientácie - etnicita.

Svojou polohou blízke prímestské obce Šóškút a Tárnok situujem aj v monografii do jedného celku. Pre obidve je charakteristická prevaha neroľníckych zamestnaní. V Šóškúte dominovala ťažba vápenca a s ňou súvisiace špecifické formy tradičnej architektúry, no aj prosperujúce ovocinárstvo a vinohradníctvo.

Do poštátnenia a združstevnenia živností rozvinutá remeselná výroba umožnila sústrediť pozornosť na postavenie remeselníkov v lokálnom spoločenstve a ich organizáciu práce, ale i vzťah

k pôde. Život a kultúra Tárnoka sa dodnes odvíja od existencie železničnej trate. Úzko s ňou súvisí zamestnanie na železnici, no aj trhovníctvo a priekupníctvo - ekonomická aktivita založená na kupovaní rôznych tovarov a následnom predaji za účelom dosiahnutia zisku. Počas ťažby kameňa a piesku patrilo k významným zdrojom príjmov majiteľov koní furmanstvo. Prostredníctvom neroľníckych zamestnaní sa prisťahovalci zväčša zo západného Slovenska a ich potomkovia neustále kontaktovali s príslušníkmi majoritného i viacerých iných etnických spoločenstiev, čo zvlášť od dvadsiatych rokov 20. storočia podstatne poznamenalo ich kultúrne tradície a etnické vedomie. Z trhov a jarmokov sú známi v Čemeri a dokonca aj v Banke ako Slováci, čo zasa dokazuje ich snahu etnicky sa identifikovať.

Špecifikom Malého Kereša, ležiaceho medzi Dunajom a Tisou, je jednoznačne vinohradníctvo a pri terénnom výskume som sústredil pozornosť predovšetkým na túto aktivitu. Kapitola je orientovaná monotematicky s akcentom na sféru materiálno-technologickú. Pracovné postupy, spôsoby predaja vína a viaceré iné javy súvisiace s týmto dôležitým zamestnaním a zdrojom obživy sú vzhľadom na miestne prírodné podmienky neopakovateľné nielen v porovnaní so situáciou na Slovensku, ale dokonca aj so susednými lokalitami s maďarským obyvateľstvom.

V druhej tretine 20. storočia bol pre Sarvaš charakteristický vysoký počet živnostníkov, z ktorých podstatnú časť tvorili remeselníci. Viacnásobná diferenciácia remeselníkov v rámci profesie i podľa druhu remeselnej výroby sú pre etnológa zaujímavé oblasti štúdia, podobne aj rôzne formy spoločenských a kultúrnych aktivít. Dosiahnuť presvedčivejší obraz o remeselníkoch a ich postavení v kontexte mesta si vyžaduje tiež intenzívny výskum v prostredí spoločenských vrstiev, pre ktoré remeselníci produkovali, vrátane analýzy medzilokálnych kontaktov. Týka sa to aj riešenia problému evidentného rozporu medzi etnickou

identitou a etnickou identifikáciou remeselníkov a možnosti vysvetliť účelovú, cieľavedomú etnickú identifikáciu v hraničnom priestore medzi etnickou asimiláciou prirodzenou a násilnou.

V prímestskej štvrti Békéšskej Čaby, zvanej Jamina, sú predmetom môjho záujmu priemyselní robotníci. Ako profesijná skupina obyvateľstva vznikli z tradičného poľnohospodárskeho kultúrneho podložia, postupne si vytvorili vlastné kultúrne tradície a podstatne vplývali na obklopujúce spoločenské prostredie vo sfére sociálnych, ekonomických, kultúrnych aj etnických procesov. Priemysel od polovice 19. storočia postupne menil pôvodný agrárny charakter Békéšskej Čaby a práve štúdium robotníckeho prostredia umožňuje dopĺňať mozaiku procesu transformácie tradičnej roľníckej kultúry.

Slavónske kapitoly o kultúre Ledeníka a Markovca sa zdanlivo vymykajú z kontextu publikácie. Slováci v Chorvátsku žijú v odlišných geografických, kultúrnospoločenských (jazykových, konfesionálnych), štátnopolitických, etnických a iných súvislostiach. Takéto špecifické postavenie na Dolnej zemi spôsobilo, že navrstvovanie kultúrnych tradícií na pôvodný spoločný kultúrny základ tu napreduje vlastnou cestou a etnická identita aj identifikácia Slovákov má v Chorvátsku imanentný charakter. Spoznávanie jeho zákonitostí prostredníctvom odhaľovania spoločného a vysvetľovania diferenciačného dopĺňa doteraz známe fakty o Slovákoch na Dolnej zemi, umožňuje porovnávať v reláciách slovenských aj medzietnických a nachádzať nové súvislosti a impulzy pre ďalšie štúdium. V tejto kapitole prezentujem viac výpovedí informátorov ako v iných častiach publikácie. Okrem vyššie spomenutých funkcií transkripcií sa snažím poukázať aj na tendenciu informátorov pohotovo včleňovať do svojho nárečia slová spisovného jazyka, čo je evidentné najmä v Ledeníku. Transkribované texty tiež dokazujú, že u slavónskych Slovákov bolo pri rozhovoroch charakteristické iniciatívne rozlišo-

vanie, (ba až zdôrazňovanie) etnicity v rámci obyvateľov vlastnej lokality i v širšom priestore, čo možno v určitom zmysle pokladať za spôsob prezentovania vlastnej etnickej identifikácie.

Prítomnú prácu rozhodne nepovažujem za ukončenú. Nasledujúce terénne výskumy budú kompletizovať a vysvetľovať naznačené a objavovať nové.

ALFÖLDI REFLEXIÓK A NEM PARASZTI FOGLALKOZÁSOKRÓL[1]

A török uralom megszűnésével az Alföld életmódját és kultúráját jelentősen befolyásolta az a tény, hogy Szlovákia déli, mai államhatárának közelében a mai Magyarország területét szlovák telepesek népesítették be újra. A szlovákok a 18. és a 19. század folyamán, az egyes telepítési hullámok különböző szakaszaiban, fokozatosan eljutottak Magyarország déli területeire, a mai Románia nyugati vidékeire, Bulgária északi részeibe, és a mai Jugoszlávia valamint Horvátország (főként Szlavónia) területére.

Számos, az alföldi szlovákokról szóló kiadvány komplex ismereteket nyújt a kolonizáció időbeli folyamatairól, annak módjáról és földrajzi kiterjedéséről. A mai ismeretek lehetővé teszik számunkra azt is, hogy szinte valamennyi alföldi régió szlovák nemzetiségi kultúrájat – bár eltérő mértékben jellemezhessük. A szlovák nyelvhatártól délre szórványokban élő szlovák közösségek etnokulturális hagyományait egyaránt vizsgalják és elemzik a helyi szakemberek és lelkes érdeklődők, egyénileg, intézményesen, és gyakran az anyanemzet szakembereinek és intézményeinek segítségével. Ilyen együttműködésből született többek között a magyarországi szlovákov néprajzi atlasza, a magyarországi szlovák nyelvjárászi atlasz, illetve az együttműködés ezt a módját követik a romániai és horvátországi szlovákok kulturális tradíciókhoz kapcsolódó megkezdett kutatások.

Szlovákia történettudománya, nyelvtudománya és néprajztudománya figyelemmel kíséri az Alföldön élő etnikai kisebbségének különböző történelmi korszakokban és más és más intenzitással folyó kutatásait. Ezek a kutatások egyéni kezdeményezések, gazdasági lehetőségek és nem utolsó sorban közép-európai

[1] Vzhľadom na dodatočné zásahy do textu preklady do cudzích jazykov nie sú doslovné.

és attól délre eső területek össztársadalmi és politikai helyzetének függvényei. Ján Sirácky (1966 és 1980), Rudolf Bednárik (1966), Gyivicsán Anna/Anna Divičanová (1999), de Jozef Štolc (1949) vagy Vít Ušák (1987) és mások alapvető jelentőségű művei csak szolid alapjai annak, hogy ezekből kiindulva további tudományos kutatásokat lehessen végezni. Több tucatnyi könyvpublikáció, rendszerint szimpóziumi tanulmánykötetek[2] és több száz, tudományos folyóiratban megjelent tanulmány és nemzetiségi lapban közölt cikk[3] dolgozta fel a települések tipológiáját, interetnikus kapcsolatoknak és etnikai folyamatoknak a kérdéseit, a konfesszionalitás és akkulturáció, az anyagi-technolóogiai több területének, a családi és társadalmi életnek, a szokás - és folklór hagyományok összefüggéseit. Ezekben a tanulmányokban tulsúlyba került a falusi paraszti lakosság kulturájának, ill. az uránus környezet vizsgálata – gyakran megfelelő módszertani bázis alkalmazása nélkül. A nem paraszti foglalkozású csoportok és rétegek vizsgálata kisebb terjedelmű.[4]

Ebben a kiadványban nem óhajtom kiegészíteni az Alföldön élő szlovákok bibliográfiáját, sem elemezni a megjelent írásokat. Az általam elérhető források tanulmányozása vezetett ahhoz

[2] Ezekből ezesetben következő kettőt említenék: 275 rokov v Békéšskej Čabe. Prednášky zo Sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1993, (1995) - (275 éve Békéscsabán. A magyarországi szlovákokról szóló 1993. évi szimpózium előadásai) és Meeting of Cultures – Conflicts of Cultures (1995).

[3] Prameň. Kultúrno-spoločenský časopis Slovákov v Chorvátsku (A horvátországi szlovákok kulturális-társadalmi folyóirata. Naše snahy. Kultúrno-spoločenský mesačník. Orgán Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku (kulturális társadalmi havilap. A Románia Szlovákok és Csehek Demokratikus Szövetsége lapja), vagy Čabiansky kalendár (Csabai Kalendárium) és mások.

[4] A nem jelentős számu munkából megemliteném legalább a drótosokról (Petik, R. : 1975) a pilisszentkereszti mészégetésről, a mátri szlovákok fafeldolgozó munkájárol (Petercsák, T. : 1984 és 1995), a Békéscaba-jaminai téglagyárról (Szigeti, L.: 1968) szóló tanulmányokat.

a felismeréshez, hogy eddig nem szenteltek megfelelő figyelmet a mezőgazdasági lakosságnak azokra a nem paraszti tevékenységére, illetve olyan foglalkozásokra, amelyeket úgy lehetne jellemezni, hogy azok ugyan nem kapcsolódnak a mezőgazdasághoz, de fő vagy jelentős bevételi forrásokat, megélhetési lehetőségeket jelentenek.

A közölt tényezők intencióiból kiindulva és szerény tapasztalataim összességeire támaszkodva, melyeket – paradox módon – a magyar nyelv nemismerete is meghatározott, azt a célt tűztem magam elé, hogy hozzáférhetővé tegyem azt a forrásanyagot, annak elemzését és általánosításait, amely az Alföldon elő szlovákok életmódjához, kultúrájához, kapcsolódik s akik.

1. saját tulajdonuk mint domináns megélhetési forráson megőgazdasággal foglalkoznak, de rendszeres vagy alkalomszerü tevékenységükkel saját gazdaságukon kívül javítják gazdasági helyzetüket,
2. van egy főfoglalkozásuk, vagy jelentős bevételi és megélhetési forrással rendelkeznek a megőgazdasági termelés szféráján kivül, akár saját gazdaságukban, de rendszerint különböző okok miatt nem hagytak fel a munkával azon a tulajdonon, melynek alapját a föld képezi.[5]

Elemzéseiben abból a tényből indulok ki, hogy nem ismerek szociálisan homogén ésfoglalkozás tenintetében egységes lokális társadalmat. A parasztember, a lakosság összes csoportjának és rétegének képviselőivel és az őt körülvevő természeti és társadalmi környezettel együtt, része a komplex gazdasági és legkülönfélébb kulturális és társadalmi kapcolatoknak. Ha életmódját olyan

[5] A kétlaki foglalkozások kérdésével Adam Pranda foglalkozik részletesen. Tekintettel a kérdes bonyolutságára, valamint a jelen tanulmány más iranyultságára nem kívánjuk részletesebben differenciálmi (megkülönböztetni ?) a paraszti vagy nem paraszti foglalkozásokat gazdasági prioritásuk alapján. Vesd össze Pranda, A.: (1967, különösen 6 és p.)

gazdasági és társadalmi relációk nélkül vizsgáljuk, melyek túlnőnek világának határain, ha nem vesszük figyelembe együttélését például az iparosokkal, kereskedőkkel, munkásokkal, a tanítóval, a pappal, a város lakosaival, valamint kapcsolatait, összefüggéseit az említettekkel, létezésének, életmódjának csupán töredékét ismerjük meg. Éppen a társadalmi és a természeti környezet, az a két releváns tényező a kulturális minta, amely a kultúra specifikus vonásait variabilitását és differenciáltságát kulturális mintaként formálja. Ezt a kapcsolatrendszert valamint a kölcsönős alárendeltséget, illetve ezekkel összefüggő jelenségeket tartom a tudományos munka, főként a neprajztudomány szerves részének.

Hogy általánositásomat konkretizáljam: ha minket a földműves érdekel, tévedés lenne csupán a paraszti szociokulturális környezetet vizsgálni, ha mások (más rétegek) vizsgálata nem is érdekel.

A földmüves az előző mondatban változó érték mert az etnográfus ezt a fogalmat kézműves, munkás vagy más szóval helyettesítheti.[6]

Hiszem hogy ezzel a megközelitéssel hozzájárulhatok az alföldi – tágabb térbeli összefüggésekben is – szlovák parasztsággal és a nem paraszti foglalkozásúakkal kapcsolatos eddigi isme-

[6] Analog példaként felhozható az etnikai kisebbséghez tartozó egyének akkulturációstanulmányozása. Ezt a folyamatot ugyanis lehetetlen felfogni és megfelelően magyarázni a kisebbség kultúrájának ismerete nélkül, de a többség kulúrájának jellemzői, a körülvevő etnikai makrokőrnyezezettel való kapcsolatok nélkül, melybe beletartozhatnak az esetleges további etnikai kisebbségek is.
Ebben az értelmben nézetemet alátámasztom J. Botík megállapításával, aki egyik utolsó könyvében, bár más összefüggésben megállapítja: ... *az egyes határontúli szlovák nyelvszigetek és társadalmak kultúrájában három eltáró réteg található, mégspedig:*
- *az anyanemzet kultúrája*
- *a szlovák telepeseknek az új haza környezetében kialakított kultúrája*
- *és többségi nemzet, ill. más etnikumok kultúrája.* Botík (1999, 9).

retek bővitéséhez. Munkánk egyúttal lehetőséget nyújt ahhoz, hogyösszehasonlítsuk[7] és gazdagítsuk a szlovák néprajzi– és más szakirodalmat a magyarországi és a horvátországi kultúrával.

A széles köztudatban s időnként a tudományos körökben is, tartja magát az az elképzelés, hogy a nemzeti kulturális tradiciókról szóló tudomány a földmüvesekről és a pásztorokról szól. A kultúra komplex képének a feltárása megköveteli, hogy a szociális kontextusban, a különböző módon felfogott földrajzi környezetben és aj fejlődés akármelyik világosan kőrülhatárolt szakaszában, a múlt, jelen, és a jövő megismerése céjbából dokumentáljuk a tágabban vett társadalom összes alkotóelemének életmódját és kultúráját. Ha kijelenthető, hogy az iparosok, bányászok, vasutasok vagy munkások sajátos körülmények között élik saját életüket, amely létezésük legkülönfélébb szféráiban tartósan specifikus, az ilyen szociális csoportok kulturális hagyományainak a tanulmányozása megfelelő kutatási módszerek és technikák alkalmazása, szignifikáns kulturális jelenségek kiválasztása mellett nem lehet öncélú és felesleges.

Az alföldi szlovákokról szóló – látókört bővitő – írásom mindenek előtt egyfajta reflexió a nem paraszti kultúrára. Bemutatása annak az általános és specifikus, kulturális jelenségekben különösen gazdag töredékegyüttsnek, mely az alföldi szlovákok életével kapcsolatos, s melyek egy részével lehetőségem volt fokozatosan megismerkedni s lényegüket megérteni.

Ez a publikáció folytatása a hasonló témájú szlovákiai kutatásaimnak. Érveimert azokból a magyarországi és horvátországi szlovák enklávék környezetéből meritettem, amelyeket 1994 óta Játogattam. Tekinttel a tematikus különneműségekre az egyes írásokat földrajzi tényezők figyelembe vételével, – egyes települések fekvéséből kiindulva Észak - Magyarországtól a horvátországi Szlavóniáig csoportosíitottam.

[7] Vö. Filová, B.: (1975, 194)

Az egyes lokális társadalmak kulturális reflexióival kapcsolatosan az adatkőzlők közvetlen közléseit alkalmazom, melyeket egyszerűsitett átírással közlöm. E dokumentálás célja az adatközlők gondolkodásmódjának, archaikus nyelvévek bemutatása, amelyben erősen érződik az őket körülvevő nyelvi és kulturális környezet. Célom továbbá az, hogy anyagot szolgáltassak az általánositások megfogalmazásához, ill. tényszerű anyaggal alátámasszam a következtetéseket és az általános jellemzéseket.

Bánk település lakosságának különböző foglalkozásai földrajzi környezetből vezethetők le. A videk erdős jellege, ugyanúgy a jó minőségű agyag és a kő megteremtették a favágás a bányászkodás és a fuvarozás lehetőségét, amelyek jelentős mértékben egészitették ki a mezögazdasági termelést. A gazdasági udvarból származó felesleg eladásán túl jelentősen fejlődött a viszonteladás, főként a lovakkal történő kupeckedés. Tekintettel a nagybirtok jelenlétére a falu társadalmának elválaszthatatlan részét képezték a béresek. A helyi társadalomban különleges jelentösége volt és van a bánki tónak, melyhez az elmúlt évtizedekben több illegális halászati mód kötödik. mindenek előtt ez a tó, Vác és Budapest viszonylagos közelsége járult hozzá a közlekedés és a turizmus fejlődéséhez. Már a századfordulón is hétvégi ill. víkendház negyed biztosította a munkaalkalmat kűlönösen a helyi kőművesek és kőfaragók számára, akik az egész 20. század folyamán különleges helyet foglaltak el az iparosok kőzött. Bánk jelentős szereper tölt be megőgazdasági terményfelesleg piacaként is. Meghatározó tényező az intenzív asszimilációs folymatban és az érdekes felekezeri élet változásában.

Budapest közvetlen szomszédságában található Csömör. Lakosságánal életmódját az elmúlt század folyamán meghatározó módon befolyásolta a zöldség termesztése és aárusítása, mely még ma sem elhanyagolható tényező. Ezek a kölcsönösen egymást feltételező tevékenységek fokozatosan egyfajta életfilozófiát alakítottak ki, amely meghatározta a generációs és interperszonális kapcsolatokat is, a családban, rokonságban valamint a helyi társadalom egészében. A települések közötti kapcsolatok, ezen belül pedig a tágabb vidék szlovák településeivel és diaszpóráival tartott kapcsolatok, etnikai asszimiláció szempontjából bipolárisan hatottak. A csömori szlovákok, németek és magyrok alaposabb vizsgálala – többek közzött – hozzájárulna a foglalkozás – specifikus értékorientáció – etnicitás kölocsönös viszony – kérdésének megválaszollásahoz is.

Földrajzi fekvésüknél fogva a főváros közeli Sóskút a Tárnok településeket a monográfiában is egy egységbe helyeztem. Mindekettőt a nem paraszti foglalkozások túlsúlya jellemzi. Sóskútra jellemző volt a mészkő termelése és az ehhez kapcsolódó hagyományos architektúra specifikus formái, de prospeló gyümölcs– és szőlőtermesztés is. Az ipar államosításáig a fejlett kisipari termelés lehetővé tette, hogy a helyi társadalomban a figyelem az iparosság helyzetére és a munka szervezésére irányuljon, amellett a földdel való kapcsolatra is. Tárnokon az élet és a kultúra máig a vasút létezéséhez kapcsolódik. Velc szorosan összefügg a vasútnál való szolgálat, de a piacozás és a viszonteladás – mely olyan gazdasági tevékenység, mely különböző áruféleségek felvásárlásából, majd azok haszon céljából történő eladásukból áll. Kő- és homokbányászás idején a lótulajdonosok számára jelentős bevételi forrást a fuvorozás jelentette. A többségében Nyugat-Szlovákia területeiről idekőltözöttek és utódaik a nem paraszti foglalkozások révén állandóan kapcsolatban álltak a többségi és más etnikai társadalmaki képviselőivel. Ez a 20. század huszas éveitől alapjaiban valtoztatta meg kulturális hagyományaikat és etnikai tudatukat. A piacokról és a vásárokból ismertél őket Csömörön, sőt Bánkon is mint szlovákokat, ami bizonyítéka azon szándékuknak, hogy etnikailag identifikálják magukat.

A Duna-Tisza közén fekvő Kiskőrös specifikuma egyértelműen a szőlőtermelés. Terepkutatásom során mindenekelőtt erre a tevékenységre összpontosítottam figyelmenet. A fejezet monotematikusan orientált, hangsúllyal az anyagi-technológiai területre. A munkafolyamatok, a boreladás módjai több hasonló jelenség, melyek összefüggnek ezzel a fontos foglalkozással és megélhetési forrással, tekintettel a helyi természeti körülményekre, egyedi jelenséget képviselnek nemcsak a szlovákiai, hanem a szomszédos magyar településekkel történő összehasonlitás során.

Szarvasra a 21. század második harmadában az iparosok magas száma volt a jellemező. Közülük is jelentős számot képviseltek a kézművesek, akiknek a többszörös differenciálódása foglalkozáson belül és az ipari termelés fajtája szerint érdekes kutatási terület a néprajzktutató számára, vonatkozik ez a társadalmi és kulturális tevékenységek különböző formáira is. Ahhoz, hogy megnyugtató képet kapjunk e kézműves rétegről, illetve a szarvasi társadalomban elfoglalt helyéről, ez intenziv kutatást feltételez azon társadalmi rétegek környezetében, melyek számára a kézművesek termelnek, és ebbe belatartozik a települések kötzi kapcsolatok vizsgálata is. Ez érinti a kézmüvesek etnikai identitása és az etnikai meghatározottág (identifikáció) közti nyilvánvaló ellentét problémáját is, és segít megmagyarázni azt a céltudatos etnikai identifikációt is amely a természetes és erőszakos etnikai asszimiláció határán helyezkedik el.

Békécsaba Jamina nevű városrészében érdeklődésem tárgyát az ipari munkásság képezte. Mint a lakosság egyik professzionális csoportja hagyományos mezőgazdasági kulturális alapokból nőtt ki, fokozatosan alakitotta ki sajátos kulturális hagyományait, és alapvetően befolyásolta a környező társadalmi környezet szociális, gazdasági, kulturális és etnikai folyamatait. Az ipar a 19.

század közepétől fokozatosan megváltoztta Békéscsaba eredeti agrár jellegét. Éppen a munkáskörnyezet tanulmányozása teszi lehetővé a hagyományos paraszti kultúra transzformációs folyamatának mozaikszerű kiegészítését.

A szlavóniai Ledenik és Markovec települések kultúrájával kapcsolatos reflexiók látszólag kívül esnek a publikació kontextusán. A horvátországi szlovákok eltérő földrajzi kulturális és társadalmi nyelvi, vallási, állampolitikai, etnikai reláció közepette élnek. Ez a specifikus helyzet itt az Alföldön azt eredményezte, hogy az eredeti közös kulturális alapra felrétegződött kulturális hagyományok sajátos úton haladnak előre, és az etnikai identitás és identifikáció Horvátországban a szlovákoknál immanens jellegű. Ezeknek a törvényszerűségeknek a megismerése azáltal, hogy felfedjük a közöst, megmagyarázzuk a különöset, kiegészíti az Alföldön élő szlovákokról eddig megismert tényeket, lehetővé teszi az összehasonlítást a szlovák és az interetnikus között, összefüggéseket és impulzusokat segít keresni a további kutatásokhoz. Ebben a fejezetben több adatközlői szöveg található mint a publikáció más részeinél. A fentebb említett transzkripciós funkciókon túl szándékom volt rámutatni az adatközlők azon készségére, hogyan tudják az irodalmi nyelv szavait beilleszteni saját nyelvjárásukba, ami főleg Ledenik esetében nyilvánult meg. A lejegyzett szövegek azt is bizonyítják, hogy a szlavóniai szlovákok a beszélgetések során többször hangsúlyozták az etnicitást részben saját településük lakossága és részben a tágabb kőrnyezet vonatkozásában, ami bizonyos értelemben az etnikai identifikáció egyik formájaként fogható fel.

Rövid idejű jelenlétem az egyes helyi kőzösségekben természetesen nem tette lehetővé számomra, hogy teljesen kimerítsem az adott témakört, hogy figyelembe vegyem az összes alapvető kőrülményt és kapcsolatot, melyeket részben levéltári kutatásokból, részben az irodalom tanulmányozása során, valamint több-

ször megismételt alföldi kutatások alkalmával szrereztem. Ebből a szempontból reflexióimat nem tekintem befejezetteknek, mert a további terepkutatások kiegészíhetik és megmagyarázhatják a felvázoltakat, és bizonyára újak felfedezésre is sor kerülhet.

DONJOZEMSKE REFLEKSIJE
na nepoljodjelska zanimanja

Način života i kultura stanovništva Donje zemlje su od završetka turske ekspanzije izrazito pod utjecajem pripadnika slovačkog etničkog minoriteta. U blizini južne državne granice Republike Slovačke, na području današnje Mađarske doseljavali su se slovački kolonisti i u općine sa izvornim podrijetlom slovačke kulture, a u tijeku 18. i 19. stoljeća pojedini kolonizacijski tokovi dospjeli u više etapa postupno čak na jug Mađarske, pa i u zapadnu Rumunjsku, sjevernu Bugarsku, Jugoslaviju i Hrvatsku, posebice u Slavoniju.

Brojne publikacije o Slovacima na Donjoj zemlji pružaju nam kompleks spoznanja o vremenskom pomjeravanju, načinu kolonizacije i njenom zemljopisnom dosegu. Sadašnja razina spoznaja omogućuje nam uvid u karakteristike slovačke nacionalne kulture u svim „donjozemskim" regionima, mada ne u istoj mjeri. Etnokulturne tradicije pripadnika slovačke etničke zajednice u uvjetima etničkog podjeljenja južno od slovačke granice promatraju i analiziraju mjesni stručnjaci i zanesenjaci, individualno i institucionalno ili uz pomoć pojedinaca i institucija materinskog naroda. Uzorom je ovakve suradnje naprimjer *Atlas narodne kulture Slovaka u Mađarskoj, Atlas slovačkih narječja u Mađarskoj* i slična djela o kulturnim tradicijama Slovaka u Rumunjskoj i Hrvatskoj koja su u pripremi.

Slovačka povijest, jezikoslovlje i etnologija poklanjaju pažnju proučavanju svojeg etničkog minoriteta na Donjoj zemlji u raznim povijesnim periodima sa različitim intenzitetom, što je povezano sa posebnim inicijativama, ekonomskim mogućnostima i u prvom redu, i sa cijelom društvenom i političkom situacijom u Europi i južno od nje. Djela principijalnog značenja Jána Siráckog (1996 i 1980) i Rudolfa Bednárika (1966), Anne Divičanove (1999), ali i Jozefa Štolca (1949) ili Víta Ušáka (1987) i druga,

dobra su osnova, od koje se mogu nastavljati znanstvene aktivnosti. U desetkama književnih publikacija, povremenim znanstvenim zbornicima[1] i stotinama studijia u stručnim časopisima novinama i prilozima u narodnom tisku[2] razrađena je problematika klasifikacija područja, interetničkih odnosa i etničkih procesa, povezanosti vjeroispovjesti i akulturacije i mnogih područja materijalno-tehnološke kulture, obiteljskog i društvenog života, običajnih i folklornih tradicija. Prevagu imaju prednosti proučavanja kulture seoskog seljačkog pučanstva, odnosno urbane sredine bez primjene adekvatne metodološke osnove. Druge nepoljoprivredne profesijske grupe i vrste promatrane su u manjim razmjerima.[3]

U ovoj publikaciji nemam namjeru kompletizirati biblijografiju o Slovacima na Donjoj zemlji, niti analizirati objavljena djela. Proučavanjem pristupačnih izvora dospio sam do zaključka, da do sada nije bila poklanjana primjerena pozornost nepoljoprivrednim aktivnostima poljoprivrednog pučanstva, kao i takvim zanimanjima, koje možemo karakterizirati kao glavne ili bitne izvore prihoda i prehrane, a da nemaju veze sa poljoprivredom.

U intencijama navedenih činjenica kao i mojega skromnog doživljajnog kompleksa, koji – paradoksalno – potiče i iz nepoznavanja mađarskoga jezika, moj je cilj učiniti dostupačnim

[1] Za sve ću navesti barem dva: *275 godina u Bekeškoj Čabi.* Predavanja sa Simpozija o Slovacima u Mađarskoj, 1993, (1995) i Meeting of Cultures-Conflicts of Cultures (1995)

[2] *„Prameň"*. Kulturno-društveni časopis Slovaka u Hrvatskoj, *„Naše snage"*. Kulturno društveni časopis Slovaka u Hrvatskoj. Kulturno-društveni mjesečnik. Organ Demokratiičkog saveza Slovaka Čeha u Rumunjskoj, ili Čabjanski kalendar i slično.

[3] Iz nevelikog broja radova spomenimo barem objavljeni materijal o "drotarima" (Petik, R.: 1975). O paljenju vapna u Mlincima, drvarskim radovima Slovaka u Matri (Petercsák, T.: 1984 a 1995), o ciglani u Békéscabe-Jamini (Szigeti, L.: 1968) .

izvorni materijal, njegovu analizu i uopćavanje spoznaja vezana za način života i kulturom Slovaka na Donjoj zemlji, koji:

1. su se posvetili poljoprivredi na svom imanju kao dominantnom izvoru prehrane, redovno ili povremeno poboljšavaju svoju ekonomsku situaciju aktivnostima izvan vlastitog gospodarstva,
2. imaju glavno zaposlenje ili značajan izvor prihoda i prehrane izvan sfere poljoprivredne produkcije na vlastitom gospodarstvu, no obično iz raznih razloga ne ostavljaju ni posao na imanju, osnovu kojega čini zemlja.[4]

Polazim od činjenice da ne poznajem nikakvu lokalnu zajednicu socijalno istovrsneu i profesionalno jedinstvenu. Zemljoradnik je sastavni dio složenih ekonomskih i najrazličitijih kulturno-društvenih odnosa sa pripadnicima svih ostalih grupa i slojeva pučanstva i okolne prirodne i društvene sredine. Ako njegov način života proučavamo bez obzira na ekonomske i društvene relacije koje nadmašuju granice njegovog vlastitog svijeta, ako prenebregnemo njegovu koegzistenciju, primjerice s obrtnicma, trgovcima, radnicma, učiteljom, župnikom, stanovnicima grada, ali isto tako i odnose svih spomenutih s njim, poznajemo samo jedan dio njegovog postojanja, samo dio njegovog načina života i kulture. Upravo društvena i prirodna sredina dva su relevantna faktora formiranja kulturnih uzora, specifičnih crta, varijabilnosti i diferenciranosti kulture. Kontekstualnost i uzajamnu povezanost pojava smatram neizbježnim sastavnim djelom znanstvenog rada, posebice u etnologiji.

Da svoje uopćenje konkretiziram: ako nas zanima poljoprivrednik, bila bi pogrješka zanimati se samo poljoprivrednom

[4] Problem dvojnog zaposlenja, dvozaposlenosti temeljito je proučavao Adam Pranda. S obzirom na zamršenost problema kao i drugu namjenu ove publikacije ne trudim se temeljitije diferencirati na osnovi ekonomskog prioriteta zemljoradničkog zaposlenja. Usporedi: Pranda, A.: (1967, posebice 6 i sl.).

siciokulturnom sredinom, ako se momentalno ne radi o proučavnju drugih slojeva.

Poljoprivrednik je u poslednjoj rečenici promjenljiva veličina, jer etnolog može ovaj pojam nadoknaditi sa riječima obrtnik ili radnik i slično.[5]

Pretpostavljam da mi ovakav postupak dopušta širenje sadašnjih spoznaja o poljodjelcima a upravo tako i o nepoljnodjelskim profesijama u sredini donjozemskih Slovaka i u širim prostornim vezama. I na kraju imamo priliku uspoređivati[6] i obogatiti slovačku etnološku literaturu kao i stručna djela o kulturi Mađarske i Hrvatske.

U širokoj javnosti pokatkad i u znanstvenim krugovima rezonira predodžba da je znanost o narodnim kulturnim tradicijama samo znanost o poljoprivrednicima i pastirima. Studij drugih skupina i slojeva stanovništva ne smatram značajnim samo u kontekstu gore navedenih suvislosti odnosa i uvjeta. Sa stajališta potrebe kompleksne slike kulture u socijalnom kontekstu, u različito shvaćanom zemljopisnom prostoru i bilo koje jasno ograničene etape razvoja, za poznavanje je prošlosti, sadašnjosti i budućnosti značajno dokumentirati način života i kulture svih sastavnih djelova zajednice (u najširem smislu).

[5] Kao analogičan primjer možemo pokazati na proučavanje akulturacije pripadnika etničkog minoriteta – nije moguće shvatiti i dovoljno je objasniti bez poznavanja kulture minoriteta, no i kulturnih kakrakteristika majoriteta, odnosno veza s okolitom etničkom makrosredinom uključujući daljnja etnička minoriteta. U ovom smislu podupire moje mišljenje konstatacija J. Botíka, koji i u svojoj poslednjoj književnoj publikaciji, mada u drugom kontekstu konstatira: " ... *u kulturi pojedinih slovačkih enklava i komuna u inzemstvu zastupljene su realije trojne provenijencije:*

- *kultura materinskog naroda,*
- *kultura stvorena slovačkimi iseljenicima u prostoru domovine,*
- *kultura okolnog majoritnog naroda, odnosno i drugih etnika u novoj domovini".* Botík, J. : (1999, 9).

[6] (Usporedi Filová, B.: (1975, 194).

Ako možemo konstatirati da obrtnici, rudari, željezničari ili poljodjelci žive u posebnim uvjetima svojim vlastitim životom, koji je u najrazličitijim sferama njihovog postojanja trajno specifičan, proučavanje kulturnih tradicija ovakvih socijalnih skupina ne može biti uz korištenje odgovarajućih znanstvenih metoda i tehnika i pri izboru signifikantnih kulturnih pojava svrhom samoj sebi, ni suvišno.

Moj doprinos širenju obzora spoznaja o Slovacima na Donjoj zemlji prvenstveno je refleksijom na kulturu nezemljoradnika. Predstavljanjem djela neobično bogate zbirke općih i specifičnih kulturnih pojava vezanih uz život Slovaka s Donje zemlje, s nekolicinom kojih sam imao mogućnost postupno se upoznavati i prodirati u njihovu suštinu.

Ova publikacija je nastavak mojih studija slične tematike na teritoriju Slovačke. Podatke crpim iz sredine slovačkoh enklava u Mađarskoj i Hrvatskoj koje sam posjećivao od 1994. godine. S obzirom na tematsku raznolikost uvršćujem pojedine priloge s obzirom na zemljopisni faktor – prema lokalitetu od sjeverne Mađarske sve do hrvatske Slavonije.

U refleksijama na kulturu pojedinih lokalnih društava koristim izravne izjave informatora, dokumentirane pojednostavljenom transkripcijom. Njena je funkcija približiti način mišljenja respondenata, arhaičan jezik i pod utjecajem jezične i kulturne okolice, koja ga okružuje, pružiti materijal na formuliranje općih, odnosno faktografskih materijala, te poduprijeti zaključke i opće karakteristike.

Raznovrsna zanimanja stanovništva Banke određena su zemljopisnoj sredini. Šumski karakter predjela, kao i prisustvo kvalitetne gline i kamena uvjetovali su postojanje drvosječa, ratarstva i kočijašenja, koji su izdašno dopunjavali poljoprivrednu proizvodnju. Pored prodaje suvišnih proizvoda sa gospodarskog

dvora široko se razvila i preprodaja, posebice trgovanje s konjima. S obzirom na prisustvo velikoposjeda sve do socijalizacije neodvojivim sastavnim djelom društvene strukture općine bili su deputatnici – biroši. Specifičan fenomen Banke je jezero, sa kojim su bili povezani u prošlim desetljećima različiti nelegalni načini ribolova. Prije svega ova vodena površina i relativno mala udaljenost od Vacova i Budimpešte doprinijeli su velikom razvoju turizma i na prijelomu stoljeća pruža četvrt ljetnikovca odnosno vikendica prilike za zaposlenje osobito mjesnim zidarima i klesarima koji su ondje imali najvažniji status među svima obrtnicima u tijeku cijeloga 20. stoljeća. Važnu ulogu igra i kao otkup poljoprivrednih natprodukata. I to jest determinirajući faktor intenzivnih asimiliativnih procesa i zanimljivog razvitka konfesionalnih veza.

Na način života u Čemeru na periferiji Budimpešte bila je u tijeku prošloga stoljeća relevantna orijentacija na gajenje i prodaju povrća koja ni danas nije zanemarljiva. Ove uzajamno se uvjetujuće aktivnosti postupno stvoriliili posebnu životnu filozofiju i od nje se odvijaju medjugeneracijski i interpersonalni odnosi u okviru obitelji, rodbine i lokalnog društva. Međulokalni odnosi, uključujući kontakte sa pučanstvom slovačkih enklava i dijaspora u širokoj okolici, dijelovali su sa stajališta etničke asimilacije bipolarno. Temeljito istraživanje čemerskih Slovaka, Nijemaca i Mađara pomoglo bi, osim ostaloga, odgovoriti na pitanje relacija *odnosa zanimanje – specifične vrijednosne orijentacije – etnicitet.*

Svojim položajem bliske prigradske općine Šoškut i Tarnok situiram i u monografiji u jednu cijelinu. Za obadvije karakteristična je prevaga nepoljodjelskih zanimanja. U Šoškutu dominiralo je vadjenje vapnenca i sa njim povezani specifični oblici tradicionalne arhitekture, no i prosperitet voćarstva i vinogradstva.

Do socijalizacije obrta razvijena obrtnička proizvodnja omogućila je usredotočiti pozornost na položaj obrtnika u lokalnom društvu i njihovu organizaciju rada, kao i odnos prema zemlji. Život i kultura Tarnoka povezan je do danas s postojanjem željezničke pruge. Sa njom je usko povezano zaposljenje na željeznici, no i trgovina i preprodaja – ekonomska aktivnost zasnovana na kupovini različite robe a pratećim prodajom sa ciljem doći do zarade. Za vrijeme vađenja kamena i pijeska bilo je kočijaško prijevozništvo jedan od značajnijih izvora prihoda vlasnika konja. Posredništvom nezemljoradničkiih zanimanja doseljenici, uglavmom iz zapadne Slovačke, i njihovi potomci neprestano kontaktirali sa pripadnicima većinskoga naroda, kao i mnogih drugih etničkih društava, što je posebice od dvadesetih godina 20. stoljeća bitno obilježilo njihove kulturne tradicije i etničku svijest. Sa tržnica i vašara su poznati u Čemeru, a čak i u Banci kao Slovaci, što opet dokazuje njihov trud etničke identifikacije.

Specifičnost Malog Kereša, koji leži izmedju Dunava i Tise, sigurno je vinogradarstvo, a kod terenskog istraživanja usredotočio sam naročitu pozornost prvenstveno na ovu aktivnost. Poglavlje je orijentirano monotematično s akcentom na sferu materijalno-tehnološku. Radni postupci, načini prodaje vina i mnoge druge pojave povezane s ovim bitnim zanimanjem i izvorom prehrane, jesu, s obzirom na mjesne prirodne uvjete, neponovljive ne samo u usporedbi sa situacijom u Slovačkoj, već i sa susjednim lokalitetima i madjarskim stanovništvom.

U drugoj trećini dvadesetoga stoljeća bio je za Sarvaš karakterističan veliki broj obrtnika od kojih su većinu činili sitni obrtnici. Višekratna diferencijacija obrtnika u okviru profesije i po vrsti obrtničke izrade za etnologa je zanimljiva oblast istraživanja, isto tako i različite oblike društvenih i kulturnih aktivnosti. Postići uvjerljiviju sliku o obrtnicima i njihovom položaju u kon-

tekstu grada takodjer nalaže intenzivno istraživanje u sredini društvenih slojeva, za koje su obrtnici proizvodili uračunavajući analize međulokalnih kontakta. To se tiče i rješavanja problema evidentnog sukoba izmedju etničkog identiteta i etničke identifikacije obrtnika i mogućnosti objašnjenja namjenske, svjesne etničke identifikacije u graničnom prostoru između etničke asimilacije prirodne i nasilne.

U prigradskoj četvrti Bekeške Čabe, zvane Jamina, predmet mojega zanimanja bili su industrijski radnici. Kao profesionalna grupa stanovništva postala je iz tradicionalno poljoprivredne kulturne osnove, postupno su stvorili vlastite kulturne tradicije i bitno utjecali na društveni okoliš u sferi socijalnih, ekonomskih, kulturnih i etničkih procesa. Industrija od polovice 19. stoljeća postupno je mijenjala izvorni agrarni karakter Bekeške Čabe, i upravo proučavanje radničke sredine omogućuje dopuniti mozaiku procesa transformacije tradicionalne poljoprivredne kulture.

Slavonske se refleksije na kulturu Ledenika i Markovca, čini se, izmiču iz konteksta publikacije. Slovaci u Hrvatskoj žive u različitim zemljopisnim, kulturno-društvenim (jezičnim, konfesionalnim), državno-političkim, etničkim i drugim vezama. Ovaj specifičan položaj na Donjoj zemlji uzrokovao je da naslojavanje kulturnih tradicija na izvorni zajednički, kulturni temelj tu napreduje vlastitom cestom, a etnički identitet i identifikacija Slovaka ima u Hrvatskoj imanentan karakter. Upoznavanje njegovih zakonitosti posredstvom otkrivanja zajedničkoga i objašnjavanja diferencijskog, upotpunjava dosad poznate činjenice o Slovacima na Donjoj zemlji, omogućuje komparaciju u relacijama slovačkih i međuetničkih i nalaženje novih veza i impulsa za daljnja istraživanja. U ovom poglavlju prezentiram više izjava informatora nego u drugim djelovima publikacije. Osim gore navedenih funk-

cija transkripcija trudim se istaći i tendenciju informatora spremno ubacivati u svoje narječje riječi standardnoga slovačkog jezika, što je evidentno naročito u Ledeniku. Transkribirani textovi također dokazuju da je u slavonskih Slovaka bilo u razgovorima karakteristično inicijativno razlikovanje (pa čak i naglašavanje) etniciteta u okviru pučanstva vlastitog lokaliteta i u širem prostoru, što možemo u nekom smislu smatrati za način prezentiranja vlastite etničke identifikacije.

Kratkoročni boravci kod pojedinih lokalnih društava obično mi nisu dopustili potpuno iscrpiti problematiku, niti uzeti u obzir sve bitne okolnosti i veze, koje sam djelomice nalazio studijom arhivalija, literature i ponovnim istraživanjima na terenu Donje zemlje. Iz ovoga aspekta ne smatram svoje refleksije za završene, budući da tek daljnja terenska istraživanja mogu kompletirati i objašnjavati naznačeno i pronaliziti novo.

LOWLAND (DOLNOZEMSKÉ) REFLECTIONS
on Non-Peasant Occupations

The way of life and culture of Lowland (Dolná zem) inhabitants has been influenced with the presence of Slovak ethnic minority members since the finishing of Turkish expansion. Near the southern border of Slovak Republic, currently belonging to Hungary, there have been villages additionally inhabited by Slovak colonists with originally Slovak culture. Throughout the 18th and 19th century, the colonizing streams reached gradually as far as southern Hungary, but also western Romania, northern Bulgaria, Yugoslavia and Croatia, especially Slavonia. We, in Slovak ethnology, denote all this extensive area with numerous Slovak population, in other than Slovak circumvention, as Lowland (Dolná zem). We call our attention to this fact because authors from Lowland understand this entirety in narrower sense, without northern areas of Hungary.

Numerous publications of Slovaks from Lowland provide us with complex knowledge about temporal progress, way of colonizing and its geographical reach. Current level of knowledge enables us to characterize the Slovak national culture in all Lowland regions, although not in such measure. Ethnocultural traditions of Slovak-ethnic-community members, living to the south of Slovak border have been researched and analyzed by local experts and enthusiasts individually, institutionally or with the help of native individuals and institutions. Example of such cooperation is *The Atlas of Folk Culture of Slovaks in Hungary, The Atlas of Slovak Dialects in Hungary* and similar works about cultural traditions of Slovaks in Romania and Croatia, which are still unfinished.

Historiography, linguistics and ethnology of Slovakia give attention to study of its ethnic minority in Lowland in various historical periods of different intensity. This is connected with private initiative, economic possibilities, and finally with overall social and political situation in central Europe as well as the area to the south of Slovak border. Works of considerable meaning from Jan Sirácky (1966 and 1980) and Rudolf Bednárik (1966), Anna Divičanová (1999), but also Jozef Štolc (1949) and Vít Ušák (1987), and others are the solid basis, from which it is possible to derive following professional activities. In dozens of publications, occasional, professional miscellanies,[1] in hundreds of studies in professional magazines and in contributions of national press,[2] there has been elaborated the issue of classifications of settlements inter-ethnical relations and ethnical processes, connections of confession and aculturation and of many other areas of social life, habitual and folk traditions. Study of peasant village inhabitants or urban milieu, without applying the methodological basis, prevails. Other than peasant-occupation groups and layers theirs are not so widely discussed.[3]

In this publication, I neither aim to complete a bibliography of Slovaks in the Lowland, nor to analyze published works. The study of accessible material led me to knowledge that, up to this time, no adequate attention has been devoted to non-peasant activities of agricultural inhabitants and also to those occupations

[1] For all, I state at least two: 275 Years in Békéšska Čaba, Lectures about Slovaks in Hungary, 1993, (1995) and Meeting of Cultures: Conflicts of Cultures (1995).

[2] Prameň. Cultural social magazine of Slovaks in Croatia, Naše snahy. Cultural social magazine. Body of Democratic of Slovaks and Czechs in Romania or Čabiansky kalendár, etc.

[3] From not a great number of works, we mentioned published materials about tinkers (Petik, R.: 1975), about burning of lime in Mlynky, about works with wood of Slovaks in Matra (Petercsak, T.: 1984 and 1995), about brick factory in Bekescsabe – Jamine (Szigeti, L.: 1968).

which can be characterized as main-income source of living: not connected with agriculture.

In accord of stated facts and from my modest-experience complex, which paradoxically results from the fact that I do not speak Hungarian language, the purpose of this work is to make the source, as well as its analysis and generalizations connected with the way of life and culture of Slovaks in the Lowland, accessible.

1. These Slovaks devote themselves to agriculture and their own piece of land (farm) as a dominant income source for living, but they regularly or occasionally improve their economical situation outside their own estate.
2. These Slovaks have one main occupation or a considerable income source outside the agricultural sphere of production on their own estate, however, as a rule, from various reasons, they have not given up the work on piece of land[4].

I based my theory upon the fact that I do not know any local community which would be socially homogeneous and united as far as occupation concerns. An agrarian (peasant) is a part of complicated economical and various socio-cultural relations together with members of all other groups and layers of inhabitants as well as with the natural and social surroundings. If we study his way of life without economical and social relations exceeding the borders of his own world, if we do not take into consideration his cooperation with e.g. craftsmen, merchants, teacher, priest, inhabitants of town and also relations and connections thereof with him (farmer), we only know a part of his existence, fragment of the way of his life and culture. It is

[4] Issue of double occupation, particularly discussed by Adam Pranda. Because of the complexity of the problem and also different purpose of this publication, I do not want to differentiate on the basis of economical priority of peasant or non-peasant occupation. Compare Pranda, A.: (1967, esp. 6).

social and natural surroundings which are the two out of the relevant factors forming cultural patterns, specific features, variability and cultural differentiation. To take into consideration the context and mutual conditioning of this phenomenon, I consider to be an important part of my work especially in ethnology.

To make my generalization more concrete: if we are interested in peasant, it would be wrong to research peasant socio-cultural surroundings only, even if do not want to study other layers.

The peasant in the previous sentence is just a transformed quantity because an ethnologist can replace this notion with other one, e.g. craftsman, worker, etc[5].

I suppose that this attitude allows me to contribute to broaden the present knowledge about the peasant as well as non-peasant occupations of Lowland Slovaks in broader space circumstances. Finally, it can be seen as a possibility to compare[6] and enrich

[5] Analogically, we can show that the acculturation study of ethnic minority is impossible to understand and fully explain without proper cultural knowledge of this minority, but also cultural characteristics of majority, relationship with surrounding ethnic macro-environment including maybe other ethnic minorities. In this sense I support my opinion in words of J. Botík who states, although in other circumstances, in his last publication: ... *In culture of separate Slovak communities and islands abroad, there are realia of three origins*

- *culture of native nation*
- *culture developed by Slovak immigrants in a new home surroundings*
- *culture of majority nation as well as culture of other ethnic groups of a new home.* Botík, J. : (1999, 9).

[6] Compare Filová , B.: (1975, 194).

Slovak literature and also professional writings about Hungarian and Croatian culture.

In the public and occasionally also in the professional circles, there has been an idea that the science about national and cultural traditions is about peasants and shepherds. I do not consider the study of other groups and layers of inhabitants only in the relations, or conditional circumstances, mentioned above. From the viewpoint of complex picture of culture, in social context, in differently understood geographical space and in whichever distinctly defined development stage, it is, for the sake of understanding of the past, present, and future, important to document the way of life and culture of all parts of society (in the broader sense of understanding). If it is possible to state that craftsmen, miners, rail-way-men or workers live in special conditions their own life which, in various spheres of their existence is permanently specific, then the study of cultural traditions of such social groups can not be, with the help of suitable research methods and techniques and by choosing significant cultural phenomenon, purposeless and useless.

My contribution to broaden the knowledge of Slovaks in Lowland is above all a reflection of non-peasant culture. I introduce only a fraction of unusually rich set of general as well as specific cultural phenomena connected with the Lowland Slovaks' life. I was able to get acquainted with a few of them and penetrate deeper into their substance.

This publication is the continuation of my study of similar problems in the area of Slovakia. I gather the material from the surroundings of Slovak enclaves in Hungary and Croatia which I have visited since 1994. Because of the thematic variety, I arrange the single contributions taking into consideration the

geographical factors according to the local position: from northern Hungary to as far as Croatian Slavonia.

In reflection about culture of single local communities, I use first-hand utterances of informants accompanied with a simplified transcription. Their function is to make closer the respondents' way of thinking, their old-fashioned language, influenced by the encircling language and cultural surroundings as well as to offer material suitable for formulation of generalization, or to support the conclusion and general characteristics with factual materials.

Various occupations of Banka inhabitance were derived from geographical surroundings. The forest-like type of country as well as occurrence of first-rate clay and stone qualified the area for existence of wood-cutting, mining and cartering (furmanstvo) which substantially supported the agricultural production. Along with selling the agricultural surplus production, an intermediate trade (especially with horses) has developed. Because of presence of large landed estate, the integral part of the social structure of a village have been landless peasants (until the socialization). Specific phenomenon of Banka is the lake. With it a few ways of illegal fishing have been connected in the previous decades. This water area and relatively short distance from Vacov and Budapest contributed to great travelling and tourism development. At the turn of the centuries, the cottage and weekend area provides the opportunity of employing, above all, the local masons and stone-cutters that from the craftsmen, have had the most prestigious positions throughout the 20th century. This area plays also a leading role as a market for agriculture surplus production. It is also the factor of determination of intensive assimilation processes and of interesting confessional relations.

For the way of life in Čemer, in outskirts of Budapest, there has been relevant the orientation towards growing and selling vegetables throughout the last century which also nowadays is not negligible. These mutually conditioned activities gradually established a distinctive life philosophy. From this philosophy, cross-generation and inter-personal relations within family, relatives, and local community have been derived. Inter-local relations, including contacts with Slovak enclave and Diaspora inhabitants in the broad surroundings were bipolar from the ethnic viewpoint.

More thorough a research of Čemer Slovak, Germans and Hungarians would additionally contribute to the answer of a question of mutual relation: occupation – specific value orientation – ethnicity.

Because of their closeness, in my work I put the suburban villages Soskut and Tarnok into one unit. For both of them, the prevalence of non-peasant occupation is characteristic. In Soskut, limestone extraction and connected specific traditional architecture forms prevailed, but fruit-growing and wine growing flourished, too. Up to the crafts socialization, a well developed handmade production made it possible to concentrate on the position of craftsmen in local community and their labor organization and relation to the soil. Life and culture of Tarnok until today have been unfolded from the existence of railway. Closely related is the employment at the railway, but also market trade and intermediate trade and activity based on buying and selling goods with the purpose to benefit from it. During stone and sand extraction, a considerable income source was also cartering (esp. for horse owners). By means of non-peasant occupations, the immigrants mainly from western Slovakia did contact members of the major and also other ethnic communities which, especially since 1920s, considerably marked their cultural traditions and ethnic awareness. From market and fairs they are known as

Slovaks both in Cemer and Banka which proves their efforts to identify themselves ethnically.

Uniqueness of Maly Keres, situated between Danube and Tisa, is clearly the wine growing. During my field research, I concentrated especially on this occupation or activity. The chapter is mono-thematically oriented, stressing the sphere of material and technology. Work processes, ways of selling the wine and other different phenomena connected with this occupation and source of living are unique to Slovakia but even to neighboring localities with Hungarian inhabitants because of its local natural conditions.

In the second third of the 20th century, a high number of self-employed men was significant for Sarvas. A considerable part of them were craftsmen. The multiple craftsmen differentiation within the profession and also according to the kind of their production is an interesting research field for ethnologists, and similarly also various forms of social and cultural activities. To achieve more a convincing picture of craftsmen and their position in the city context, an intensive research in the field of social layers for which they were producing, including analysis of inter-local contacts is required. It is also concerning the working out of a problem of evident inconsistency between ethnic identity and ethnic identification of craftsmen and the possibility of explaining the purpose-made, aim conscious ethnic identification in the frontier area between the genuine assimilation and assimilation by force.

The subject of my research in the suburban part of Bekesska Caba, called also Jamina, are industrial workers. As a profession group of inhabitants they originated from traditional agricultural basis. They gradually created their own cultural traditions and

essentially influenced the encircling social surroundings in the sphere of social, economic, cultural and ethnic processes.

The industry has been changing its original agricultural character of Bekesska Caba since 1850s, and it is the study of labor surroundings which enables to add the mosaic of transformation process of traditional peasant culture.

Slavonic reflections on culture of Ledenik and Markovec might seem to be beyond the publication context. Slovaks in Croatia live in different geographical, social and cultural (language, confessional), national and political ethnic and other circumstances. Such a specific position in the Lowland caused that the piling up of cultural traditions on the original cultural basis advances its own way and the ethnic identity and identification of Slovaks in Croatia has an immanent character. Identifying of its law, by the means of unfolding the common and explaining the different, adds more to facts about Slovaks in Lowland, enables to compare in Slovak and inter-ethnical relations and to find new connections and impulses for further study. In this chapter, I present more utterances of informants than in other parts of the publication. Except for the above mentioned transcription, I also tried to show the informants' tendency to readily include words of standard language into their dialect which is evident especially in Ledenik. The transcribed texts also prove that in the case of Slovonic Slovaks there is characteristic the initiative distinguishing (and more than that: stressing) of ethnicity among inhabitants of their own locality and also of broader space, which in certain way might be considered as presentation of their own ethnic identification.

The short-period stay in single local communities usually did not allow me to exhaust the fundamental problems, to take into consideration all substantial circumstances and relations which I have been partially finding when studying the public records,

literature and when repeatedly researching the Lowland field. From this aspect, I do not consider my reflections finished because the following field researches will complete and explain the already indicated and discover the new.

BANKA

Banka[1] v západnom Novohrade je svojím vývojom podobná desiatkam iných slovenských obcí na území dnešného Maďarska,[2] má však špecifické geografické podmienky. Situovaná je v hornatom kraji medzi Šahami a Vacovom, obklopená prevažne listnatými bukovými a agátovými lesmi. Má vhodné podmienky na poľnohospodárstvo, ktoré zamestnávalo do vzniku roľníckeho družstva približne deväťdesiat percent obyvateľov. Vinohradníctvo zohrávalo významnú úlohu do konca devätnásteho storočia, kedy ho postihla fyloxéra.[3] Dôležitý zdroj príjmov dodnes predstavuje pestovanie malín. Do polovice 20. storočia bol v obci veľkostatok grófa Andreánskeho. V blízkosti obce sú bane na hlinu, piesok a kameň. K dôležitým formotvorným faktorom spôsobu života Bančanov možno priradiť aj existenciu železničnej trate od polovice päťdesiatych rokov.

V súvislosti s poľnohospodárstvom, výskytom nerastných surovín a veľkostatkom tvorili približne desať percent obyvateľstva remeselníci so svojimi rodinami. S existenciou veľkostatku súviselo každoročné migrovanie deputátnych poľnohospodárskych robotníkov so svojimi rodinami zo širokého okolia a vonkoncom nie len slovenskej národnosti. Napriek tomuto i ďalším vonkajším vplyvom bola až do kolektivizácie poľnohospodárstva v obci začiatkom šesťdesiatych rokov 20.storočia prevažná väčšina oby-

[1] Krátky výskum v Banke nám umožnil Výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békéšskej Čabe v rámci Národopisného tábora v júni 2000.

[2] Turkami spustošenú, vyľudnenú obec osídlili obyvatelia z územia dnešného Slovenska v roku 1684.

[3] V Protocollum Filialis... z rokov 1831-1843 sa v ročnom plate rektora uvádza napríklad aj desať okovov vína. Z kanonickej vizitácie biskupa predunajského z roku 1899 sa dozvedáme, že kým neprišla fyloxéra, hlavným zdrojom príjmov rodín bolo pestovanie viniča a predaj vína. V tom istom dokumente z roku 1899 sa v súvislosti s vokátorom kňaza spomína aj víno, ktoré môže byť po fyloxére nahradené ražou.

vateľstva slovenská. Výrazne k tomu prispievali susedné obce so slovenským obyvateľstvom, s ktorými Bančania udržiavali intenzívne spoločenské a ekonomické kontakty a umožňovali uzatvárať etnicky endogamné manželstvá.

Vďaka jazeru v bezprostrednej blízkosti popri ceste na Romháň sa obec stáva od začiatku sedemdesiatych rokov významným rekreačným strediskom. Cestovný ruch výrazne ovplyvňuje urbanistický charakter obce, zamestnanie a spôsob života obyvateľov. Možno ho považovať za jeden z podstatných činiteľov vplývajúcich na osamostatnenie obce, ktorá bola do začiatku deväťdesiatych rokov administratívne pričlenená k blízkemu mestečku Rétšág. K pôvodným 240 domom, usporiadaným v rámci cestnej radovej zástavby na svahu nad kostolom, pribudla rozsiahla chatová osada s vyše päťsto víkendovými domami. Viaceré z nich sú osídlené trvalo, čím sa k približne sedemsto miestnym obyvateľom prisťahovávajú ďalší a obec postupne stráca slovenský charakter.[4]

Prví slovenskí prisťahovalci prišli do Turkami spustošenej Banky podľa J. Siráckeho zo severnej časti Novohradskej stolice a z Hontu už v roku 1680. [5] Boli evanjelického vierovyznania.[6] Etnicita a konfesionalita boli silným diferenciačným faktorom a tristo rokov tvorili výraznú bariéru etnickej asimilácii.[7] Slováci si po príchode do Banky súčasne so svojimi príbytkami a hospodárskymi objektmi postavili drevený kostol, ktorý po sto ro-

[4] Základné informácie o obci nám poskytol starosta Ján Lomen 26. 6. 2000.

[5] Sirácky, J. a kol.: (1980, 36)

[6] Slovenský pôvod obyvateľov dokazujú priezviská na náhrobných kameňoch - Peťanský, Považan, Čižmár, Janečko, Stankovič, Púchovský a ďalšie, no predovšetkým slovenčina, ktorú počuť pri rozhovoroch starších občanov v rodinnom prostredí, ale i na verejnosti. Po slovensky sa dá dohovoriť s každým rodeným Bančanom, hoci príslušníci strednej a mladšej generácie už používajú výlučne maďarčinu, hoci po slovensky rozumejú.

[7] V Kanonickej vizitácii biskupa preddunajského z roku 1899 sa uvádza, že jedny bohoslužby v mesiaci sú v maďarskom jazyku, ale prichádza na ne veľmi málo veriacich.

koch nahradili murovaným a slúži dodnes. Služby Božie, výučba náboženstva i výučba v evanjelickej cirkevnej škole prebiehali v slovenskom jazyku. V súčasnosti, v poradí šestnásty evanjelický kňaz v Banke, je Maďar zo Zadunajska - po svojom predchodcovi druhý farár, ktorý nie je Slovák. Evanjelická kresťanská tradícia je však silná, Bančania dodnes krstia všetky deti. Bohoslužobným jazykom je maďarčina, v slovenskom jazyku sa nevyučuje ani v bývalej evanjelickej slovenskej škole, ktorú využíva štátna správa na iné účely. Etnicky a konfesionálne zmiešané manželstvá nie sú v ostatných rokoch zriedkavé a proces asimilácie je veľmi rýchly.

V intenciách stručnej charakteristiky determinujúcich faktorov spôsobu života a kultúry v Banke je cieľom tohto príspevku poukázať prostredníctvom pramenného materiálu, zovšeobecnení a komparácie predovšetkým na existenciu neroľníckych zamestnaní, respektíve doplnkových zdrojov príjmov a obživy roľníckeho obyvateľstva. Snažím sa rozšíriť poznatky o novohradských Slovákoch v Maďarsku a poskytnúť porovnávací materiál aj v širších slovensko-dolnozemských súvislostiach. Upozorním tiež na rozsah kontaktov obyvateľov Banky s okolitými obcami, čím pomôžem objasniť problematiku asimilačných procesov príslušníkov etnickej enklávy v inoetnickom obkľúčení.
Kapitolu o Banke vrátane priloženého slovníka nárečových výrazov chápem v tomto štádiu predovšetkým ako impulz k ďalšiemu terénnemu výskumu a dôkladnejšiemu štúdiu.

Do kolektivizácie poľnohospodárstva orientovaného na chov hovädzieho dobytka, koní, ošípaných, hydiny a pestovanie obilnín - hlavne pšenice, raži a ovsa, okopanín - zemiakov, repy a cukrovej repy, krmovín - ľadníka, ďateliny a trávy a technických plodín - konope, ľanu a tabaku, bolo toto tradičné zamestnanie rozhodujúcim zdrojom príjmov a obživy v Banke. Vo viniciach je dodnes množstvo ovocných stromov, najmä marhúľ, broskýň a sliviek, ktoré sa pre vlastnú potrebu sušili v peci po

pečení chleba, varil sa lekvár a sčasti sa pálila pálenka v miestnej pálenici.

Život v rozšírených trojgeneračných rodinách umožňoval aj existenciu doplnkových zamestnaní, ktoré predstavovali finančné prostriedky ako nemálo dôležité vedľajšie príjmy do rodinnej pokladnice. Len málo poľnohospodárskych usadlostí bolo založených približne na tridsiatich jutrách pôdy, ktoré znamenali potrebný existenčný základ. Väčšina rodín vlastnila päť-sedem jutár a doplnkové zamestnania a zdroje príjmov boli prakticky nevyhnutnosťou.

V medzivojnovom období odchádzali slobodné dievčatá slúžiť do Pešti, mládenci do peštianskych fabrík, z väčšiny rodín niektorí z mužov zarábali peniaze sezónne alebo po celý rok v baniach, v horách ako drevorubači, pri výstavbe a oprave ciest, pri strihaní oviec, kresali kameň a od polovice päťdesiatych rokov na železnici.

Muž chodil aj do Berinčoku fľajstrovať cestu. Tam chodili štyria Bančani. To je hneď tu susedná dedina. Robili ručne, nie kočišov. Každý večer sa vracali domov.

Môj muž, apo Čorba Jánoš, Púchovský Pál, Šuľan Jánoš a ešte druhí Bánčani chodili na panstvá strihať ovce. Na jar a podjeseň mladé barance. Ešte máme doma nožnice. Štyri-päť dní bol, aj sa tam prechovali.

BIČM 1916

Tu bola banda, starší aj mladší, čo sa naučili. Chodili strihať ovce na Peťany, na Gutu, šade po panstvách, kde ovce boli. Toľkí išli, koľko bolo oviec. Peniaze dostali za každú ostrihanú ovcu. Dali im jesť, piť a tam aj spali. Zarezali barana, najedli sa, napili sa aj zarobili.

BP 1919

Furmanstvo. Toto doplnkové zamestnanie v Banke súviselo najmä s ťažbou dreva a hliny. Odvoz kameňa a piesku si stavebníci zabezpečovali sami vlastnými povozomi, v prípade potreby si príbuzní alebo susedia vypomáhali spriahaním a zapriahali aj koňa s kravou. Ak to vlastnými silami nedokázali, zjednali si furmana - majiteľa poťahu obyčajne za odrobenie pri poľných prácach.

Majitelia baní mali vlastné kone. Kočišmi boli mládenci z Banky. Do vybudovania železnice k bani odvážali hlinu, zriedkavejšie kameň, piesok a v prípade potreby vozili k bani drevo. Kočiši si sami nakladali hlinu na voz, desať centov, odvážali a prekladali do vagónov. Starali sa o kone, no bývali a stravovali sa doma. Z domu si brali suchú stravu, jedli, idúc s fúrou, na voze. Denne sa obrátili tri-štyri razy. Ak boli cesty rozbahnené a v zimných mesiacoch, keď museli pri stretnutí s protiidúcim povozom odhadzovať sneh a dni boli kratšie, zarobili menej, priemerne len sto forintov na mesiac. Slobodní peniaze nedostávali v hotovosti, výplatu zamestnávateľ posielal priamo otcovi. Okrem týchto kočišov vozili hlinu aj furmani z Banky a Horných Petian, ktorí nemali také veľké majetky, aby ich uživilo vlastné hospodárstvo. Denne s vlastnými koňmi zarobili tridsať forintov, toľko ako chlap v bani. Na zárobok využívali všetky dni, keď nemali súrne roboty na vlastnom hospodárstve. Príležitosť poskytovalo aj vozenie kameňa pri výstavbe železničnej trate a pri oprave ciest. V priebehu dňa sa doma kvôli jedlu nezastavovali. Aj pri práci mimo vlastného hospodárstva zotrvali pri roľníckom systéme stravovania s dvomi hlavnými teplými jedlami a z domu si nosili suchú stravu. Niektorí bohatí gazdovia, ktorí spoločne hospodárili so synmi, držali dva páry koní, aby si mohli čo najčastejšie privyrábať furmankami. Ak kone nadmieru vyčerpali, pokúšali sa výhodne ich predať a zaobstarať si nový záprah.

Trhovníctvo. Podobne ako v mnohých iných vidieckych poľnohospodárskych obciach, podstatným zdrojom príjmov do rodiny bol predaj vlastných poľnohospodárskych nadproduktov a výsledkov iných pracovných činností, ktoré nemuseli byť bezprostredne späté s poľnohospodárstvom. S drevorubačstvom súvisí predaj dreva, ktorý znamenal značný finančný prínos pre Bančanov rozličného sociálneho postavenia. Evidujeme aj existenciu priekupníctva, ktorým sa spravidla zaoberali príslušníci menej majetných vrstiev, prípadne tí, ktorí mali možnosti lacného cestovania - rodinní príslušníci železničiarov, alebo ho praktizovali pravidelne dochádzajúci za prácou do miest ako ďalšiu vedľajšiu zárobkovú príležitosť. Rozličný tovar kupovali v rámci vlastnej obce, alebo v oveľa širšom územnom priestore, aby ho drahšie predali a získali finančný prospech.

Trhové aktivity Bančania najčastejšie realizovali na pravidelných utorkových a piatkových trhoch vo Vacove, ktorý je od Banky vzdialený dvadsaťšesť kilometrov. Na trhy dochádzali pešo, na konských poťahoch, na bicykli a od polovice päťdesiatych rokov vlakom. Z Banky vo Vacove najčastejšie predávali mliečne výrobky - maslo, tvaroh a smotanu, hydinu - sliepky, kurence, husi a kačice, vajcia, fazuľu, mak a ovocie, víno aj ovocné pálenky. [8] Tabak predávali v Ďarmotách.

Aj pešo som niesol sliepke, kurence, vajcia. Do koša aj tri páry, na košík hus, o tretej sme sa pohli a o šiestej sme tam boli.

BP 1919

Chudobnejší sa zaoberali pletením vŕbových košíkov rozličných veľkostí na rozličné použitie, ale aj košov z mladých dubových prútov,[9] slamienok a výrobou cirokových metiel. Uvedené výrobky boli obchodným artiklom dlhšie ako mliečne výrobky, lebo pri kolektivizácii kravy zobrali do družstva a v súčasnosti ich chovajú v obci asi traja hospodári. Drobní trhovníci neraz využívali možnosť odviezť sa do mesta na vozoch s gazdami, ktorí viezli slamu, seno, ďatelinu, alebo aj zemiaky a obilie. Dospelý muž dokázal prejsť do Vacova za tri hodiny, kone za štyri až päť hodín podľa toho, aký mali náklad.

[8] Moruše - jahody striasali do plachty. Na deviaty deň bolo treba kvas páliť, lebo plody rýchlo kysli a boli by zhnili. Čerešne nemohli byť v sude dlhšie ako dvadsaťpäť dní.

[9] Väčšie koše plietli z naštiepaných dubových prútov. Po pečení chleba ich dali na dve hodiny spariť do pece, potom ich obielili a naštiepali.

So starým otcom som jednu jeseň sedemnásť ráz bol s drevom vo Vacove na pľaci. Ja som strážil kone a starý otec hľadali kupca. O pol druhej sme sa po polnoci pohli, aby sme tam ráno o siedmej boli. To viacti – piati-šiesti naraz priahali a jeden za druhým išli. Drevo aj koňom do obručnicov sečku. Predtým sme šecko porichtuvali. Mali sme zeme a k zemám patrila aj hora. A hora sa riedila cerová, ragáčová, hrabová. Keď starý otec našli kupca, išli sme zaviezť, zhodili sme, on vyplatil a išli sme domov naprázdno. Starý otec mi kúpili medveďov cukor, keď tam predávali. Keď sme domov išli, zastavili sme žďy na víno pri krčme, od Vacova druhá dedina. Mne od krčmárky zvykli kúpiť kúštik masteného chleba.

LP 1934

V Banke gazdovia obchodovali s koňmi a dobytkom. V zime kúpili, porobili s nimi všetky jarné práce a kone predali. Alebo gazda predal kone, kúpil ročné voly, dva roky ich využíval v záprahu, vykŕmili sa, predal ich a opäť kúpil kone. Podobne zvykli robiť aj so žriebätami. Dobytok predávali a kupovali na jarmokoch vo Vacove, Vadkerte, Rétšágu, Romháni aj v Ďarmotách. S koňmi kupčili najradšej na jarmokoch vo vzdialených mestách, kde bola minimálna pravdepodobnosť, že sa s trhovým partnerom ešte niekedy stretnú. Na jednom jarmoku kúpili, na druhom so ziskom predali S predávajúcim alebo kupujúcim sa vybrali viacerí kamaráti, aby si nenápadne dokázali zjednať najlepšiu cenu.

Do šesťdesiatych rokov bolo pomerne rozšírené aj priekupníctvo. Cudzie i miestne kofy vykupovali v podstate všetky spomínané prebytky hospodárskeho dvora, tovar si odnášali v ko-

šoch na železničnú stanicu a vlakom odvážali na tržnice do veľkých miest. V obci zároveň zarábali predajom pančúch, textílií a galantérie. Kto si zvolil pohodlnejšiu cestu predaja svojich produktov, využíval služby priekupníkov, hoci s menším finančným efektom.

Ňaňa Puchovského Jánošné a Petráš Pálné boli kofy. My sme ale radšej sami išli predať, viac sme dostali. Veľa sme chodili do Vacova s vajci. Apa mi chodili peši a ja potom vlakom.

LP 1934

V medzivojnových rokoch do Banky pravidelne chodil Žid vykupovať zajačie kožky, ktoré predával v Rétšágu, hrnčiari prichádzali s mliečnikmi, ale aj s kosiskami, drevenými hrabľami a vidlami. Svoj tovar predávali, alebo vymieňali za fazuľu, kukuricu alebo obilie.

Po vzniku chatovej osady v Banke smeruje predaj väčšiny nadproduktov - hydiny, vajec, zeleniny, ovocia, jahôd, malín, vína a pálenky k víkendárom a dovolenkárom. Neraz dochádza k akejsi recipročnej naturálnej výmene - na víkend alebo dovolenku prichádzajúci obyvatelia Budapešti, Vacova alebo iných maďarských miest, ktorí udržiavajú s Bančanmi priateľské vzťahy, prinesú napríklad banány, alebo na jar paradajky a príležitostne dostanú vajíčka, fazuľku, maliny.

Niektorí tu bývajú v lete - v zime. Bančani im idú kosiť, dvory riadiť. Kúpia si vajcia, bôb, ženy tam nosia jablká, hruške víkendošom. Niekedy nepredám, lebo ona donese vždy voľačo. Ľúbia nás šecci. Ešte aj to vedia, kto zomrel tu. Chodia aj do kostola. Katolíci sú, aj našu knižku už majú.

LP 1934

Lov a rybolov. Príležitostné zlepšenie obživy a zmenu jedálneho lístka znamenalo pytliactvo. V Banke bol rozšírený lov zajacov i sŕn na drôtené oká ako aj vyhľadávanie a zabíjanie zajacov v norách vo vysokom snehu. V súvislosti s existenciou jazera sa v Banke vytvorila tradícia viacerých spôsobov rybolovu.

Barónovi rybári lovili v zime špeciálnymi sieťami ponorenými do vody dierami vyrúbanými v ľade. Bančania chytali ryby napriek stráženiu jazera v plytčinách do prúteného košíka, v zime priväzovali koše na dlhé žŕdky a spúšťali ich do vody dierami v ľade, kde sa ryby zdržiavali kvôli prívodu kyslíka. V nočných hodinách sa odvážili klásť do jazera vrše a lovili aj na udicu.

Každý chytav. Hájnik merkuvav, ale v noci spav. Kriško báťa vedeli, že sa ryby držali v šarine, chytali do fiľpasa a vyhadzovali von. Väčšie vyhodili, menšie pustili. Vyhadzovali a my sme do kapseli a domov. A báťa sa čudovali, kde sú ryby.

Apa vedeli upliesť vršku z prútia. Bola položená po pás vo vode a uviazala sa o kolík, aby voda neodniesla. V noci o druhej - o tretej sme išli pre ne. Beličky malé mama upiekli na plechu. Veľké boli v pivnici v šafľoch. Aj do týždňa vydržali. Keď sa minulo, sme zas išli. To bolo od záhrady dvadsať metrov. Vršku som ťahav von, lebo ťažké bolo. A do fiľpasa a domov do pivnice. Karasy, čuke, beličke, aká prišla, takú sme zedli.

BP 1919

Drevorubačstvo. Vzhľadom na charakter krajiny a spôsob hospodárenia bolo drevorubačstvo súčasťou spôsobu života všetkých sociálnych vrstiev obyvateľov Banky. Bohatí gazdovia si chystali drevo na svojej urbárskej čiastke, ktorej rozsah bol úmerný veľkosti majetku, ostatní Bančania chodili rúbať do okolitých lesov pre panstvá, bane, súkromných podnikateľov, ktorí s drevom obchodovali, alebo do štátnych lesov spravidla nie za peniaze, ale za prídel dreva na zimné vykurovanie domácnosti, ale aj na predaj.

Pílenie a rúbanie dreva v obecnej hore sa vykonávalo v zime spoločne. Podľa veľkosti čiastky bolo potrebné odrobiť z každého hospodárstva určitý počet dní, drevo sa kládlo na rovnaké kopy a potom sa delilo podľa čiastok. Prácami súvisiacimi s pílením, klčovaním a štiepaním dreva sa zaoberali výlučne muži vrá-

tane chlapcov od veku trinásť-štrnásť rokov. Do urbárskych lesov bolo najviac tri-päť kilometrov, preto bolo možné dochádzať z domu denne ako na polia a pracovný čas prispôsobiť tak, aby si muži porobili každodenne nevyhnutné práce na hospodárskom dvore. Nebolo potrebné meniť ani zaužívaný systém stravovania. Práce v hore boli organizované tak, aby sa drevo čo najskôr odviezlo domov a na dvore sa príležitostne pílilo na kratšie a štiepalo - na mieste ťažby sa spílené kmene a vyklčované agátové pne a korene upravovali tak, aby ich bolo možné naložiť na voz.

V zime vyrábäli drevo, keď sa jesenné roboty porobili. Chlapi do hory a ženy doma priadli. Z jedného domu traja-štyria sa vychytili. Tu na Boží vŕšok, Kratinova hora, Lipiny, Veľký vrch, tam všade sa drevo robilo. Bola veľká píla aj malá spruhovka. Dovena sme to robili. A prišli lepšé časy a na saňách sa vozilo alebo na koči. Dostali sme toľko, že nám na celú zimu dosť bolo. Ešte mohóv aj predávať na pľac.

PL 1934

Koľko mal osmičiek, toľko dostal dreva. Na osmičku jeden deň rúbať. Drevo na hŕby, všetky boli očíslované a z kalapa sa losovali čísla, ktorú hŕbu si odnesie.

BP 1919

Z dedinskej hory sme zvykli drevo s koňma vozievavať a potom sa do mašine pílilo doma. Tam sme boli žďy do druhej-tretej hodine, bolo načim opatruvať. Ja som na pľac drevo nevozil. *MP 1919*

Menej majetní Bančania chodili robiť drevo od jesene do jari do blízkeho aj vzdialeného okolia za určitú čiastku, obyčajne za desiaty meter siahovice, každú tretiu kopu haluziny a každú druhú kopu pňov. Ak pripravovali drevo pre potrebu bane, vopred sa dohodli na výške zárobku v dreve. Agáty nepílili, lebo ich bolo potrebné vybrať aj s koreňmi. Najskôr kmeň obkopali motykou, korene prerúbali a znova obkopávali úzkou klčovnicou. Na strom vyhodili lano s krátkym kolíkom, ktorý sa zachytil medzi konáre

a strom bolo možné stiahnuť. Duby, hraby a iné stromy neklčovali, ale odpílili a pne zostali v zemi.

Ragáč sme zmykli s koreňmi a hrubé semenáky sme odpílili. Ragáč nebolo slobodne píliť. Alebo sme navŕtali dieru a pušným prachom sme vyhadzovali voka.

PA 1936

Aj sám som robil aj dvaja dovena. S malou pílou som mohol aj sám. Najlepšie bolo robiť dvom, aj sa dobre delilo. Keď sme viezli domov, každý deň sme sa len raz vedeli obrátiť na ťažkom koči. Aj razďá aj drevo. Také šviháky obsekané štyri-päť metrové, to vzadu trčalo. Hájnikovi sme dali páleno a nehladev, keď sme doprostriedku dali aj hrubô.

BP 1919

Častým cieľom drevorubačov boli lesy v okolí Agárdu, kam sa chodilo z Banky smerom na Peťany pešo. Do Agárdu nebolo možné dochádzať denne šestnásť-osemnásť kilometrov, preto sa z domu odišlo na týždeň. V tejto obci mal niektorý z päť-šesťčlennej skupiny obyčajne známych, ktorí im dovolili spávať v koniciach na slame a na pokrovcoch. V pondelok skoro ráno nabalení odchádzali z domu a v sobotu večer po západe slnka sa vracali. Náradie pri týždenných cestách domov nenosili, nechávali ho ukryté na mieste ťažby. Na chrbte si niesli chleba, slaninu, masť, kašu, klobásy, jaternice, cibuľu a pálenku, zriedka niektoré iné potraviny. Počas celého týždňa jedli len studenú stravu, na ohni si piekli slaninku a masť nechávali kvapkať na chlieb. Nevarili si ani kávu. Ráno si nabrali do fľaše vody a obyčajne raz do týždňa si kúpili víno. Robili od rána do tmy a takouto pracovnou dobou vysvetľovali aj absenciu varenej stravy - na varenie nebolo času. V grófskych horách robili Bančania podľa potreby do začiatku jarných poľnohospodárskych prác. S koňmi nepracovali, drevo zvážali grófski furmani.

Bíreši. Časť vlastníkov malej výmery pôdy a bezzemkovia sa zamestnávali ako bíreši na veľkostatku, nádenníčením u bohatých gazdov a v období mlatby pri mláťačke zarábali obilie na múku. Peniaze získavali napríklad aj oberaním jahôd a pletením košíkov.

Ešte naše mamky chodili smoklice, zemské jahody oberať do Tótfalu a Sentendre. Večer chodili domov, aj tam ostávali, kerí jako. Aj domov doniesli pekné.

LP 1934

Ohnivú mašinu dotiahli štyri kone a štyri kone mašinu, čo bila žito. On si bral len za mašinuvačku žito a my sme si len spolu robili a jeden druhému sme si odrábali. Načim bolo dvadsaťjeden ľudí. Aj kováč Hanus mal mašinu. A on si zohnal národ, ale len sedemnásť. Ten Hanus si zobrav mýto za mašinu aj za nás. Gazdovia nám potom doviezli domov každému. Sedemnásť len preto, že sme slamu nenosili nikde, ani sme ju nekládli.

BP 1919

Približne dvadsať bírešských rodín bývalo na statku grófa Andreánskeho, ktorý žil na Romháni a v Banke mu majetok spravoval Csernovicz, sídlil v kaštieli nad kostolom. Popri hlavnej ceste bol dlhý hlinený dom, kde mali rodiny okrem obytných miestností - izby a kuchyne aj komoru a pivnicu. Mohli si chovať ošípané a hydinu. Bíreši opatrovali kravy, byvoly, voly, ošípané a robili kočišov. Ženy boli doma, starali sa o deti a domáce zvieratá, obrábali malý prídel pôdy a príležitostne pracovali ako nádenníčky. Od ich pracovitosti vo veľkej miere závisela životná úroveň rodiny.

Nemali tí bíreši ništ. Mali zmluvu a pred Kračúnom sa premieňali. Ale tu najviac zdejší boli. Černovic zasial jednu zem s kukuricou. A bírešky okopávali z tretího, vylámali a tú kukuricu na tri hŕby. Dve grófovi a jedna im. Rozsypali si na paláš a praste si sebe vychovali, mali hydy. Kravy nemali.

BP 1919

Bíreši boli väčšinou miestni nemajetní ľudia, no časť tvorili aj takí, ktorí sa do Banky priviezli na voze z iného veľkostatku a ak sa im podmienky nezdali vhodné, po roku odišli inde. Žili len zo svojej komencie, ktorá pozostávala z bytu, pridelenej pôdy, prídelu obilia a dreva na kúrenie, slaniny a príležitostne aj iných naturálií. Peniaze údajne neboli v Banke súčasťou komencie. Bíreši však mali peniaze, lebo predávali nespotrebované obilie. Panstvo im v prípade potreby dodalo furmana, aby im zaviezol pšenicu do mlyna. Po druhej svetovej vojne sa časť bírešských rodín odsťahovala v rámci výmeny obyvateľstva na Slovensko a po zrušení veľkostatku pracovali u gazdov ako nádenníci a neskôr v roľníckom družstve.

Existenciu veľkostatku a migrujúcich zmluvných poľnohospodárskych robotníkov možno považovať v etnickej enkláve za jeden z podstatných faktorov včleňovania cudzích kultúrnych vzorov a v konečnom dôsledku urýchľovania etnickej asimilácie.

Železničiari. Príslušníci tejto profesijnej vrstvy v rozličnom pracovnom zaradení denne cestovali do veľkých staníc v Budapešti alebo Vacove, do Ďarmot, mnohí robili na Romháni s vysokou frekvenciou nákladnej dopravy aj vo vlastnej obci, kde bolo treba množstvo železničiarov pri expedovaní banskej produkcie a dreva. Zamestnanci železníc sa od iných obyvateľov obce odlišovali pravidelným odchádzaním za prácou mimo vlastné hospodárstvo a zarábaním peňazí, ktoré ako slobodní mládenci odovzdávali rodičom - spravidla matke. Ich prínos do rodinnej pokladnice bol značný, preto stúpol ich status v rodine bez ohľadu na to, koľkí v poradí boli narodení. Smenná prevádzka s dostatkom voľného času im umožňovala podieľať sa na prácach vlastného hospodárstva vo veľkom rozsahu. Železničiari chodili do práce v uniformách, ktoré dostávali pravidelne od zamestnávateľa pre všetky ročné obdobia, pracovné i sviatočné dni. Zamestnanie na železnici znamenalo v porovnaní s inými obyvateľmi obce aj odlišnú úroveň hygieny, stravovania a účasti

na obyčajových tradíciách v rámci rodiny, príbuzenstva i lokálneho spoločenstva. V prípade časovo náročného cestovania za prácou do vzdialených staníc trávili voľné chvíle čítaním kníh, dennej tlače, alebo hraním kariet. Tvorili sa tak špecifické profesijno-priateľské primárne skupiny v rámci železničiarov z vlastnej obce, ale aj so spolupracovníkmi a známymi z iného spoločenského, kultúrneho a etnického prostredia. Železničiari a ich rodinní príslušníci mali možnosť bezplatne alebo lacnejšie cestovať, čím svoju rozhľadenosť a svetaskúsenosť znásobovali cestovaním na vzdialené miesta za kultúrou, športom, do rekreačných stredísk a podobne. Potrebné je spomenúť aj využívanie železničnej dopravy v súvislosti s trhovníctvom a priekupníctvom.

Z Banky sme pätnásti chodili. Štyria viedli mašinu, aj kúrili, aj uhlia vydávali, aj šíny prekladali, aj koče zakvačuvali. Aj tu na stanici aj na Romháni. Romháň je ostatná stanica, tam je fabrika, tu hlinu nakladali aj drevo. Stále boli vagóny vyčaruvať. Jeden bol sprievodca. Ja som najskorej kúriv na lokomotíve za sedem rokov, potom na školu a viedov som mašinu dvadsaťtri rokov. Jesť len suché z domu som si nosiv. Šunku, klbásu, žďy sme sviňu mali.

PA1936

Baníctvo. V blízkosti obce boli tri bane - na ťažbu stavebného kameňa, piesku a hliny. Kameň a piesok ťažili v malom, viacmenej príležitostne. Od urbára si materiál zakúpili väčšinou drobní stavebníci. Piesok kopali na Viničkách a vo vlastnej réžii odvážali spotrebitelia sami, na ťažbu a prípravu kameňa na Veľkom vrchu si najímali kamenárov z Banky a Horných Petian. Kameň v obdobiach mimo intenzívnych poľnohospodárskych prác chystali podnikaví jednotlivci, ktorí ho následne predávali záujemcom. Často si pripravovali zásoby kameňa aj murárski majstri. V zimných mesiacoch si doma na dvore z veľkých blokov postupne štiepali a okresávali na jarné stavby. Vzhľadom na existenciu kameňa v blízkosti obce vedeli ho opracovávať mnohí

Bančania. Na stavbu vlastných domov si kameň sami vyťažili aj doviezli a okresali podľa potreby.

Tu Ďuro báťa Čorba - ten si zavolal chlapov, vyrobili kameň a delili sa s peňázma. Kameň obhrabali a kliny nabili doňho. Odštiepili kus a potom znova kliny nabili. Kto si kúpil si odvozil a keď nemal záprah si zavolal. Na domy, cesty sa robili, aj dvory vykladanie. Doma kresali, alebo murár, čo robil chyžu, v zime kresav, čo na predok dali.

LP 1934

Od urbáru som si v Peťach kúpil kameň. Odhádzal som zem ako pol chyža, kde mi bolo ľahšie, a s malými klinmi som štiepal veľké kusy. Odvalil som pajsrom a štiepal a rozkresal. Na svoj dom som si nakresal, vykresal aj múr spravil. Aj som tak bol chystať kameň za peniaze - kto si dal. Hockto to nevedel, ani nebolo slobodno.

BP 1919

V zimnom období využívali príležitosť zárobku v bani na hlinu aj mládenci z bohatších gazdovských rodín, v iných ročných obdobiach muži v rozličnom veku z radov príslušníkov nižších sociálnych vrstiev, kde výmera pôdy nepresahovala desať-trinásť holdov.

Ťaží sa *svetlá hlina*, z ktorej si železiarne vyrábajú formy na odlievanie výrobkov, napríklad v Diósgyóri na odlievanie kolies na železničné vagóny. *Biela hlina* sa expeduje do porcelánky v Pécsi. Používa ju aj fabrika v Romháni na výrobu obkladačiek a dlaždíc. Hlinu melú veľkými mlynmi na prach a balia do vriec. Časť pomletej hliny sa zarába s vodou, formujú sa kilogramové kocky, ktoré po vysušení posielajú vlakom hrnčiarom. Kým nefungovala železničná doprava, chodili kupovať nakopanú hlinu do bane sami hrnčiari na vozoch.

V bani sa pracovalo ručne. Kopalo sa čakanom s krátkou rúčkou, nebožiecom sa vyvŕtali diery, odpálila sa výbušnina, hlinu lopatami nakladali do kontajnerov a pomocou hriadeľa a prevodov ťahali hore kľukami, alebo väčšie pomocou koní.

Do polovice dvadsiateho storočia robili v malých dierach pri svetle karbidovej lampy obyčajne po traja baníci. Nakopanú hlinu vyťahovali na povrch povrazmi vo vedrách. Boli slabé bezpečnostné opatrenia a v bani zavalilo množstvo ľudí.

Hlinu sme kopali Žiak Jano, Puchovských Mišo, Škreňo Jano a ja. Hlinu aj kamene. Mali sme sedemnásť-osemnásť rokov. Keď boli veľké kamene, len sme sa prepchali, chrbty sme mali od kameňa samé chrasty. Kopalo sa a stále sme šprajcovali s drevom ako v bani. Z domu sme si doniesli jesť kúsok slaniny, klbásy. Doma sme sa najedli ráno, a ked sme prišli domov, sme sa najedli.

BP 1919

V medzivojnovom období sa hlina ťažila celoročne, ale nie v takom rozsahu ako po roku 1960, keď po založení družstiev a rozpade súkromných hospodárstiev zostalo množstvo voľných pracovných síl. Koľajnice položili od železničnej stanice až po baňu, lebo ubudlo aj koní a furmanov. Ťažba sa zvýšila, lebo na tri smeny nepretržite pracovalo asi tristo baníkov z Banky, Dolných a Horných Petian, Romháňa, Terešky a denne sa odviezlo aj štyridsaťpäť vagónov.

Remeselníci. Súčasťou štruktúry lokálneho spoločenstva Banky do začiatku šesťdesiatych rokov dvadsiateho storočia boli remeselníci. V spoločenskej hierarchii bolo ich miesto nižšie ako postavenie gazdov, ktorí mali v kostole vyhradené miesto v prvých laviciach.

Extra miesto v kostole sme nemali ako gazdovia. Gazda neišiel na chôr. Gazdovia mali aj čižmy v lete, kalap, šnurované nohavice. A dievky gazdovské napredku medzi lavicami stáli.

HP 1925

V obci bol šuster, ktorý opravoval i šil nové topánky aj čižmy, v medzivojnovom období boli v Banke dokonca až traja obuvníci. Ani obuvníci, podobne ako kolár a debnár, ktorých práca bezprostredne súvisela s poľnohospodárstvom, nepresiahli svo-

jím významom hranice vlastnej obce. Každý z nich robil v dielni sám bez učňa a tovariša, alebo do remesla zaúčali svojich synov. Vzhľadom na to, že za svoju prácu si nechávali platiť obilím a občas aj inými naturáliami, boli schopní držať si na dvore hydinu a ošípané. Kováč, pastier kráv a pastier ošípaných patrili k obecným služobníkom a za svoju prácu boli platení naturáliami.

Kováč slúžil dedine. Od dediny dostal komenciu. Od každej čeľadi žito, aj platil každý. V mútovníku bolo označené, za ktorú robotu koľko išlo žita. Just tak bol aj kondáš a teheneš. Krajčír tu nebol. Každá žena si sama popriadla, natkala a pošila gaty, košele.

BP 1919

Kováč Hanus prišiel do Banky ešte pred prvou svetovou vojnou z Krupiny. Mal klientelu z Banky aj zo širokého okolia. Vyhľadávaný bol aj preto, že dokázal liečiť kone. Pravidelne mával učňa. Učil sa u neho napríklad aj Daniel Stebel z Romháňa, ktorý mal tiež otca kováča. Vyznal sa do strojov, mal mláťačku. K mlatbe si zorganizoval partiu robotníkov z radov miestnych mládencov a menej majetných dospelých mužov, ktorí si v žatve ako jeho zamestnanci zarábali u bančianskych roľníkov i v susedných dedinách obilie na chlieb. Tento druh sezónnych poľnohospodárskych robotníkov sa pričinil o intenzívne medzilokálne a zároveň interetnické kontakty a prispel k urýchleniu procesu etnickej asimilácie Slovákov.

Bančania sú známi tým, že mnohí dokážu opracovať kameň ako stavebný materiál, hoci sa tejto činnosti nevyučili. Spomedzi remeselníkov majú dodnes dominantné postavenie kamenári, ktorí boli zároveň murári aj tesári. Bančania sa naučili opracovávať kameň ako stavebný materiál. Tradičný bančiansky trojpriestorový dom mal kamenné základy hlboké približne osemdesiat centimetrov. Kameň bol natesno nabitý, drobnými úlomkami boli vyplnené aj najmenšie špáry, nebolo nutné zasýpať ich hlinou ani zalievať blatom alebo betónom. Na základy sa stavali

steny. Na základy sa stavali steny z nepálenej tehly, ktorú si vo väčšine prípadov vyrobili rodinní príslušníci svojpomocne, alebo využili služby Cigánov. Podľa veľkosti stavby bolo na dom potrebné pripraviť okolo štrnásť tisíc tehál. Priečelie od ulice je na domoch z medzivojnového obdobia a z päťdesiatych rokov z kresaného kameňa. Kameň kresali murári pri stavaní. Vždy si vybrali a opracovali taký kameň, aký práve potrebovali. Veľké kusy štiepali pomocou kladiva a malých klinov, okresávali rozličnými kladivkami a dlátkami. V stene ho spájali riedkym blatom zarobeným s plevami. Podobne stavali murári aj kamenné pivnice na víno, ale aj repu, zemiaky a zeleninu. Majiteľ si vykopal jamu podľa toho, akú veľkú pivnicu potreboval. Murár si najskôr nakresal predpokladané množstvo. Nabil základy z nekresaného kameňa a pokračoval stenami. Zaoblený strop bol špecifickou prácou. Ako pomôcka slúžila drevená rozkladacia forma, na ktorú nakládol kameň, zvrchu všetky medzery zaklinoval drobným kameňom, zalial blatom a napokon zasypal hlinou. Pred začiatkom stavby sa murár s majiteľom dohodol na spôsobe platby za prácu. Najčastejšie sa platilo od štvorcových metrov, od kubíkov nakresaného kameňa, alebo bola dohodnutá cena na deň, prípadne na hodinu. Murár si vypýtal polovicu sumy vopred, určitú čiastku ešte aj týždeň pred ukončením a zvyšok po dokončení stavby. Na pivnicu o rozlohe pätnásť štvorcových metrov bolo potrebné pripraviť dvanásť kubíkov kameňa, ktorý murár opracoval a pivnicu postavil za jeden mesiac. Gazdovou povinnosťou bolo doviezť a späť odviezť majstrovi jeho náradie, nakopať hlinu, zabezpečiť plevy a poskytnúť stravu a pomocníka na zarábanie a podávanie blata a kameňa. Najviac kamenných pivníc sa postavilo v Banke po skončení druhej svetovej vojny. V posledných desiatich – pätnástich rokoch sa zvýšil počet novostavieb obytných domov a kamenných múrikov okolo pozemkov. Vo veľkej miere sa využíva ako stavebný materiál kameň z pivníc. Murárski majstri pivnice rozoberajú a získavajú tak majiteľom stavebný materiál. Ak má murár pomocníka, ktorý

kameň odoberá, pivnicu je schopný rozobrať za dva dni. V ostatných rokoch je tiež zaužívané rozoberanie múrov starých domov a získavanie nepálenej tehly na stavanie pecí.

V dvadsiatych a tridsiatych rokoch bol z bančianskych murárov najznámejší Ján Šimon, následne v tridsiatych a štyridsiatych rokoch jeho synovia Jano a Paľo, Ján Šuľan a v druhej polovici dvadsiateho storočia najmä Pavol Hajdu.

Neroľnícke zamestnania, respektíve získavanie prostriedkov mimo vlastného hospodárstva, zohrávali dôležitú úlohu v spôsobe života i v rámci ekonomických aktivít v celom sledovanom období. Základným zamestnaním a zdrojom príjmov a obživy podstatnej časti Bančanov bolo poľnohospodárstvo. Furmanstvo, trhovníctvo s výnimkou priekupníctva[10] i svojím významom zanedbateľný lov a rybolov (pytliactvo) možno chápať viac-menej ako jeho súčasť.

Drevorubačstvo nebolo pravidelným celoročným zamestnaním. Bolo ho možné praktizovať popri poľnohospodárstve v sezóne mimo dôležitých poľnohospodárskych prác, ktoré znamenali ekonomický základ, istotu. Ak bol železničiar alebo baník súčasťou rozšírenej rodiny a spoločného hospodárenia, peňažnými príjmami prispieval do rodinnej pokladnice a vo voľnom čase pracoval spoločne s ostatnými členmi rodiny v poľnohospodárstve, možno toto zamestnanie považovať z hľadiska existencie spoločne hospodáriacej rodiny ako celku za doplnkové zamestnanie. V prípade, že železničiar alebo baník sa osamostatnil, nevlastnil väčšiu výmeru pôdy a nechoval hospodárske zvieratá v takom rozsahu, aby poľnohospodárstvo znamenalo hlavný zdroj príjmov, jeho neroľnícke zamestnanie už nemožno považovať za doplnkové. Naopak, prípadné výnosy malého hos-

[10]Priekupníctvo chápeme ako súčasť trhovníctva. Rozumieme ním kupovanie poľnohospodárskych, prípadne iných produktov od prvovýrobcov (mliečne výrobky, hydina a vajcia, prútené košíky a podobne) a ich následný predaj s cieľom zisku.

podárskeho dvora dopĺňali hlavné príjmy plynúce zo zamestnania na železnici, v bani a podobne.

Remeselníci spravidla dedili svoje remeslo, žili v jednoduchých rodinách a ak vlastnili pôdu a hospodárske zvieratá, poľnohospodárske aktivity mali len periférny význam dopĺňajúci príjmy z remesla ako hlavného zamestnania.

Prevahu a zásadný význam nadobudlo železničiarstvo a baníctvo po kolektivizácii. Deputátni poľnohospodárski robotníci ako sociálna a profesijná vrstva zanikli a postupne aj furmanstvo a drevorubačstvo. Trhovníctvo zmenilo formy. Remeselná výroba bola zánikom živností a organizovaním zamestnania v socialistickom sektore zdecimovaná, alebo zanikla. K revitalizácii podnikania a remeselnej výroby dochádza v súvislosti so spoločenskými a ekonomickými zmenami až od deväťdesiatych rokov.

Odchádzanie za prácou podstatnej časti príslušníkov najmladšej generácie mimo vlastné prostredie, ako aj ich sťahovanie do miest, znamená oslabovanie etnokultúrnych tradícií a zároveň urýchlenie etnickej asimilácie.

V súvislosti so všetkými uvedenými neroľníckymi zamestnaniami dochádzalo k pravidelným alebo príležitostným kontaktom obyvateľov Banky s príslušníkmi iných lokálnych spoločenstiev, ktoré mali rozličnú frekvenciu i intenzitu. Znamenali rôznu úroveň komunikácie s inoetnickým majoritným obyvateľstvom, ale na druhej strane aj rozvíjanie vzťahov s príslušníkmi vlastnej etnickej minority, (prípadne s inými menšinami). V podmienkach existencie etnickej minority je to významný faktor asimilácie, alebo naopak - udržiavania, posilňovania etnicity. V tejto súvislosti je nutné pripomenúť, že medzilokálne etnicky endogamné príbuzenské, priateľské a socioprofesijné vzťahy boli dôležitým predpokladom, alebo aj determinujúcim faktorom existencie príležitostí k neroľníckym zamestnaniam a ďalším ekonomickým vzťahom, ktoré spätne vytvárali predpoklady ku vzniku etnicky endogamných manželstiev a ďalších príbuzenských väzieb.

V intenciách ekonomických, príbuzenských a spoločenských kontaktov obyvateľov Banky do polovice dvadsiateho storočia sú spomínané nasledovné obce: Agárd, Balašské Ďarmoty, Berinčok, Bodon, Budapešť, Dolné Peťany, Galgaguta, Horné Peťany, Ipeľ Balog, Krupina, Legínď, Novohrad, Rétšág, Romháň, Sarvaš, Sentendre, Slovenský Komlóš, Šomoď, Tereška, Tótfalu, Vacov, Vadkert, Vaňarec.[11]

Išlo sa na Hornie Peťany, aj Galgaguta, Agárd, Legínď, Bodon, Novohrad, to boli slovenské dediny. To sa bralo spolu a tam bola rodina. Išiel som pozrieť na hostinu, aj na fašange, na ťuríce. Mali sme rodinu alebo známeho. Ak som nemal ja, mal kamarát.

LP1934

My sme mali rodinu na Romháni, v Peťach a Reičágu. Na hostine som bola na Bodone raz, odtiaľ bola macocha. Tam za našou býva na dva týždne. Ešte vtedy ringišpíre neboli.

BIČM 1916

[11] Zo spomenutých dedín sa najčastejšie spomínali Horné Peťany, Romháň, Novohrad, Bodon a Guta.

Slovník

alamský - štátny
bratník - bratranec
burbundia - burgyňa
crmoman - tesár
čeľaď - rodina, rodinní príslušníci
čuka - šťuka
darálov - mlyn na mletie, drvenie hliny
ďár - fabrika
fertaľ - nakladená kopa siahovice
(100 cm šírka, 130 cm dĺžka, 120 cm výška
fľajstrovať (cestu) - opravovať, lepiť
fundament - základy (domu)
glajtňa - glajcha
gunár - plátenný ruksak, v ktorom si murár nosil jedlo a potrebné pracovné náradie
háby - odev, oblečenie
hajov - loď, čln
halás - rybár
hámrik - kladivo
homok - piesok
hostina - hody
chyža - dom aj izba
jahoda - moruša
kalap - klobúk
koč - voz
konica - maštaľ pre kone
kvartier - byt, bývanie
mašinuvačka - mlátenie
mlačok - kladivo
modla - drevená rozkladacia forma, kostra na stavbu kamenných pivníc aj hlinená forma na železiarske odliatky

nuka - do mesta (do Vacova)
(Na plac s apom aj ja som chodievav nuka.)
ňugdia - dôchodok
mašina - mláťačka na parný pohon
mašina ohnivá - parný stroj na pohon mláťačky
oráca (zem) - orná (pôda)
paláš - povala
paradičky - paradajky
pľac - trh, tržnica
podboje - zárubne
povetria - vzduch
(Kde sú pramene, tam voda nezamrzne, tam ryby brali povetria.)
praste - ošípané
ragáč - agát
ringišpír - kolotoč
smoklica (zemská) - jahoda
Slovenská - Slovensko
Švábi - Nemci
teheneš - kraviar, pastier kráv
tó – jazero
(Deti chodievali pásť husi gu tuovu.)
uhorská (reč) - maďarský (jazyk)
utisnutý - chudobný, biedny
viacti - viacerí
víkendáš, víkendeš, víkendoš - víkendár aj dovolenkár
voka - von
vrška - vrša (Apa vedeli upliesť vršku z prútia.)
vyšmýkané - spotené, uťahané
(Kone boli vyšmýkané - samá voda.)
zdejší - tunajší, domáci
žito - pšenica i všeobecné pomenovanie pre obilie

Kamenár Hajdu Pál, 1925 *Banka 2000*

Roľnícky dom z 30. rokov 20. storočia

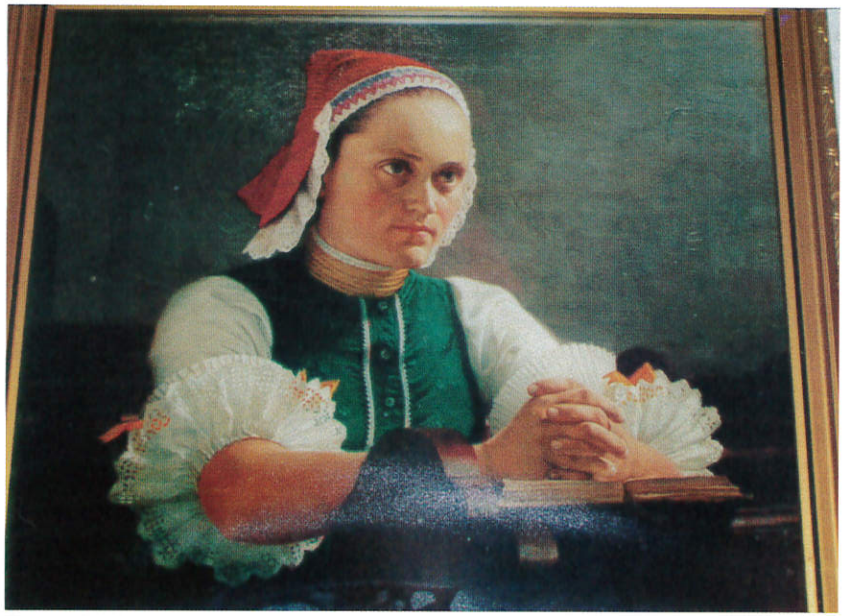

Čemer 1999

Čemer 1999

Banka 2000

Čorba Mária Bálint Istvánné, 1916
v roku 1933 a 2000

Čemer 1999

ČEMER

Čemer je slovenská enkláva v bezprostrednej blízkosti Budapešti. V jej chotári sa nevyskytujú zdroje nerastných surovín ani iné výraznejšie geografické faktory, ktoré by boli predpokladom vzniku špecifických čŕt spôsobu života a kultúry. Napriek tomu sa táto prímestská obec najmä vďaka svojej polohe na okraji veľkomesta vyprofilovala ako zeleninárska a trhovnícka lokalita, kde je podľa príslušníkov starších generácií dorábanie a predaj zeleniny najvyššie ceneným zamestnaním a zdrojom príjmov.

Podľa členenia z konca osemnásteho storočia patril Čemer do takzvaného Kerepešského slovenského ostrova v Peštianskej stolici.[1] Podľa matriky ev. a. v. cirkevného zboru v Čemeri sem prišli prví kolonisti v roku 1714[2] a v nasledujúcom roku z Korytna pri Dudváhu v Nitrianskej župe, v roku 1721 už mali postavený evanjelický kostol a v roku 1733 stála modlitebňa, fara a slovenskí evanjelici mali aj svojho kňaza. Rímsko-katolícky kostol bol vysvätený až v roku 1773. Na základe týchto faktov môžeme predpokladať, že obec založili slovenskí prisťahovalci, ktorí si zachovali početnú prevahu až do konca 19. storočia. Cieľom nášho záujmu v Čemeri neboli otázky etnické a konfesionálne, no pripomíname, že A. Divičanová uvádza Čemer ako jeden z príkladov konfesionálne bipolárnej evanjelicko-katolíckej obce, kde sa medzi slovenskú etnickú minoritu vklinili aj početní nemeckí prisťahovalci.[3] Evanjelické vierovyznanie možno považovať za významný faktor zachovania etnickej iden-

[1] Bližšie pozri Sirácky, J. a kol.: (1980, 40).

[2] Podľa Siráckeho bol Čemer založený v roku 1713 zásluhou zemepána Vattayho. Po roku 1715 sem prišli slovenskí kolonisti vo väčšom počte pravdepodobne z Hontu, Novohradu a Zvolenskej stolice. Sirácky, J. a kol.: (1980, 25, 41).

[3] Bližšie pozri Divičanová, A.: (1999, 27, 30).
Porovnaj Fügedi-Gregor-Király: (1993,90 a n.).

tity Slovákov. Zvýraznenie etnickej bariéry konfesionálnymi parametrami znamenalo uzatváranie endogamných manželstiev. V súvislosti so zachovávaním slovenského jazyka a vedomia slovenskej etnickej príslušnosti zohrávala podstatnú rolu slovenčina ako bohoslužobný jazyk až do začiatku sedemdesiatych rokov 20. storočia.[4]

V súčasnosti žije v Čemeri približne 6500 obyvateľov. Po slovensky sa dá komunikovať s príslušníkmi starších generácií predovšetkým na priľahlých uliciach v blízkosti evanjelického kostola a fary (najmä na Petőfiho ulici).

Hlavným zamestnaním a zdrojom príjmov a obživy obyvateľov Čemera bolo až do kolektivizácie v roku 1961 poľnohospodárstvo. Do druhej svetovej vojny fungoval v obci veľkostatok Lukáča a Szelényiho. Mal svojich bírešov, ale poskytoval pracovné príležitosti aj pre miestnych bezzemkov a malých roľníkov.

Želiari tam bývali v dlhých domoch - len jedna chyža a kuchyňa. Im dobre bolo, nemali starosť o niš. Dostali slaninu, mali kde bývať. Orali len chlapi, ženy niš. Panstvo ani paradičke ani uharke nesadilo.

KJ 1914

[4] Informátori majú v živej pamäti evanjelického kňaza Jána Solymára, ktorý bol najskôr kantorom a organistom vo veľkom evanjelickom kostole v Békéšskej Čabe a po skončení teológie v Šoproni prišiel cez Segedín, kde ho vysvätili, Níreďházu a Ambrózfalvu v roku 1948 do Čemeru. Do dôchodku odišiel v roku 1971, krátko ešte slúžil aj v Budapešti, zomrel v roku 1973. Počas jeho pôsobenia v Čemeri boli služby Božie v slovenskom jazyku. Po ňom nastúpil na miesto kňaza jeho syn Peter. Bohoslužobným jazykom je teraz maďarčina. Len príslušníci najstaršej generácie sa doma ešte modlia popri maďarčine aj v slovenčine.

Katolícke a evanjelické deti nechodili do školy spoločne. Pri každom kostole bola škola. Osobitné boli aj krčmy. Staršia mládež napríklad v súvislosti s tanečnými zábavami konfesionálne diferencie nerobila.

Veľkostatok orientoval produkciu na chov kráv a ošípaných, na pestovanie obilovín a hlavne repy a zemiakov, ktoré si vyžadovali niekoľkonásobnú ručnú prácu nádenníkov. Dalo sa pracovať aj za naturálie, *na tretinu* - panstvo zasialo kukuricu alebo repu a záujemcovia za tretinu úrody plodiny okopávali, kukuricu vylámali, vyrúbali kôrovie, vykopali repu. Za kosenie obilia bolo možné dostať každý deviaty kríž.

Pracovné sily v poľnohospodárstve, najmä pri prácach súvisiacich s pestovaním zeleniny, potrebovali aj bohatí gazdovia, ktorých výmera pôdy dosahovala aj osemdesiat holdov. Mávali svojich stálych sluhov, ale príležitostne najímali aj ďalšie pracovné sily.

Niektorí železničiari si v medzivojnovom období za peniaze zo svojho neroľníckeho zamestnania zakúpili alebo prenajali pôdu a s pomocou nádenníkov na nej pestovali zeleninu.

Muži sa zamestnávali ako pomocní stavební robotníci, hlavne lešenári, v Budapešti. Dievky a mladé ženy tam ešte v medzivojnovom období chodili slúžiť, ale aj k murárom maltu miešať a tehlu vynášať na lešenia. Majitelia povozov využívali možnosti privyrobiť si furmankami v rámci poľnohospodárskych prác v obci, zo stanice rozvážali uhlie, na budapeštianske stavby privážali stavebný materiál. Pracovné príležitosti pre príslušníkov nižších sociálnych vrstiev boli sezónne aj v prešovni paradajok v osade Nadice patriacej k obci a vo fabrike v Malej Tarči.

Miestni poľnohospodári sa zameriavali na pestovanie kukurice, obilovín (raž, ovos, jačmeň a proso, pšenica v menšom rozsahu), okopanín (zemiaky, repa), strukovín (hrach, fazuľa), zeleniny (uhorky, paradajky, špenát, šalát, šóška), melónov, dýň, na chov dobytka (kravy a ťažné voly), ošípaných a koní. Značný význam malo v rámci tradičného hospodárenia vinohradníctvo (hoci ako vinohradníci sú spomínaní predovšetkým Nemci) a včelárstvo. Z ovocných stromov mali absolútnu prevahu hrušky,

nasledovali slivky, čerešne, višne, broskyne, jablone, marhule, orechy, moruše, mandľovníky a gaštany. [5]

Víno, mliečne výrobky, vajcia, zelenina, ovocie, strukoviny, kukurica na varenie, od šesťdesiatych rokov aj paprika, kaleráb a ďalšie plodiny sa stali obchodným artiklom, ich dorábanie a predaj sa od začiatku 20. storočia postupne vyprofilovali ako primárny cieľ hospodárenia, neodmysliteľná súčasť spôsobu života, rozhodujúci fenomén v hierarchii hodnôt.[6] Pôda mala hodnotu v takom prípade, ak sa na nej pestovala zelenina pre trh, ľudia boli hodnotení podľa toho, ako vedeli dorábať zeleninu. Aj hospodárske zvieratá boli chované predovšetkým kvôli ich využitiu pri pestovaní zeleniny a jej odvozu na trh.

Robota so zeleninou je robota. Kto robí, je vážený. Vnuk robí, ale nie so zeleninou, tak hovoria, že sa mu robiť nechce.

KJ 1914

Z plodín, pestovaných nie pre vlastnú potrebu, ale na predaj, má podľa informátorov najstaršiu tradíciu hrach. Vo veľkom sa sial najneskôr od osemdesiatych rokov devätnásteho storočia. Gazdovia o výmere dvadsať-tridsať holdov pôdy siali štyridsať-šesťdesiat kilogramov, najbohatší gazdovia ešte viac.[7] Aby sa dalo predávať zelený hrášok čo najdlhšie, siali tri odrody, ktoré dozrievali postupne v rozličnom čase. Prvý hrach bol štyrikrát drahší ako jeho priemerná cena, keď ho bolo dostatok, preto bolo mimoriadne dôležité vystihnúť vhodnú dobu siatia. Hrach siali

[5]Pestovaním ovocných stromov a predajom ovocia sa zaoberali hlavne Kerepešania, ktorých prezývajú Hruškári. Obyvatelia Tárnoku sú známi ako Barackári. Na pľac do Budína chodievali s košmi broskýň aj Šóškúťanky, jeden niesli vpredu a druhý na chrbte.

[6]Rodičia pri hodnotení prosperity svojich detí, ktoré neodišli do mesta, nespomínajú, aký majú dom, auto, ale aké veľké fóliovníky a koľko planty vysadia. Ak sa zmieňujú o aute, tak v súvislosti s množstvom debničiek, ktoré doň môžu naložiť.

[7]Najbohatší gazdovia v Čemeri boli katolíci Škrvánik, Jašo a Agárdi a evanjelici Gubek, Pavol a Michal Bátovskí, Šukai, Fabian a Pitlik. Informátori bez požiadania iniciatívne diferencovali konfesionálne.

do každej druhej brázdy ručne zo zástery, nohou zašľapovali a nakoniec zabránili. Na oberanie volali dvanásťročné a staršie deti, najradšej dievčatá, ale aj dospelé ženy, ktoré oberali do prútených košov a vysýpali do vriec. Päť dievčat obralo za deň obyčajne desať vriec hrachu, žena naoberala aj za päť. K večeru pri práci už nevládali stáť, sedeli, alebo kľačali. Na pole im priniesli obed a zarobili hrach aj peniaze, prípadne odrobili furmanku. Majiteľ naložil večer hrach na voz a ráno odviezol do obchodu, kofárom, alebo predával s rodinnými príslušníkmi najčastejšie na Čepeli, na Leheli alebo Haller pľaci. Ak mal niekto len jedno-dve vrecia, využil furmanku - za malý poplatok mu hrach zviezol niektorý gazda a na trhu si ho predal v malom. Chudobnejšie ženy predávali popri iných komoditách aj lúpaný hrach, merali hrnčekom z košíka, ktorý priniesli v obruse na chrbte.

Na koč sa naložilo aj štyridsať vrec. Hor, hor vysoko. Keď nemali plné, zali aj piatim, šiestim. Susedovi, hoc komu. Aj päťdesiati z Čemera naraz išli. Od polnoci sa išlo a pri mýte stál celý šor.

GSM 1923

K všeobecne najpestovanejším plodinám patrili v medzivojnovom období paradajky. Najskôr si od marca pestovali v parenisku plantu, do poľa vysádzali okolo 20. apríla. Strední roľníci ju zasadili na tri-štyri holdy zeme, na jeden hold sa vysadilo približne päťtisíc koreňov.[8] Z dvanásťtisíc koreňov sa obralo

[8] Rajčiny sa sadili do jamiek. Motykou sa urobila jamka, do jamky drobný hnoj, na hnoj trocha hliny, kopček sa motykou uťapká, dreveným ostrým kolíkom sa urobí dierka hlboká podľa veľkosti planty, vleje sa pol litra vody, do nej sa vloží priesada, zahrnie sa, o týždeň sa pokyprí a prihodí sa hlinou. Ak je suché počasie, polieva sa aj na druhý deň po sadení. Ak sadili piati, každý vykonával len svoj úkon a tri holdy – asi 15 000 koreňov - vysadili za týždeň. Dobre zakorenené rajčiny oborávali a za pluhom ešte ženy okopávali. V posledných dvadsiatich rokoch sa technológia výsadby zmenila, lebo husto nasiate rastlinky najskôr presádzajú do kvalitnej listovky alebo humusu po pestovaní pečiarok v kelímkoch od jogurtov a do jamiek už sadia rastlinu

priemerne sto centov rajčín. Ak mal vysadené štyri holdy, naraz viezol aj desať metrov, priemerne šesť-sedem metrov. Od veľkoobchodu dostal aj debničky a mal zabezpečený odbyt, hoci približne za polovičnú cenu ako pri predaji na trhu v malom. Výhodné bolo predať tovar kofárom. Ešte v štyridsiatych rokoch priamo na trhoch, neskôr aj sami prichádzali do Čemera priamo k pestovateľom.

Keď chcel kúpiť, ráno prišiel, dal foglaló a išiel ďalej kupovať. Predtým sa jednali. Potom prišiel zobrať nahotovo a zaplatil. Prišiel s kočom a sa vážilo. Paradičke boli v drevenej lade. Odvážila sa celá lada a preložili. V auguste sa predalo. Každý varil, kúpili najmenej po tridsať kilóv. Vtedy sa syr a maslo nebralo. Čeľaď bola, napsámoši, sa pomíňalo. Keď sa neminulo, potom sa išlo po ulici núkať. Až hore do domu vyniesli.

FM 1918

Z hľadiska kvantity a ekonomického významu patrili k najdôležitejším pestovaným plodinám uhorky. Zaberali približne rovnakú výmeru ako paradajky. Siali sa za pluhom podobne ako hrach z ruky do každej tretej brázdy v posledných aprílových dňoch alebo začiatkom mája.

Ako sa oralo, jedna hodila semä navrch na brázdu, šľapila naň, druhá za hrsť hnoja na semä. Keď bolo hotové, zatiahli narovno s koňom s bránou z trniny. Na trninu vrece so zemou, aby brána neskácala, a na to stav.

KJ 1914

Oberanie a predaj sa organizovali podobne ako pri paradajkach s tým rozdielom, že uhorky bolo potrebné triediť podľa dĺžky.[9]

s hlinou v koreňovom systéme. Gazda sa pochopiteľne nezaobišiel bez nádenníkov.

[9] Ku koncu sezóny v auguste sa uhorky triedili na najväčšie *šalátky*, stredne veľké *vodovky* dlhé 10-12 centimetrov a najdrobnejšie *octovky* – 6-8 centimetrov dlhé. Drobné *octovky* boli najdrahšie.

Väčšina Čemeranov chodila na budapeštianske trhy prakticky po celý rok. Zo svojej obce do mesta prevážali tovar na konskom povoze, od konca päťdesiatych rokov autami. Kto mal väčšiu výmeru pôdy a vlastné kone, predával spravidla vo veľkom naraz celý náklad, alebo vo väčších množstvách priamo z voza. Majitelia jedného koňa sa spriahali. Biednejší využívali možnosť zviesť sa s tovarom na voze s gazdami. Od roku 1908 bolo možné cestovať do Budapešti vlakom. Ak predávali v malom z prvej ruky, tovar vážili malými ručnými vážkami. Na rozdiel od gazdov malovýrobcovia spravidla neprichádzali na trh s jednou plodinou, ale s viacerými druhmi tovaru, prakticky so všetkým, čo bolo možné predať. Utŕžené peniaze slúžili chudobným na nákup potrebných vecí do domácnosti, gazdovia investovali do pôdy.

Kto je šikovný, zo všetkého vie peniaze spraviť. Vajíčka sme nejedli, predali rodičia. Všakové piera spravíme, a keď sa neminie, dáme lacnejšie.

VPK 1932

Ráno som stav o jednej hodine, do humna polievať, o štvrtej som nakládov do koča, na pľac, tam ma zaťko vykládov, išov domov robiť, predav som a lady som doniesov na chrbte v obruse domov. Prišov som domov a zbierav som, richtuvav som znova. A celý deň lačný. Ale sme sa ždy dobre mávali. Na slobode som od sedemdesiat tretího, odvtedy stále tri aj štyri razy do týždňa. Mali sme červené slivke, špenát, šťavu, reďkov dlhý biely aj červený, mandule, oreche.

KJ1914

V zimných mesiacoch boli na trhu najvyhľadávanejšie *fazuľa viráčka, juliška,* ktorá sa predávala na zeleno aj suchá, *cukrovaná* aj *čierna*, hrach, mrkva, zeler, petržlen, kaleráb, orechy, jablká, zemiaky, burgyňa, vajcia, tvaroh a smotana. Mlieko a smotanu chodili Čemerania predávať aj po predmestiach Budapešti, napríklad do Arpádföldu, kde bývali väčšinou remeselníci, z domu do domu. Mnohí Čemerania tam mali stálych zákazníkov. Seno a slamu ponúkali obyčajne v Szentmihályi.

Na jar chodili do mesta so šalátom,[10] reďkovkou, jahodami, čerešňami, viazaničkami zeleniny a kvetov, v lete a na jeseň aj so strúhanou tekvicou, klasmi mäkkej kukurice na varenie, kôprom. Pestovanie melónov a dýň je v porovnaní s vyššie uvedenými plodinami mladšieho dáta, ale praktizovalo sa už v medzivojnovom období. Niektorí väčší gazdovia si brali do služby človeka - *geregára,* ktorý sa do pestovania rozumel a agrotechnicky riadil práce. Takéhoto zamestnanca mával napríklad richtár Križan.

Pavlovič sadil gerege aj dyne. Ja som slúžil u neho. Bol na vašúte a mal v árende ale päť holdy. Mal som šestnásť roke. Gerege aj dyne do palantáša a keď mali tri lístke, sme presádzali do chotára. Mali kravu, koňa, som sadiv, okopávav, s geregámi som išov na pľac. Na ktorej gerege ráno nebola rosa, tá bola zrelá. On porezav, ja som pozbierav, slamu do koča a sa išlo. Ja s kočom na pľac kofárom, on ma tam čakav a predav za koč naraz a ja s prázdnym domov. Všetko na Čepel ku Dunaju.

HM 1911

Papriku začali v Čemeri pestovať na predaj až od šesťdesiatych rokov, kedy sa objavili prvé fóliovníky. Dnes patrí s rajčinami a uhorkami k trom najpestovanejším plodinám. Veľkopestovatelia majú postavených viac fóliovníkov širokých osem metrov, dĺžka neraz presahuje sto metrov. Dopestovávajú si vlastné priesady vo vyhrievaných skleníkoch, priesady aj predávajú. Od jari do fóliovníkov vysádzajú postupne reďkovku, šalát, cibuľku, uhorky, rajčiny, papriku, kaleráb i kvety. Rajčinových a paprikových priesad tisíce, uhorkových stovky. Predávajú spravidla na jednom osvedčenom mieste, napríklad pani Mária Baťanská v Ujpalote. Vo fóliovníkoch pracujú aj so svojimi rodinnými príslušníkmi, spolu vozia na vlastných autách tovar na trh.

[10] Čemerania sme šalátári a paradičkári. Kričia na nás - kačice vám vyhryzú šalát z riti! Cinkoťania sú tekvicári, Veľká Tarča – juliškári, Agard a Dáň - geregári, Naďkáta a Jázberéň - paprikári. KJ 1914

Predávam v seliackom, žďy čistom a pod kontík ručník. Na pľac žďy elegantno.

BM 1936

Okrem zeleninárov - podnikateľov odchádzajú denne vlakom na budapeštianske trhy naďalej aj malí pestovatelia s košíkmi v obrusoch. Sú to prevažne príslušníci najstaršej generácie, ktorí majú pestovanie plodín pre trh, samotnú cestu, jednanie so zákazníkmi a atmosféru tržnice zakódované a nemôžu sa ich vzdať. Preto tu nenadobudlo podstatnejší význam priekupníctvo. Priamo v Čemeri sa nepredávalo a nekupovalo,[11] malá tržnica je zriadená až v posledných rokoch.

Trhovníctvo sa stalo pre prevažnú väčšinu obyvateľov Čemera neoddeliteľnou súčasťou spôsobu života. Do polovice dvadsiateho storočia chodili na trhy s rodičmi deti od útleho veku. Boli poverené veku primeranými činnosťami, získavali všestranné skúsenosti a rozhľad, učili sa predávať, boli nútené komunikovať v maďarskom jazyku, zoznamovali sa so slovenským, maďarským aj nemeckým obyvateľstvom a mali tak dostatok príležitostí spoznávať špecifické vlastnosti jednotlivých lokálnych spoločenstiev, dedinského aj mestského prostredia. Prostredníctvom nadobudnutých poznatkov si formovali vedomie svojej sociálnej, konfesionálnej, lokálnej a etnickej príslušnosti, ale aj životnú filozofiu, hodnotové orientácie.

Prvý raz na pľac s apom - mala som šesť rokov. Aj som sa zatárala, chcela som vidieť Dunaj. Apa predávali, mama boli doma. Do sánkov nahriali tehly a sme išli. Mrzlo. Krumple, repu, maslo, syra, smotanu aj vajcia. Tehly do pokrovca a pod nohy. Pred Kračúnom sa dobre predávalo, ale mrzla smotana. Nemohla som merať. Apa išli púšťať do krčmy. Smotana bola v hrnci desať litrov, mlieko friškô tridsať. Boli miery - deci, dva deci aj bol polliter. To keď som mala dvanásť rokov, o peniaze sa apa

[11] Víno sa nemohlo predávať na trhu, preto ho niektorí pestovatelia predávali pred svojimi domami na ulici miestnym mládencom, nádenníkom, alebo iným prípadným záujemcom.

nestarali. Ešte len vážili, už vedeli, koľko chodí. Mne dali, aby som vydala. Peniaze som dala mame, mali sme my dve. Na pľaci som bola lačná, ani som už nevidela. Z domu sme si nikdy nebrali jedenia. Tam nemal v rozume jesť, len predávať. Jednali sme sa len po maďarsky. Keď sme sa medzi sebou zhovárali, už povedali - čo nejdete do Slovenskej? Kradlo sa veľmi, misev merkuvať. Vreco a preč. Boli takí, čo boli pozhováraní. Jeden chytiv, druhý zobrav a utekav. Môjmu apovi aj koňom sersámy pokradli. Ale keď druhým kradli, apo povedali - nedívaj sa, lebo nám zle porobia!

GSM 1923

Slovník

apa, apo - otec
bakchus - strašiak
baracke - broskyne
beštrám - agát
bob, bôb - fazuľa
delací (deň) - pracovný (deň)
ďér - veľkosklad aj fabrika
féser - šopa, prístrešok pre pluhy, brány, sejačku
foglaló - záloha
gazdašág - gazdovstvo
gerega - melón
gumilast - guma
hajov - loď, čln
homok - piesok
chosnovaný - používaný, použitý
iparoš - remeselník
jamčiť - kopať jamky
kilóš - závažie
koč - auto
kolke - palice, kolíky
kukuríča - kukuričné kôrovie
kunčaft - zákazník
lada, ladička - debnička
mamika - babka, stará mať
merkuvať - strážiť
mrcha (čas) - zlé (počasie)
napsámoš - nádenník
na slobodu - do dôchodku
ni - nie
palanta - priesady, planta
palantáš - parenisko
paradičke - paradajky

pero - kvet
piac - trh, tržnica
piera - kvety
pľac - trh, tržnica
podaráľuvaná - zomletá, pomletá
posuľa - fazuľa
pozhováraní - dohovorení, dohodnutí
šklbať - trhať, oberať
štraf - vlečka
šťava - šóška
vašút - železnica
vážke rukové - ručné váhy
veľatoria - mnohí, viacerí
viláň - elektrina, elektrický vlak
výška - parenisko

ŠÓŠKÚT A TÁRNOK

Šóškút a Tárnok sú pre Slovákov zo Slovenska dve menej známe obce na území Maďarska, kde podstatnú časť obyvateľstva tvoria potomkovia slovenských vysťahovalcov. Ležia necelých tridsať kilometrov juhozápadne od Budapešti, teda v druhom okruhu okolo hlavného mesta medzi územnou a spoločensko-kultúrnou zónou Nemcov a južných Slovanov,[1] ktorí osídlili tieto zväčša spustnuté oblasti v období po skončení tureckej expanzie v prvých desaťročiach 18. storočia. Je zaujímavé, že ešte v polovici 13. storočia mal Tárnok pôvodný slovanský charakter. Vo vedomí ľudí je dodnes zafixovaný pôvod zo Slovenska,[2] spomínaní sú však aj kolonisti z okolia Zakopaného a z Moravy.[3] Z nárečia oboch obcí je evidentný pôvod predkov Tárnočanov a Šóškúťanov zo západného Slovenska, najmä z okolia Nitry. Tiež aj z Moravy, čo dokumentujú aj viaceré priezviská[4]. Kultúrne ani jazykové doklady, potvrdzujúce aj kolonizáciu z oblasti poľských Tatier, sa nám nepodarilo zaznamenať. Ak však išlo o malú skupinu kolonistov, ich kultúrne a jazykové špecifiká mohli postupne zaniknúť aj preto, lebo geografické podmienky umožnili predovšetkým kontinuitu a rozvíjanie nížinného typu kultúry - najmä foriem poľnohospodárstva, vinohradníctva, staviteľstva a bývania, stravy, ale aj obradovej kultúry, spoločen-

[1] V rokoch 1715 a 1720 boli ešte v prevahe Srbi. Bližšie pozri Sirácky, J. a kol.: (1980, 45).

[2] *„Babička boli Cigániková Katerina. Pámbičko ví, odkál sem prišli Slováci. Hovorili, že od Trenčína Slováci - korytári.“* (AI 1922)
Porovnaj Beňušková, Z.: (1999, 196).

[3] Bližšie pozri Fügedi-Gregor- Király: (1993, 81 a n.)

[4] Károly (1904, 294) sa domnieva, že kolonizácia Šóškúta je sekundárna z Komárňanskej a Ostrihomskej župy. Sirácky (1980, 45 a n.) spomína Komárňanskú, Ostrihomskú a Nitriansku stolicu. Pôvod Tárnočanov situuje do Trenčianskej stolice. Okolie Nitry ako jednu z východiskových oblastí kolonizácie dokazuje napríklad aj priezvisko Cabajský - Cabaj je prímestská obec pri Nitre.

ského života a folklóru. Takéto konštatovanie si dovoľujem formulovať aj napriek tomu, že rozhodujúcim zamestnaním a zdrojom príjmov a obživy väčšiny obyvateľstva oboch lokalít nebolo pestovanie plodín a chov dobytka.

Jazykové a kultúrne špecifiká sa teda formovali v zóne imigrantov zo západného Slovenska a Moravy, ktorí sa kontaktovali na severe najmä s kolonistami nemeckého etnického pôvodu a na juhu s balkánskymi Slovanmi. Najpodstatnejšie, najfrekventovanejšie a najintenzívnejšie boli, minimálne od začiatku 19. storočia, kontakty s príslušníkmi maďarského majoritného etnika, no spomenúť treba aj vplyvy turecké, rumunské a francúzske. V období pred prvou svetovou vojnou tu začali pôsobiť v súvislosti s talianskymi kamenármi a ich rodinami aj vplyvy talianske.

V každom prípade ešte v polovici 19. storočia sú obe lokality slovenské. Podľa sčítania ľudu z roku 1881 žilo v Šóškúte z celkového počtu 2163 obyvateľov 254 Maďarov, 91 Nemcov a 1664 Slovákov; v Tárnoku z 2038 obyvateľov 957 Maďarov, 40 Nemcov a 941 Slovákov. V roku 1900 bolo slovenské zastúpenie ešte výraznejšie - v Šóškúte je evidovaných 2376 obyvateľov, z ktorých si maďarčinu ako materinský jazyk uvádza 691 obyvateľov, nemčinu 72 a slovenčinu 1691(16 iných). V Tárnoku z 2281 obyvateľov sa k maďarčine hlásilo 517, k nemčine 42, k slovenčine 1722 (a 3 iní).

V porovnaní s ostatnými lokalitami s početnejším slovenským obyvateľstvom na Dolnej zemi, to znamená situovanými južne od štátnej hranice Slovenska, sa Šóškút a Tárnok vyznačujú viacerými špecifickými kultúrnymi črtami. Niektoré z nich pôsobili z hľadiska slovenskej etnicity stabilizačne, iné prispievali k urýchľovaniu etnickej asimilácie. Z týchto aspektov stojí za pozornosť situovanie oboch obcí v bezprostrednej vzájomnej blízkosti, čo sa prejavovalo v možnosti intenzívnych ekonomických, spoločenských a kultúrnych kontaktov, výberu manželského partnera aj kmotrovstva.

Napriek priestorovej blízkosti a kumulácii početného slovenského obyvateľstva sa ani Šóškút ani Tárnok nestali prirodzenými spoločenskými, kultúrnymi a dokonca ani ekonomickými centrami, za aké možno považovať napríklad Slovenský Komlóš, Sarvaš, Békéšsku Čabu, Nadlak alebo Báčsky Petrovec. Ich rozvoj i recesia obyčajne súviseli so susedným centrom Érd, a minimálne posledných dvesto rokov i s hlavným mestom Budapešťou.

Relevantným faktorom z hľadiska formovania kultúrnych špecifík a priebehu etnických procesov je konfesionalita obyvateľstva. Na rozdiel od prevažnej väčšiny dolnozemských Slovákov je obyvateľstvo rímsko-katolíckeho vierovyznania. V roku 1851 sa k tejto cirkvi hlásilo v Šóškúte 1397 ľudí a 8 bolo Židov, v Tárnoku žilo 1221 katolíkov, 15 Židov, 2 kalvíni a 1 ortodoxný. Situácia sa príliš nezmenila ani v roku 1900 - v Šóškúte je evidovaných z 2376 obyvateľov 2296 rímsko-katolíckeho vierovyznania, 6 evanjelikov augsburského vyznania, 61 evanjelikov reformovaných a 60 Židov. Pri výbere manželského partnera teda prakticky neexistoval problém odlišnej náboženskej príslušnosti ako prekážky uzavretia manželstva. V povojnových desaťročiach, kedy si Slováci z týchto dvoch obcí vo všeobecnosti osvojili maďarský jazyk, už neexistuje bariéra etnicky zmiešaným manželstvám a priebeh etnickej asimilácie je objektívne veľmi rýchly.

Ak sa stotožňujem s konštatovaním, že k rozhodujúcim faktorom spôsobu života a kultúry patrí zamestnanie, determinované relevantne geografickými podmienkami a prírodným bohatstvom, o oboch obciach, hlavne však o Šóškúte, to platí v plnom rozsahu. Sú tu bohaté ložiská kvalitného vápenca, vďaka vhodnej pôde sa mimoriadne darí ovocným stromom a vínnej réve. Tieto prírodné danosti výrazne ovplyvnili všetky oblasti spôsobu života a kultúry a v rámci slovenského dolnozemského osídlenia vytvorili špecifické podmienky. Napriek priestorovej blízkosti a nesporným spoločným historickým a kultúrnym charakteristi-

kám je však potrebné rešpektovať, že Šóškút a Tárnok sú dve samostatné obce a v ich spôsobe života a kultúre sú podstatné diferencie a vlastné osobitosti.

V Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku nie je obsiahnutá ani jedna z nami sledovaných lokalít. K. Ujháziová si všíma len niektoré obyčajové tradície, v rámci nich ľudovú pieseň a prejavy slovesného folklóru.[5] Nárečie v uvedenom materiáli jednoznačne dokazuje pôvod kolonistov zo západného Slovenska. Cennejšie údaje o demografickej situácii, sociálnej a profesijnej štruktúre obyvateľstva a ďalších črtách spôsobu života a kultúry Šóškúta a Tárnoka obsahuje etnologicko-reflexívna štúdia Z. Beňuškovej.[6]

V uvedených súvislostiach je cieľom tejto kapitoly doplniť základnú charakteristiku oboch obcí predovšetkým o neroľnícke zamestnania a prispieť tak k rozšíreniu komplexu poznatkov o kultúrnych tradíciách Maďarska, o slovenskej etnickej minorite na Dolnej zemi ako aj o etnokultúrnych procesoch v širších súvislostiach.

Šóškút

V Šóškúte je kultúra determinovaná predovšetkým ťažbou kameňa, ktorá pretrváva nepretržite minimálne od polovice 17. storočia. Štatistické údaje jednoznačne dokazujú, že v roku 1900 z 988 zamestnaných obyvateľov Šóškúta až 344 pracovalo v priemysle, čo sa vzhľadom na absenciu iných zárobkových príležitostí rovná počtu pracujúcich v kameňolome. Tento pomer v prospech *baňárov* sa ešte zvýšil v prvých desaťročiach 20. storočia po príchode talianskych kamenárskych robotníkov a ich rodín. Zmenila sa, pochopiteľne, aj etnická štruktúra obce. S rozvojom ťažby súviselo zvyšovanie počtu *pánov* - banských úradníkov, ale aj židovských krčmárov a obchodníkov. Dynamicky sa rozvíjali remeslá, čo súviselo s potrebami ťažby kameňa (kováči), jeho dopravy (kolári) a kúpyschopnosťou obyvateľstva (mäsiari, stolári, krajčíri, obuvníci).[7]

Németh Ferenc boli v dedine kováč, Roman Róbert v dedine kováč, môj otec tiež kováč v dedine aj v bani. Andretti mal vyhňu a dva ohne. Pasirovky a ricovky kuvali pre chlapóv. Tam boli vyučení Šóškútani kováči. No a Fenő boli kováč na majeri za kostolom.

HK 1924

Cudzí učni a tovariši napriek blízkemu mestu Érd s rozvinutou remeselnou výrobou a množstvom remeselníckych majstrov prichádzali aj na Šóškút. Sociálnu štruktúru dopĺňali veľkostatkári, ktorí hospodárili na šóškútskych cirkevných majetkoch a na majeroch v blízkosti obce, *selláci* a nádenníci – *chudobní čo na majíroch robili*, ale aj *tovarichári* vo viniciach a *napsámoši* pri murároch. Mnohí majitelia koní a konských povozov uprednostňovali furmanstvo, súvisiace s ťažbou kameňa, pred prácou v poľnohospodárstve ako významnejší zdroj peňažných príjmov. Podobne ako v iných dedinách treba počítať aj s farárom a učiteľmi. Vzhľadom na odľahlosť tárnockej železničnej stanice zamestnanie na železnici nikdy nezohrávalo pre Šóškúťanov významnejšiu rolu s výnimkou niekoľkých jednotlivcov.

Slúžky. Všeobecne rozšíreným javom až do polovice 20. storočia bolo odchádzanie dievčat z rodín bezzemkov a malých roľníkov do služby. Najčastejšie do Budapešti chodili dievčatá od pätnástich-šestnástich rokov, neraz aj mladšie - trinásťročné za *poselkyne*. Z rodín najmajetnejších sedliakov dcéry do služby neradi púšťali kvôli robote okolo gazdovstva, no za bohatých bolo možné počítať až tých, ktorí mali okolo 20 holdov ornej pôdy.

[5] Ujháziová, K.: (1993).
[6] Beňušková, Z.: (1999).
[7] V roku 1900 bolo v Šóškúte deväť mäsiarov. Na jedného pripadalo 26,4 obyvateľa. Pre porovnanie: v Tárnoku v tom istom čase pripadalo na jedného mäsiara až 57,02 obyvateľa (2281 obyvateľov, 4 mäsiari).

Bolo ich menej ako prstov na jednej ruke. V každom prípade sa dievčatá snažili dostať z domu aspoň na niekoľko zimných mesiacov, lebo len služba a pobyt v meste boli zárukou slušnej výbavy.[8]

Sedláčky boli upečené, jak bábky, my sme sa prevlíkli, pekné pánske sukne, u tancu vás uchytali chlapci.

AI 1922

Slúžili v meštianskych rodinách kým sa nevydali, respektíve kým nemali vlastné deti.

Všetko, čo trebalo, som si kupuvala a do armarií som si kládla. Mame len troška. Osemnásť rokov som mala, som sa vydala. Z Budapešti mame ručník, pančuchy nylonové, ryžu, cuker. A čo tu nebolo dostat. Potom zme išli bývat tam, kde som slúžila. Dobrý rok. Ked deti boli, už som nemohla. Išli sme domóv a hospodu som si zebrala. Kúpili sme si koňa a breskyne a hrozno sme chodili predávat. Kupuvali sme a predávali sme a na tovarich som chodila. Dve maličké deti ze sebu. Tam som celý deň kopala a za mňu sa vláčili. Prvé rok, ked sme sa zebrali, boli zlé roky.

AI 1922

Ak mali rodičia menšiu výmeru pôdy, dcéry prišli v čase žatvy na výpomoc a opäť sa vracali do mesta. Do konca tridsiatych rokov sa šóškútske dievčatá v mnohých prípadoch až v Budapešti naučili rozprávať po maďarsky. Domov prichádzali podľa toho, u koho slúžili. Niektorí pustili slúžky len dva-tri razy do roka, iné prišli domov častejšie. Hlavne v takých prípadoch, ak ich rodičia *napakuvali,* páni ich potom aj sami posielali.

Do začiatku tridsiatych rokov sa chodilo do Budapešti obyčajne pešo, lebo *na mašinu to mnoho koštuvalo.* Vybrali sa *cez vrchy* a neraz niesli na chrbte na predaj hrozno, vajcia, víno, mlieko. Okrem služby sa zriedka zamestnávali aj v priemysle, najčastejšie v textilnom.[9] Do Budapešti neodchádzali pravidelne len ženy. Aj z chudobnejších rodín rodičia dovolili vyučiť sa remeslu

[8] Bližšie pozri Beňušková, Z.: (1999,199 a n.).

[9] Takúto možnosť využívali hlavne vydaté ženy.

aspoň jednému synovi - mnohí sa učili práve v Budapešti. Množstvo mužov, hlavne mladších, pracovalo v hlavnom meste ako pomocní stavební robotníci, murári a *kristári* - lešenári. *Starší potom keď boli, prišli domóv do bane.* V menšom rozsahu robili v priemysle a niekoľko furmanov bolo zamestnaných v pivovare a rozvážali krčmárom pivo a sódu v rámci mesta i na vidiek.

Muž mal troch bratov. Všetci robili v Budapešti. Kočiši boli. Muž bol pekár, tam sa vyučil a na bicykli domov raz za týždeň, alebo aj každý deň.

AI 1922

Šóškútski furmani v maštaliach ubytovávali ďalších rodákov - týždňovkárov. Učni tieto služby nevyužívali - majstri dbali aj na ich čistotu, zovňajšok a museli im dokonca z kostola nosiť potvrdenia o návšteve bohoslužieb. Vo všeobecnosti trávili voľný čas v kine, kde sa stretávali so slúžkami. Aj domov sa mládež z Pešti snažila dostať aspoň vtedy, keď bol doma *tanec. Pri tanci* sa nediferencovala, no nápadný bol rozdiel v oblečení sedliackych dievčat a *poselkýň*, ktoré boli *v panskom.*

A môj muž - kerý sa vyučev, už ból inakší. Tu raz na tanci príde za mňu jeden Pešťan. Tak zme sa zeznali. Nepoznali zme sa. My zme pri dedinskom dome bývali, oni hore. Boli chudobnejší. Bol o deväť rokov starší. Bol v Pešti a ja tiež. Sme sa nepoznali, až ve muzike. Potom zme v Pešti chodili tancuvať, aj zme sa schádzali. Aj do kina.

AI 1922

Pravdepodobne ťažké by bolo nájsť v Šóškúte ženu zo starších generácií, ktorá by ako dievka, alebo mladá žena, nestrávila určitý čas v Pešti. Mnohé si tam našli manželov, ale do tridsiatych rokov sa manželstvá uzatvárali spravidla v rámci obce. Lokálnu endogamiu narúšali zvyčajne len sobáše s Tárnočanmi, v čom treba vidieť aj etnodiferenciačné súvislosti.

Na tanec chodívali aj na Tárnok, ale ešte moja mama. Ja už nie, ani moje mátky.

KK 1933

Tato boli tridsať rokov v Pešti kočiš. Mama v lete vinohrad, v zime slúžka v Pešti. Pobili svine, birku a išli. Mali len mňa. Od novembra do marca som bol u maminej sestry. Tá mala dve deti. Tam som jedol, spal. Sestre platili takto tri roky. To bolo v tridsátom šiestom. Mama prišli aj obciguvať víno, lebo tato sa opiv aj s pajtášmi. V Budapešti vyrobili štyri holdy. Robili kamenára s bratom, my s mamou na roli.

HK 1924

Papa boli čistý Maďar. V roku 1910 prišli do Budapešti. Rozvážali pivo. Mamka tam boli u veľkých pánov poselkyňa, tam sa zeznali. V dvanástom roku sa sobášili. Papa keď prišli, také kone mali, nikto také nemav. Aj chomút. Moja mama boli Slovákova Margit a po tatovi Doža Jánošné. Papa prišli od Koložváru, narodili sa v románskej Aranymező. S papom len po uhersky, vedeli aj románsky aj slovensky troška. Papa tu bývali, ale robili v Budapešti. Raz za mesác prišli domóv. Pivo doviezli aj sem na Šóškút aj na Tárnok. Vtedy sa zastavili aj doma. Najelli sa, napili sa. Pivo vozili celý rok aj v zime aj v lete. Mamička im každé dva týždne nosili hus pečenú. Mali sme dve svine. Pešo na tárnockú štáciu a na mašinu do Budafok aj Budapešť. Aj nás zali. Tam papa robili do tridsáteho štvrtého, potom doma robili ze zemáma. Mamka doma robili šetko - ból aj vinohrad, role potom tato kúpili. Kupuvali role aj vinohrady. Ked došli z Budapešti, išli aj na pivo, lebo boli zvyknutý. Mali sme aj víno svoje.

AI 1922

Baníctvo. Zamestnanci baní v rôznom pracovnom zaradení tvorili špecifickú, podstatnú zložku socioprofesijnej štruktúry Šóškúta. Boli sociálne najslabšou vrstvou obyvateľstva. Pílili, kresali a na vozy a vagóniky nakladali kameň alebo štrk a piesok. Ženy alebo aj deti, ak neboli v škole, nosili chlapom *váru.*[10]

[10]Z. Beňušková (1999, 199) zistila, že v bani sa zamestnávali aj ženy, ktoré plnili vrecia pieskom.

V povrchovej bani sa neťažilo v zimných mesiacoch, vtedy boli chlapi doma. V lete sa všemožne snažili zarobiť si obilie na múku v žatve u gazdov, na veľkostatku a od polovice päťdesiatych rokov v roľníckom družstve.

Muž sa vrátev ze zajaťá v štyridsátom sídmom. Potom dvadsaťsedem rokóv robil v homok bani. Ráno od pátej do jedenástej, v zime od šístej do dvoch. Jesť si zav ze sebu, domov sa prísť nedalo. Štyri roky kládov na vagóny šóder, aj to písav. Najprv len lopatuvali. Ešte mám tú velkú lopatu. Tu v bani aj v Tárnoku na štáciu. Hádzali z kopy, čo vagóniky doviezli, na vagóny. Do Tárnoku na bicykli. A keď bóv vagón, išli aj v noci a došóv, až ked naložili. Došli prenho aj v noci. Aj v zime. V padesátom šístom v družstve zme si zebrali kosiť z mužom sedem holtov. Ráno o druhej zme išli. On kosev, ja som povázala, poklálla, domov navariť, zebrať mužovi obed, ten o jennej rovno z bane na rolu a do večera zme robili. Jenného chlapca som zala, mosev prestírať povrísla. Raž zme takto kosili. A potom tu na dvore v noci kolko rázy kresav kamene, lebo dom zme stavali.

AI 1922

Muži zo sociálne najslabších a stredných vrstiev získavali dočasným pobytom v Budapešti prostriedky na kúpu staršieho, alebo na stavbu nového domu, prikupovali postupne ornú pôdu aj vinohrady, v lepšom prípade kravu a koňa. Kým bol muž v Budapešti, žena so staršími deťmi sa starala o malé deti, domácnosť a gazdovstvo. V prípade potreby odrábala pomoc furmana, išla k majetnejším gazdom alebo na tovarich miestnym gazdom obyčajne za naturálie - fazuľu či kukuricu. Všeobecne rozšírené bolo vziať si *vinohrad na úkol* - za dohodnutú čiastku hrozna sa oň od jari do jesene starať, alebo u gazdov obrábať *z tretiny* kukuricu. Do začiatku päťdesiatych rokov chodili chudobnejšie ženy predávať do Budapešti hrozno a vajcia. Od polovice storočia si mnohí Šóškúťania vysadili broskyne a predávali ich, podobne ako hrozno a víno, v Budapešti aj na Balatone.

Ked som sa vydala a deti boli, robit som nemohla. Pozbírala som vajcá od sellákov a niesla do Budapešti predati. Mama mi dali aj trocha mléka. Vajcá som dala naráz sklepárovi, mala som také místo. Za týden raz- dva rázy.

AI 1922

Furmanstvo. Všetky zarobené peniaze boli investované do pôdy. Ak sa mladým manželom podarilo získať sedem-osem holdov pôdy, 1500-2000 siah vinice a aspoň jedného koňa, manžel už nemusel odchádzať z domu do bane, ale gazdoval a privyrábal si furmankami.

Vydala som sa v jedenaštyridsátém roku. Muž bóv Sojka ze Šóškútu. Ich tato najprv kristár v Pešti a potom do kamennej bane chodili. Tam pílili kameň aj čo trebalo, sekali. Zeme mali jeden hold prázdnu a vinohrad mali. Aj deduško v kamennej bani a babička (rodičia matky) *ze zemámi.*

AI 1922

Aj s jedným koňom sa dali voziť broskyne,[11] hrozno, bolo možné poorať a pobrániť svoje aj susedom bez poťahu, niektorí sa vybrali do Tatabánye po uhlie. Pred 2. svetovou vojnou boli v Šóškúte aj niekoľkí furmani. Z bane vozili piesok, štrk, kameň na domy do okolitých dedín, veľké kamenné bloky na dlhšie vzdialenosti a ťahali vagóny od bane po tárnockú stanicu. V zime mohli furmani voziť, len kým sa neminuli vyťažené zásoby a ak sa nešmýkalo. Do druhej svetovej vojny vozili aj veľké kamenné bloky na výstavbu budov v Budapešti. Na voze boli po dĺžke dve hrady, na ne položili obrovský opracovaný kváder, upevnili reťazami a furman ho odviezol až na miesto určenia. Vlakom z tárnockej stanice posielali takéto zásielky len do vzdialenosti väčšej ako 50-60 kilometrov, čo by už kone neboli vydržali. Takýmito furmanmi boli Marcinkovič Imre, Kuzsel Ferencz, Kovács Béla

[11] *Do vojny len jeden báčik mali breskyne. Až po vojne sa vysádzali. My zme mali vyše tisíc stromov breskýň. Zrálo to až do septembra. Aj do Pešti, aj tu zebírali.* (KK 1933)

a Kovács József, ktorých manželky obrábali vinice. Štrk, piesok aj kameň mohli voziť i príležitostní furmani, ktorí si materiál sami nakladali a skladali. Furmanstvom sa však zaoberali hlavne Tárnočania, ktorí boli väčší gazdovia a mali väčší počet koní.

Remeselníci. Na konci tridsiatych a v štyridsiatych rokoch 20. storočia bolo v Šóškúte do tridsať známych remeselníckych majstrov.

Z kováčov sú dodnes v pamäti najmä Róbert Roman, János Roman, Németh, Fenő a Chrenko, kolár Welhammer, ktorý bol zároveň aj holičom, a Jožo Pluhár, stolári Flóri Cigánik, Šándor Pečenka a Ulehla báči, debnár Michalica, krajčíri Jozef Varga, Peter Michalica, mäsiari Šóber, Martiš, Farkaš a Városi, pekári Rudi Városi, Antal Kováč, Béla Simandli a Imre Kužel, murári Chrenko, Lukáč a Andrejkovič, sklepári Winkler, Fleisman, Lendler, Németh a ďalší. Každý dobrý remeselník bol v rámci obce i v širšom spoločenskom kontexte vážený, no ich status nebol inštitucionalizovaný - približne rovnocenne bolo používané oslovenie pán majster, len krstné meno, alebo krstné meno a *báči,* napríklad *Péter báči.* Nezávisle od etnickej príslušnosti sa *iparoši* v krčme rozprávali len po maďarsky a pomaďarčovali si slovenské priezviská. Raz do roka mali v Šóškúte vlastný remeselnícky bál, na ktorý boli písomne pozývaní aj s manželkami.Vzájomne si vinšovali k narodeninám i meninám, pozývali sa na svadby a dávali si drahé dary. Svadby mali honosné, v medzivojnovom období bolo v rodine remeselníka na svadbe zriedka menej hostí ako 150 a 300 nebolo zvláštnosťou. Pri úmrtí remeselníka sa všetci skladali na veniec. V nedeľu cestou z kostola sa všetci zastavili aj s rodinami v krčme, kde si *chytali kunčaftov.* Vzájomne si pomáhali so svojimi službami - krajčír si napríklad rozkázal u šustra *črievice* a ušil mu za to oblek.[12] Svoje postave-

[12] Kováč nigdá neplatev za masso. Rátali zme, čo zme mu dali a čo on dav nám. (RJ 1925)

nie navonok prejavovali panským oblečením, ako prví v dedine si stavali domy z pálenej tehly, kupovali si automobily, nábytok im na zákazku vyrábali vychýrení peštianski stolári. Patrilo sa, aby vstupovali do hasičského a ďalších z množstva spolkov. Susedom a iným neodmietali pozvanie na svadbu, za birmovného otca, ich manželky za krstnú matku.

Jeden rok zme boli ze ženu aj na sedem vesél. Volali nás aj rodina zme neboli. Dvom chlapcom za birmovného otca. Jeden bov z rodiny, druhý taký chudobnejší, ušev som mu šaty. Žena na krst mnoho detí nosila.

MP 1912

Remeselnícki majstri vychádzali v ústrety ostatným obyvateľom obce aj tým, že svoje služby poskytovali majetným gazdom za peniaze, nesolventným za naturálie, najčastejšie za obilie, alebo za odpracovanie. Učňom poskytovali obyčajne oblečenie a stravu, tovarišov odmeňovali peniazmi. Manželky remeselníckych majstrov varili, pomáhali v dielni, ale hlavne sa starali o vinice. Pracovali na nich s tovarichármi, organizovali činnosti okolo hospodárstva, chodili predávať nadprodukty na trh. Okrem vína pestovali vo veľkých množstvách slivky na pálenku a broskyne na predaj

Štyri roky som bov hofer, platev som hospodu. Pri dvoch petrolejkách som v noci robev. Dom zme stavali tri mesáce. Mav som peňáze, platev som troch murárov a napsámoši. Potom zme kúpili zeme a dav som vysádzati päť vinohradov. Kravy nie, ale svine každý rok tri. Dve som zabev a jenno som predav každý rok. Vína každý rok aj osemdesát hektóv. A breskyne, stoštyridsať stromov sliviek. To sa dva hektá pálenky.

MP 1912

Majstri pracovali vo vinici len výnimočne. V mnohých sférach bol ich spôsob života špecifický, no reálnymi ekonomickými aj spoločenskými väzbami boli neodmysliteľnou súčasťou lokálneho spoločenstva.

Tárnok

Spôsob života a kultúra Tárnoka má vzhľadom na vzájomnú priestorovú blízkosť a polohu neďaleko Érdu a Budapešti množstvo rovnakých, alebo podobných čŕt so Šóškútom. Podrobnejšie štúdium by pravdepodobne odhalilo viaceré, no nie podstatné modifikácie v sociálnej štruktúre a spoločenskom živote v rámci obce, v interpersonálnych vzťahoch v rodine, vo vinohradníctve, ekonomických aktivitách viazaných na Budapešť a iste aj vo viacerých ďalších javoch a okolnostiach.

Výrazné kultúrne špecifiká Tárnoka súvisia s existenciou železničnej trate, respektíve tárnockej stanice a s furmanstvom. Jeho rozvoj podmienila ťažba stavebných materiálov – štrku, kameňa a piesku v Šóškúte a Tárnoku, priaznivejšie podmienky k poľnohospodárstvu a v porovnaní so Šóškútom majetnejší gazdovia - vlastníci povozov. Na rozdiel od šóškútskej povrchovej ťažby kameňa bola ťažba v tárnockých baniach hĺbková. Práca v bani tak mužom poskytovala celoročné zamestnanie. Umožňovala im venovať sa vinohradníctvu a poľnohospodárstvu vo väčšom rozsahu ako v Šóškúte.

Tárnocký kameň ťažili minimálne od 18. storočia a v staviteľstve ho používali najmä do základov.[13] Na opracovávanie kvádrov na stavbu stien bol vhodnejší šóškútsky kameň aj kvôli väčšej trvácnosti.

[13]Keď ťažbu v tárnockých kamenných baniach po druhej svetovej vojne zastavili, obrovské podzemné haly boli využívané ako sklady ovocia, zemiakov a poskytovali pracovné príležitosti hlavne pre ženy. V súčasnosti slúžia ako veľkokapacitná šampiňonáreň s náročnou výrobnou technológiou a exportom väčšiny produkcie do západnej Európy.

Železničiari. Železničná trať z Budapešti na juhozápad, a teda aj železničná stanica v Tárnoku, vznikla na prelome 19. a 20. storočia. Jej existencia postupne rozhodujúcou mierou ovplyvnila zamestnanie obyvateľstva – pracovné príležitosti vznikli v službách železnice, v súvislosti s jednoduchým dochádzaním do Budapešti v drobnom obchode a trhovníctve a v konečnom dôsledku aj pri výstavbe Tárnoka v stavebníctve a furmanstve.

Zamestnanie v službách železnice začalo nadobúdať väčší význam pre najchudobnejšie vrstvy Tárnoka až v medzivojnovom období. Dovtedy bolo obvyklé, podobne ako v Šóškúte, odslúžiť si niekoľko rokov v Budapešti. Pred druhou svetovou vojnou už pracovali na železnici desiatky mužov a v päťdesiatych rokoch bolo málo rodín, v ktorých by nebol železničiar. Získať akúkoľvek prácu bolo dosť zložité. Mladí chlapci začínali s *krampáčuvaním*, podbíjali a menili *šriple*, nakladali a vykladali balíky a iné poštové zásielky, starším dali aspoň vynášať smeti z vagónov. Najlepšie platenou prácou bolo posunovanie vagónov na železničných križovatkách a v staniciach. Bola to práca na smeny, ktorá bola nebezpečná, no človek dvanásť hodín robil, dvadsaťštyri hodín bol doma a mal dosť času na práce okolo domu, na poli aj vo vinohrade. Mnohí si vo voľných dňoch privyrábali prácami u bohatších gazdov, aby si odrobili furmanku, zarobili na krmivo pre ošípané, seno pre kravu. Chodili okopávať, viazať a striekať vinicu, múku na chlieb si vyrobili v žatve, kedy si brali dovolenku. Železničiari mali okolo pol holda vinice a sto-dvesto siah pôdy, kde sadili len zemiaky a zeleninu. Obilie nesiali. Každý sa snažil chovať kravu a dve-tri svine do roka, lebo muži si denne brali so sebou do práce slaninu, klobásu alebo šunku, ale najčastejšie len chlieb s masťou.

Nútri som si mosev kúpiť jesť, keď doma ništ nebolo. Chleba som frišký kupuvav tam, aj som donísov domov. Aj susedom som donísov, keď som v noci robev a ráno domov.

SE 1935

Varenú stravu si železničiari nenosili, len *studené ge chlebu.* Záviselo to od toho, či išli len do dennej služby alebo do inej smeny a ako ďaleko do práce cestovali. Kelenföld bol vzdialený až jeden a pol hodiny, často robili na Déli, Márton. Z domu na stanicu chodili individuálne, mnohí už v tridsiatych rokoch na bicykli. Vo vlaku si krátili čas hrou v karty, ale kartovali len vo vlaku, do krčmy nezvykli chodiť. Fajčili a pili len zriedka, čo sa nedalo povedať o furmanoch ani o kamenároch. Vzhľadom na to, že negazdovali, často robili na smeny a mali teda voľný čas, mnohí boli členmi hudieb na Tárnoku i v susednom Érde. [14] Muzikant si zarobil peniaze naviac a zo železničiarskeho platu nemíňal. Ženatí muži spravidla dávali peniaze manželke, slobodní synovia matke, a keď potrebovali, vždy si vypýtali. Železničiarskym mládencom peniaze na tanec obyčajne nechýbali, ale ich režim sa riadil podľa pracovného zaradenia. Často závideli sedliackym mládencom ich slobodu, najmä keď museli ísť v nedeľu popoludní do smeny. Z rovnakého dôvodu boli aj návštevy kostola nepravidelné.

Železničiari boli ekonomicky dosť rôznorodí. Ich situácia závisela od majetkových pomerov rodičov, počtu súrodencov, pracovného zaradenia. Preto sa niektorí obliekali podobne ako bohatí majstri, iní veľmi biedne, v civile chodili aj *v diravých cipelách a otrhaných šatách, lebo len jenny mav.* Železničiar dostal letné aj zimné oblečenie vrátane obuvi. Ušetril peniaze na ošatenie, čo nebolo ekonomicky zanedbateľné, a odevom zároveň manifestoval svoje sociálne a profesijné postavenie. Do kostola chodili železničiari v civile aj *v nebeskom.*[15] Sami

[14] Železničiari - muzikanti chodili hrávať vďaka režijným lístkom aj do značne vzdialených slovenských aj švábskych dedín. (Boli medzi nimi aj gazdovia.) Vďaka možnosti bezplatne cestovať sa kontaktovali napríklad aj so Slovákmi v Kiškéreši, kde sa snažili získať notový materiál. V podobných súvislostiach je spomínaný aj Soltvadkert a iné lokality.

[15] *„Tak chodili štyrá. Mój tato, Muškovič Jóži, Erdely Péter a Lepšéni starý.“* (SE 1935)

o sebe s odstupom času hovoria, že so svojimi rodinnými príslušníkmi sa obliekali lepšie ako sedliaci.

V Tárnoku boli krajčíri Gombáš, Šulai, Pinkhofer, Cabajskí Jozef a Štefan, Daróci Jozef a Posmek Feri. Obliekali sa nepochybne najlepšie, podobne aj mlynár Kirinčáni, stolári Drobný, Malý a Déneš, čižmári Mikulášikovci, debnár Veselý - Miška báči a cimermani Mikulášik, Ličik a Pilár. Ako mládenec každý mesác som mav nové šaty. Potom si ich odo mňa kúpili kamaráti. Ja, keď som išóv robiť, bov som ináč oblečený jako druhí v nedelu do kostola ... ale najlepší sa oblíkav notár a dochtor.

PŠ 1923

Domajší - šaty jenny mu vydržali do smrti, do kostola aj na svadbu. Kerý núter chodev, hustejší si čaruvav šaty. Selláci si hustejší nečaruvali.

LI 1931

Krajčírovi ani tato ani my. Len brat čo robev v Budapešti. Tato len po druhých a my mladší po staršom.

SE 1935

Obliekanie však nezáviselo len od majetkových dispozícií rodiny, ale tiež od vzťahu k poriadku a zručnosti ženy - matky, čo je individuálne. V každom prípade mali železničiarske ženy menej povinností v súvislosti s gazdovaním a aj viac času na úpravu zovňajšku členov rodiny.

Železničiari boli štátni zamestnanci a svoju lojalitu štátu mali prezentovať pomaďarčením svojho priezviska. Viacerí muži vrátane remeselníkov alebo kamenárov si priezvisko v tridsiatych a štyridsiatych rokoch pomaďarčili, poznáme však aj takých, ktorí majú slovenské priezviská dodnes a až do dôchodku boli štátnymi zamestnancami.[16] Už aj pred postavením železničnej trate a stanice v Tárnoku využívali mnohí obyvatelia zo všetkých so-

[16]V Šóškúte a Tárnoku sa premenovali Michalica na Monostori, Ližička na Lepsényi, Muškovič na Monori, Pospíšek na Pálmari, Chrenko - Hernády, Sojka - Szolnoki, Eškulič - Erdély. Náš informátor Imre Ližička, starý železničiar, si napríklad priezvisko nezmenil a nemal s tým problémy.

ciálnych vrstiev polohu v blízkosti Budapešti na odbyt poľnohospodárskych nadproduktov. V rokoch 1890-1900 prevládalo naturálne a polonaturálne hospodárenie a boli potrebné finančné prostriedky na nákup soli, cukru, riadu a niektorých iných drobností do domácnosti. Podľa spomienok informátorov na rozprávanie starých rodičov chodili viaceré ženy v tomto období aspoň raz do týždňa pešo do mesta *predávať, čo sa urodilo* - rastlinné a živočíšne produkty vlastnej výroby, alebo skúpené s cieľom drahšie predať. Drobným predajom a priekupníctvom si prilepšovali viacerí železničiari vrátane ich rodinných príslušníkov, ale v rovnakej miere aj robotníci, ktorí vlakom denne dochádzali do Budapešti. Niekoľkí priekupníci vozili pravidelne mlieko, maslo, vajcia a príležitostne aj iné produkty na bicykli, aby ušetrili na cestovnom. Príjmy z priekupníctva pre nich často znamenali hlavný zdroj obživy.

Boli také ženy, čo pokupuvali mlíko, smatanku - ani nemuseli mať kravu. Pokupuvali a tam zanísli a predali. Kofa Léna tak kupuvala a predávala.

LJ 1933

Gágovič Lajoš nedošiel z vojny domov. Nemav ničoho, len tri deti. Ten kupuvav mlíko a na bicykli až do Budína. Ale nie ako naše baby, ale po hradskej a také plechové krhly mav obesené na tom bicykli a predávav to tam.

LI 1931

Preľudnenosť Tárnoka, ale aj značná vzdialenosť dediny od železničnej stanice a komplikované dochádzanie k vlaku boli impulzom ku vzniku novej osady v období prvej svetovej vojny a najnovšej časti Liget v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch. [17] Nová výstavba znamenala používanie nových materiálov a netradičné stavebné techniky. Len výnimočne bol používaný kameň a hlinené nabíjané domy už nestaval nikto. Stavebníci poznali

[17]V polovici päťdesiatych rokov stáli ešte len tri nové ulice pomenované Jar, Leto, Jeseň. „Až potom došla Zima. Keď bola ulica postavená, až potom cestu a elektriku." (LI 1931).

bývanie v kamenných domoch a jednoznačne uprednostňovali pálenú tehlu.[18] Z kameňa dodnes stavajú stĺpy na ohrady, chlievy, pivničky a pivnice, maštale a dokonca aj záchody. Často sa využíva kameň zo starých asanovaných stavieb. Neplatí to len o novom, ale aj o starom Tárnoku.

Furmanstvo a furmani. Významným determinantom formovania tradičnej kultúry Tárnoka je nepochybne furmanstvo. Nie je podstatné, či sa rozvíjalo vďaka ťažbe stavebných materiálov, existencii železničnej stanice alebo geografickej polohe v blízkosti Érdu a Budapešti. Dôležité je, že sa stalo zamestnaním a súčasťou spôsobu života mnohých rodín s rozličným majetkovým základom. Príležitostnými furmankami si privyrábali roľníci, ktorí mali len päť-sedem holdov zeme, vinohrad a v niektorých prípadoch dokonca len jedného koňa. Ak mali vykonané práce na vlastnom hospodárstve, v jarných mesiacoch ich *zaprosili* poorať, v lete zvážali obilie, slamu, seno, z vinohradov vozili broskyne, hrozno, na jeseň a v zime orali, zo stanice vozili uhlie a drevo, stavebníkom z tehelne v Handžabegu[19] tehlu, škridlu, z depa na stanici stavebné drevo, zo šóškútskej a tárnockej bane piesok, štrk a kameň. Pri najímaní sa dohodli aj na spôsobe naloženia a zloženia nákladu. Ak vozili napríklad stavebný materiál krajčírovi, mäsiarovi, obchodníkom, krčmárom alebo úradníkom, tí sa na prácach nepodieľali, furmanovi zaplatili a on si zavolal na pomoc spravidla svoje deti. Tehlu pomáhali otcovi nakladať už osemročné deti, kameň, štrk, piesok a uhlie si obyčajne naložil sám.

K príležitostným furmankám patril odvoz sena do Budapešti. V Tárnoku sa sena dorobilo dostatok a pravidelne ho zvykli predávať peštianskym furmanom. V okolí Budapešti pestovali skôr

[18] Pri zmene počasia sa kamenné steny rosili a v byte bolo chladno. Ak boli múry kamenné, dobré bolo vymurovať zvnútra tehlou.

[19] Obyvatelia Šóškúta a Tárnoku vo všeobecnosti nepoužívajú oficiálny názov mesta Érd, ale len Handžabeg, prípadne Handžibég.

obilie, lúky nemali. Podobný charakter mal aj dovoz vápna z Mlynkov, dreva z Csákváru, cesty na jarmoky do Feherváru, Érdu alebo na Mártonvásár. Uhlie z Tatabánye si furmani dovážali pre vlastnú potrebu, lebo priamo v bani ho kúpili lacnejšie ako na železničnej stanici. Príležitostné furmanky prinášali finančný zisk, no častejšie si nimi *zarobili chlapov do žatvy,* alebo na akúkoľvek inú prácu na poli alebo vo vinici.

Niekoľkí furmani mali trvalé kontrakty a v takých prípadoch museli uprednostniť dohodnutú prácu pred inými zárobkovými príležitosťami i vlastným hospodárstvom. Riešili to tak, že vlastnú pôdu prenajímali a nechávali si len vinice, alebo využívali *prácu zarobenú* príležitostnými furmankami. Ak mali viac koní, na hospodárstve s nimi pracoval paholok, prípadne sa otec so synom striedali pri furmankách a prácach na hospodárstve.

K dohodnutým trvalým pravidelným furmankám patrilo vozenie mlieka z obecnej výkupne - *čarnoku* do Budapešti v 25 litrových mliečnych kanvách, rozvážanie sódy od *sódáša* do krčmy a dvoch sklepov v dedine a do troch krčiem a troch sklepov na Liget. Z budapeštianskych skladov privážali tovar do obchodov, v letných mesiacoch pravidelne odvážali do mesta broskyne. Koncom štyridsiatych rokov začal na novom majeri Anastázia Puszta prevádzku liehovar. Zo železničnej stanice ho zmluvný furman zásoboval zemiakmi, jačmeňom a repou. Náklad si sám naložil aj zložil. Ak prišlo naraz viac vagónov, zabezpečil ďalšie povozy. Z pálenice odvážal výpalky.

Vzhľadom na rozsah a intenzitu prepravy boli najvýznamnejšími furmanmi dopravcovia piesku, štrku a kameňa zo šóškútskych a tárnockých baní. V medzivojnovom období bola postavená úzkokoľajná konská železnica od šóškútskej bane až po železničnú stanicu v Tárnoku. Naložené *kočíky* púšťali po koľajniciach samospádom a z miesta, kde sa zastavovali, ich furmani ťahali až na stanicu. Z rampy piesok a štrk vysýpali a približne sto chlapov ho triedilo a nakladalo na železničné vagóny. Drevené, od štyridsiatych rokov železné vozíky furmani spájali a ťa-

hali ich späť k bani. Začiatkom päťdesiatych rokov železničku zrušili. Piesok vozili nákladnými autami a podobne ako v prvej tretine 20. storočia, aj furmani s koňmi na doštených vozoch. Z bane na stanicu a späť, to je približne 6 kilometrov a ak šiel furman skoro ráno, otočil sa za deň aj tri razy. V povedomí dnešných Tárnočanov zostali najmä tí furmani, ktorí vozievali veľké kamenné kvádre, ako sme už spomenuli vyššie. Ak Muškovičovci Ferenc a Jozef, Sűcz Rudi, Cugler Jozef, Zombari, Eškulič, Ježo, Kofár, Lepňákovci a ďalší známi furmani mali cestu cez Tárnok, zastavili sa doma najesť a nakŕmili a napojili aj kone. Na dlhšiu cestu nakládli pre kone do obročnice kukuricu, seno a obľúbeným pokrmom bola postrúhaná burgyňa so šrotom. Pri kŕmení a iných zastávkach kone prikrývali *pokrovcom*. Furmani si varené jedno z domu nenosievali. Pravidelnými potravinami boli chlieb, slanina, prípadne šunka a klobása, na pitie víno, ktoré mal každý zo svojej pivnice. Stretli sme sa aj s furmanmi, ktorí si z domu nezvykli vziať žiadnu stravu.

S otcom nikdy zme si nebrali z domu jesť. Došli zme masárovi do Pešti, mňa vyslúžev, kuťúšovi dali pol kila a otec čakali pri koči. Konské klobásy zme radi mali. Nemali zme ani piť. Boli krčme. Tato pili len víno. Já malý freč, otcovi naď freč. To nás už poznali. Prvý raz s otcom - mal som šesť rokov. Ja som bol najstarší syn. Prvý raz ja som koňa mal - mal som jedenásť rokov. Alebo som sedev alebo som védov. Na Albertfalvu níkedy zme prepráhali, tam zme mali rodinu ...

MA 1931

V chladnom počasí si furmani na peci zohriali tehly, zabalili do handár a podložili si pod nohy i na sedadlo pod zadok. Cestou do Budapešti zvyčajne spali. S broskyňami, hroznom, vínom, mliekom a podobným tovarom bolo potrebné byť neustále v strehu pred zlodejmi. Preto bolo výhodné, ak si bral otec na voz syna, alebo išli spolu dvaja furmani. Ak mal kôň nejaké zdravotné problémy, vedeli pomôcť kováč Varga báči. Kovania opravovali a podkúvali aj Pluhár Rudi, Novotný Jozef, Škorňár báči,

Nagy a Kováč Ernő, kolárske práce vykonávali Pap Lajoš, dedo Cupernádov a Ližička. Postroje kupovali na jarmok a opravoval si každý sám.

Furmanov bolo možné častejšie stretnúť ešte v sedemdesiatych rokoch, dnes prevážajú náklady väčšinou už len nákladnými autami a konské povozy sú skôr vzácnosťou.

Popri roľníctve a chove dobytka bola v dvoch prímestských obciach s početným slovenským obyvateľstvom v inoetnickom obkľúčení významným zamestnaním a zdrojom príjmov a obživy práca pri ťažbe kameňa na povrchu i v podzemí, hlavne s ňou súvisiace furmanstvo ako aj práca na železnici v rôznych profesijných zaradeniach.

Sociálna a profesijná štruktúra v oboch obciach je neobyčajne členitá a rôznorodé sú aj vzťahy v rámci lokálneho spoločenstva.

Okrem prírodných podmienok a nerastného bohatstva, spôsob života a kultúru výrazne determinovala aj poloha. Príspevok naznačuje vzájomné medzilokálne ekonomické i spoločensko-kultúrne vzťahy slovenských lokalít a zároveň aj zreteľne profilované väzby na mestské prostredie.

Vzhľadom na roľnícky i neroľnícky charakter kultúry sa nám ponúkajú široké možnosti komparácie v rámci dolnozemského priestoru, ale aj v reláciách Slovákov na Dolnej zemi a na Slovensku. Napríklad množstvo paralel v súvislosti s priekupníctvom nachádzame v slavónskom Markovci, ale aj v Turci a Liptove, spôsob života remeselníkov možno porovnávať so situáciou v Radošinskej doline, v Uhrovci, na Spiši, v Trenčíne alebo v Sarvaši.

Tárnocký a šóškútsky kameň predurčuje špecifické formy ľudového staviteľstva, ktoré sa evidentne formovalo minimálne pätnásť storočí pred príchodom slovenských kolonistov z hornouhorských stolíc po tureckej expanzii. Máme tak príležitosť porovnávať so situáciou a zručnosťami v neďalekej novohradskej Banke, liptovských a gemerských baníkov, ale napríklad aj so skalnými obydliami a ich funkčným využitím v Brhlovciach a v ďalších obciach na ľavom brehu dolného Hrona.

Náš príspevok si nenárokuje byť hĺbkovou analýzou, ale vkladom rozširujúcim poznatky o kultúre Slovákov v kultúre Maďarska a strednej Európy v období, keď asimilačné procesy nabrali takú intenzitu, že v priebehu niekoľkých rokov budú obe obce etnicky homogénne bez slovenskej minority.[20]

[20]Podľa tárnockého starostu žilo v roku 1998 v Tárnoku 7000 obyvateľov, podľa jeho odhadu slovenčinu aktívne ovládalo 600 až 800 osôb. O výučbu slovenčiny v škole nie je u rodičov a žiakov záujem.

Slovník

Šóškút

armaria - truhlica na šaty
babička - stará mama
baňár - robotník v bani
birka - ovca
čalád - rodina *(Židov tri čalády boli.)*
črievice - topánky
deduško - starý otec
Érd (mesto) - Handžabég, Handžibég
forman, kočiš - furman
homok - piesok
hospoda - nájomný byt *(Štyri roky som bov v hospode.)*
chóva - strava *(Učen dostav chóvu aj šaty.)*
inaš - učeň
kristár - lešenár
koč - voz
koštuvať - stáť (cena) *(Na mašinu to mnoho koštuvalo, radšej peši.)*
krumple - zemiaky
kunčaft - zákazník *(V krčme som si kunčaftóv chytev)*
mátka - kamarátka
mašina - vlak
miheľ - remeselnícka dielňa
motor - auto *(Kameň vozili na motoroch aj na koni.)*
napakuvaný - nabalený *(Sami si napakuvali na koč aj tam vyložiť)*
obciguvať - stáčať víno
okadiť - údiť *(Masso sme okadili ...)*
otec, papa, tato - otec

pajtáš - kamarát
piac - trh, tržnica
prevléct - preobliecť sa *(Žena sa prevlékla, prvý klas nosila šaty.)*
poselkyňa - slúžka
šóder - štrk
šutamény - zákusky
vára - varené jedlo
zešporuvat - ušetriť

Tárnok

armália - truhla na šaty
blatový dom - hlinený nabíjaný dom *(Po vojne už nestavali blatový dom.)*
bulharuvať - pestovať zeleninu *(Dedko chodili robiť Bulgarom, tam sa naučili bulharuvať a od nich aj moja mama.)*
cimerman - tesár *(Najvác zarábali murári, cimermani, čo strechy robili a tišleri.)*
cipele - topánky
família, čeládka - rodina
forman - furman
homok - piesok
husto - často
hustejší - častejšie
karta - cestovný lístok *(Na vlak zadarmo šesť karet, ženy a deti tri.)*
koč - voz, auto *(Mali sme kuťúša Bogára. Ten seďev navrch na koči.)*
kočírendezo - posunovač
kóty - noty *(Kóty nevedev každý čítať ...)*
kunčaft - zákazník

loza - ostrihané viničné prúty
malá banda - sláčiková hudba
mátka - kamarátka
miheľ - remeselnícka dielňa
naspák robiť – odrobiť *(Otec išli na furmanku s koňom. Zaplatili, alebo prišli naspák robiť do vinohradu.)*
núter - do mesta *(Kerý núter chodev, hustejší si čaruvav šaty.)*
pakuvať - baliť *(Breskyne sme moseli šablónuvať, aj sme ich pakuvali.)*
(po) uhersky - (po) maďarsky *(Len ten nevedev po uhersky, čo nikam neišov)*
pomvágel - železničný vozík
porcia - daň (platiť) *(Bolo treba platiť porciu ...)*
povríslo - povrieslo
prepustený - vyučený
rajčula - paradajka
remene - postroj na koňa
robotný - pracovitý
roľke - úzke koľajnice z bane po železničnú stanicu
sersám - postroj na koňa
šíny - železničné koľajnice
skalov kameň - neopracovaný kameň do základov
sklep - obchod
šriple - železničné podvaly
štácia - železničná stanica
štafirunk - výbava
štikár – sprievodca *(Ja som bóv pred penziou štikár.)*
štraf - daň (stŕhať) *(Zaplatili, ale bóv vyšší štraf.)*
šóder - štrk
tišler - stolár
utisknutý - chudobný *(Dali na veru, kerý bov utisknutý.)*
velká banda - dychovka
vrch - vinohrad *(Najprv do vrchov a potom tancuvať.)*

vyrobený kameň - opracovaný kameň do steny
zemná tehla - nepálená tehla *(Do výšky okna bol kameň, potom zemné tehly, potom hore ešte rad kameňa.)*

MALÝ KEREŠ

Vinohradníctvo je špecifickým zamestnaním a zdrojom príjmov a obživy obyvateľstva. Môžeme ho charakterizovať ako jednu z oblastí poľnohospodárstva, ako jeho doplnok, súčasť, v niektorých prípadoch dôležitejší, či dokonca hlavný ekonomický prameň. Vzhľadom na materiálno-technologický, pracovno-organizačný, ekonomický a spoločenský aspekt sú tu predsa len podstatné diferencie v porovnaní s klasickou roľníckou produkciou, orientovanou na pestovanie obilnín, okopanín alebo strukovín.

V týchto súvislostiach sa nesnažíme objasňovať vzťah medzi roľníctvom a vinohradníctvom, ale skôr priblížiť základné črty tohoto zamestnania v Malom Kereši a pre mnohé rodiny rozhodujúceho zdroja finančných prostriedkov v druhej polovici 20. storočia. Práve v tomto období nadobudlo pestovanie viniča a spracovanie hrozna v doterajšej histórii lokality najväčšiu intenzitu, hoci prirodzený vývoj a rozmach vinohradníctva nepriaznivo narušil vznik štátneho majetku, kolektivizácia a veľkovýroba vína v štátnej réžii. Následná privatizácia umožňuje opätovný rozvoj tejto sféry s rozličnými podnikateľskými záujmami, ktoré prinášajú nové formy organizácie práce i ekonomických aktivít.

V prítomnej kapitole sa orientujeme na vyššie uvedené špecifické črty vinohradníctva, no zohľadňujeme lokálne osobitosti. Tradičná kultúra Malého Kereša a v jej rámci i vinohradníctvo, sa formovala v dolnozemskej oblasti medzi Dunajom a Tisou s teplou klímou, piesočnatou pôdou a vysokou spodnou vodou, teda v podmienkach mimoriadne vhodných na pestovanie vínnej révy. Malý Kereš ako lokalita s početnou zložkou slovenského obyvateľstva kolonizovaného z viacerých slovenských žúp počnúc rokom 1718[1] umožňuje sledovať aj slovenskú, respektíve jazykovo transformovanú terminológiu, porovnávať podobné a dife-

[1] Bližšie pozri Sirácky, J.: (1980, 25, 28).
Porovnaj Bárth, J.: (1999), Fügedi-Gregor-Király: (1993, 83 a n.).

rentné javy s paralelami na území Slovenska, predovšetkým v bývalých župách Nitrianskej, Hontianskej a Novohradskej, kde malo pestovanie viniča i kadárky vlastné bohaté tradície a odkiaľ mohli pôvodní prisťahovalci importovať vlastné znalosti, zručnosti a terminológiu. Pracovné technológie súvisiace so sadením viniča, pestovaním hrozna a výrobou vína sú obohatením doterajších poznatkov v tejto oblasti záujmu etnológie. Týka sa to aj organizácie jednotlivých vinohradníckych činností a deľby práce v rámci rodiny, susedstva a lokálneho spoločenstva. Zaregistrovali sme zaujímavé formy naturálnej výmeny vína za nové sudy a s vinárstvom súvisiace debnárske výrobky, za obilie, ale aj za husi a ošípané, ktoré malokerešskí vinohradníci získavali za víno v obciach okolo Kalocse. Pestovanie vínnej révy a výroba vína podmienila i ďalšie kontakty so širokým okolím - hnoj na zúrodnenie viníc kupujú až spoza Tisy, z okolitých maďarských dedín si najímajú nádenníkov a víno z kadárky neopakovateľnej chuti poznajú nielen v Budapešti a pri Balatone, ale pijú ho aj na Slovensku, lebo ho možno lacno kúpiť hneď za hraničným prechodom v Komárome. Vzhľadom na monografiu o tradičnej kultúre Keceľa v bezprostrednej blízkosti Malého Kereša máme zároveň príležitosť porovnávať s týmto maďarským publikovaným materiálom.[2]

O vinohradníctve v Malom Kereši sme nezískali publikovaný ani iný materiál s výnimkou niekoľkých stručných zmienok a informácií. V Atlase ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku Krupa[3] napríklad píše, že v šesťdesiatych rokoch 20. storočia malo pestovanie viniča v Malom Kereši veľký význam a vinice zaberali 20% rozlohy chotára. Podáva aj stručnú etnickú a konfesionálnu charakteristiku. J. Ando niekoľkokrát poznamenáva, že vinohradníctvo je v Malom Kereši významným zamestnaním a pre ekonomiku mnohých rodín má zásadný význam. Pozornosť venuje tradičnej malokerešskej architektúre a v jej rámci charakterizuje aj vín-

[2] Égető, M.: (1984). Autorka upozorňuje aj na pravidelné pracovné a ekonomické kontakty, ktoré znamenajú zároveň aj výmenu kultúrnych hodnôt.

[3] Krupa, O.: (1996, 93).

ne pivnice.[4] E. Krekovičová[5] ani E. Pančuhová sa pri opise rodinného života k problematike vinohradníctva nedostávajú[6] a V. Sedláková naň okrajovo upozorňuje v súvislostiach s obyčajovými tradíciami v rodine.[7] Najucelenejší prehľad o pôvode obyvateľstva, etnickej a konfesionálnej štruktúre, jazykových a kultúrnych parametroch a ich zmenách v čase podáva v samostatnej kapitole svojej monografie A. Divičanová,[8] preto im osobitnú pozornosť nevenujeme. Vinice spomína periférne len v iných súvislostiach.[9] Základným zdrojom poznatkov o vinohradníctve sú informátori narodení v rokoch 1901 až 1944, a pozorovanie v prostredí rozľahlého pätnásťtisícového mesta a na samotách v rámci terénneho výskumu v roku 1995.

V Malom Kereši mal vinice v podstate každý vlastník pôdy, no do prác súvisiacich s pestovaním hrozna a výrobou vína boli zapojení aj ďalší obyvatelia. U majiteľov poľnohospodárskej pôdy vinice tvorili priemerne jednu štvrtinu až jednu polovicu jej rozlohy, v niektorých prípadoch boli vysadené na všetkej zemi. Približne 90 % majiteľov vinohradov malo vinice na rozlohe 2 až 5 kvárt, teda 2400 až 6000 siah, 5 % malo viac a 5 % menej.[10] Majiteľ štyroch kvárt pôdy, z toho jednej kvarty vinice, bol považovaný za chudobnejšieho, hoci choval kravu a hospodárstvo jeho rodinu uživilo. Vlastník siedmich kvárt pôdy s tromi kvartami vinice patril k stredným roľníkom, hoci sa sám považoval za chu-

[4] Ando, J.: (1995, 80, 85). Pozri aj Bárth, J.: (1999, 84).

[5] Krekovičová, E.: (1999).

[6] Pančuhová, E.: (1999).

[7] Sedláková, V.: (1999, 100 a n.).

[8] Divičanová, A.: (1999, 87-134).

[9] Pozri napríklad Divičanová, A.: (1999, 116, pozn. 56).

[10] Napriek piesočnatej pôde, vysokej spodnej vode a častým záplavám Malokerešania dodnes pestujú aj zemiaky, obilniny, zeleninu a predovšetkým ovocné stromy. Podľa J. Siráckeho (1980, 28) k naturálnym poddanským dávkam patril už tri roky po príchode prvých kolonistov aj deviatok zo pšenice.

dobnejšieho a rodina s dvanástimi kvartami zeme, z ktorej polovicu tvorili vinice, bola priraďovaná k bohatším.

Všeobecne platí, že jedna kvarta vinice má hodnotu ako tri kvarty holej zeme. Keďže pôdu vrátane viníc synovia i dcéry dedili spravidla rovnakým dielom, do spoločného majetku prispeli vinicou obaja manželia. Veľkosť zdedených viníc závisela od počtu súrodencov a majetnosti rodičov.

Muž mal päť sestier a dvoch bratov. Boli bohatí. Všetkým deťom enako. Dostal enu poľu kvarty vinice i enu poľu kvarty zeme. Ja enu kvartu i enu som sadila.

KI 1911

Ďalšiu pôdu a vinice si rodina dokupovala po kúskoch podľa finančných možností, väčšina peňazí pochádzala práve z predaja vína, hrozna, ovocia a poľnohospodárskych nadproduktov. Keďže vinice kupovali postupne, málokto má vinohrad na jednom mieste. Spravidla sú rozptýlené v rozličných častiach chotára, vzdialených od domu päť, osem i viac kilometrov. Nie je zriedkavosťou, ak sú aj na desiatich miestach. Na vzdialené vinice radšej majiteľ odchádzal žiť - tak vznikali samoty - *tane*. Ich podstatou bolo, aby vinohradník denne prekonával niekoľkokilometrovú cestu do viníc zo svojho obydlia v čo najmenšej miere, hoci len zriedka sa tomu podarilo vyhnúť úplne.

Pivnice nie sú pri každej vinici.[11] Zväčša sú v tom vinohrade, ktorý majiteľ vlastní najdlhšie, alebo pri najväčšom. Pivnice sú aj súčasťou hospodárskeho dvora v obci alebo *na tani*, preto má každý obyčajne jednu pivnicu doma a jednu vo vinici a z ostatných vozí hrozno na spracovanie tam, kde je to bližšie. V hospodárskom dvore je pivnica postavená medzi obytnou a hospodárskou časťou domu, len zriedka ako solitér. Pivnice sú nezahĺbené. Postavené sú v rade popri ceste, vo väčšine prípadov širšou stenou

[11] V porovnaní s Keceľom v bezprostrednej blízkosti Malého Kereša je v existencii vínnych pivníc podstatná diferencia. Bližšie pozri Égető, M.: (1984, 603 a n.)

ku komunikácii.[12] Pivnice sú spravidla dvojpriestorové hospodárske stavby s dvojodkvapovou - sedlovou strechou. Zriedkavejšie sú strechy troj a štvorodkvapové. Steny sú nabíjané - *trepané*, alebo postavené z *válkov* - nepálenej tehly. Štíty sú latkové, omazané blatom a obielené ako steny. Strechy sú dodnes pokryté slamou, trstinou, ktorá je dobrým tepelným izolantom, škridlou alebo eternitom. V interiéri popri stenách, kde sa ukladali sudy, sú po oboch stranách podlahy spravidla betónové. V mnohých pivniciach majú v strede dodnes len piesok - *homok*, lebo pri stáčaní vína je potrebné *vykopať jamu, aby sa do nej zmestil šafeľ.*[13] Betónové podlahy sa začali objavovať približne od roku 1940.

Vstupná miestnosť do objektu, predsieň, sa nazýva *gádor.*[14] *Gádor* je približne jednou tretinou rozlohy objetku. Z neho sa vchádza do vlastnej pivnice so sudmi, ktoré sú na drevených podstavcoch alebo len na *hriadkach. Gádor* je priestor na uloženie náradia, je tam preš, stôl a lavica. Neslúži na trvalé bývanie, len niektorí starší muži sa zvykli v letných mesiacoch, v čase intenzívnych prác vo vinici, presťahovať dočasne do pivnice.[15] V gádore sa v prípade nepriaznivého počasia spracovávalo hrozno, väčšinou však len vonku pred pivnicou.

Pivnice sú vzhľadom na vysokú spodnú vodu nezahĺbené, len ojedinele do hĺbky 30-50 cm, lebo v daždivom počasí by pivnicu zaplavilo. Stála nižšia teplota sa zabezpečuje tým, že steny sú obhádzané - *ometané pieskom. Ometaná* nebýva spravidla vstupná stena, ak áno, vchod je pred zosýpajúcim sa pieskom chránený betónovým múrikom. V niektorých prípadoch sú *ometané* steny dve, výnimočne tri, no často len jedna - od cesty. Piesok siaha

[12] Porovnaj Ando, J.: (1995, 85 a n.).

[13] Bližšie pozri Égető, M.: (1984, 610, obr. 46).

[14] Na území Slovenska je toto pomenovanie známe v maďarských lokalitách a znamená klesajúcu chodbu do pivničného podzemného priestoru.
Drábiková, E.: (1988, 77), (1989, 50, 113).

[15] Porovnaj Čukan-Halmová: (1989, 16). J. Ando (1995, 84) píše, že od začiatku 20. storočia sa vínne pivnice stali základom sídel v extraviláne.

takmer až po strechu, nie je to však všade rovnaké. V niektorých viniciach s vysokou spodnou vodou nemožno steny *ometať*, lebo podľa vyjadrenia informátorov by piesok navlhol, od neho by sa namočili aj steny a pivnica by sa zvalila. Ako izolácia medzi stenou a navŕšeným pieskom slúži trstina.

Nízka teplota v pivnici sa dosahuje aj tým, že okolo objektu sa vysádzajú stromy, aby bol *hládok.* Sú to hlavne orechy s vysokou a mohutnou korunou a z neovocných stromov agáty. Stromy sú vysádzané aj vo viniciach - jablone, hrušky, čerešne, slivky, višne.

Vzhľadom na to, že pivnice nie sú zahĺbené pod úroveň okolitého terénu, nehromadia sa tu v procese kvasenia jedovaté plyny a do pivnice možno kedykoľvek bez obáv vstúpiť. Tento jav je špecifikom Malého Kereša a podstatnou diferenciou v porovnaní s vínnymi pivnicami v iných regiónoch Dolnej zeme aj na Slovensku.[16]

Najpestovanejšou a najobľúbenejšou odrodou malokerešských vinohradníkov je *kadárka*[17]. Na rozdiel od iných odrôd nepotrebuje kolíky, nemá kmeň a prúty vyrastajú priamo z hlavy. Každoročne sa necháva *na hlávke len päť-osem puke.* Je nenáročná, znesie sucho i vlhko. Informátori zhodne tvrdia, že si ju priniesli ich predkovia zo Slovenska v období kolonizácie.[18] Ak sa hrozno neprešuje, ale podrúzgané sa nechá dva dni postáť, víno má jasnú červenú farbu a je *mocné. Kadárky* je veľa *fajtov*, napr. drobná *cigánka, zelená kadárka, sivá kadárka.* Z každej je víno inej farby, chuti a vône, čo však rozozná len odborník.

Ak sa vinohradník rozhodol vysadiť novú vinicu, prúty si mohol na jeseň, keď opadlo lístie, narezať- *nazbierať* zo svojich dobre rodiacich *hláv (*aj *hlávka)*, alebo u suseda v prípade, že ten pestoval nejakú inú odrodu, ktorú vo vlastných viniciach dovtedy

[16] Porovnaj Čukan-Halmová: (1989, 114), Égető, M.: (1984, 604).
[17] Porovnaj Égető, M.: (1984, 588).
[18] V priebehu 19. storočia patrila kadárka k všeobecne rozšíreným sortám viniča na Slovensku. Drábiková, E.: (1989, 94). Máme doklady o pestovaní kadárky napríklad vo Veľkej Mani, ale aj v Radošinskej doline.

nemal.[19] Piesočnatá pôda je odolná voči fyloxére, preto nie je potrebné štepenie viniča do odolného podpníka. Prúty sa dajú vysádzať po odstrihnutí, alebo po zapustení korienkov. Praktizujú sa oba spôsoby, vinohradník sa rozhoduje hlavne podľa polohy vinice, lebo všade nie je rovnaká vlhkosť pôdy, spôsobená výškou spodnej vody. Ak prichádzal do úvahy druhý spôsob, nastrihané prúty doma čistili - *opucovali* a poviazali motúzom - *špárgou*, alebo kukuričným *šúštím* po sto kusov do zväzkov. Jeden zväzok sa volá *hanka.*[20] Zakopávali doma, lebo vo vinici mohol niekto ukradnúť hotové. V suchom počasí, najmä na jeseň aj na jar ich polievali. Na zimu nakládli na zakopané prúty slamu - *dudvu.*[21]

Na vysádzanie vinice je vhodný mesiac máj. Prúty sú usporiadané v radoch, *riadkoch - šoroch*, vo vzdialenosti 60-80, výnimočne do 100 centimetrov od seba, čo závisí od odrody a spôsobu jej pestovania. Jednotlivé rady sú od seba vzdialené v starších viniciach 80-100 centimetrov, v novších viac, lebo sa počíta s využitím traktora na postrekovanie i kyprenie pôdy. V dlhších viniciach sú rady po tridsiatich až päťdesiatich hlavách prerušené vynechaním jedného koreňa po celej šírke vinice. Vzniká tak cestička, ktorá umožňuje prechádzať z jedného radu do druhého a celú vinicu člení po dĺžke na *pástvy. Pástva (aj pástov)* označuje časť vinice a zároveň je aj pomenovaním pre cestičku. Ak je pozemok s vinicou široký približne 20 metrov, vo vinici je 20 radov vzdialených od seba 1 meter. Pri dĺžke 150 metrov a vzdialenosti koreňov v rade 60 centimetrov by bolo v jednom rade 250 hláv (150 : 0,6). Ak je pastva dlhá 30 metrov a po päťdesiatich hlavách je cestička, vinica má päť pastiev s 1000 hlavami (20 x 50), spolu 5000 hláv (5 x 1000, respektíve 250 x 20). V Malom Kereši ľudia počítajú rozlohu pôdy na *kvarty*, kvarta obsahuje 1200 siah. Na jednej kvarte podľa hustoty výsadby býva päť až sedem tisíc hláv

[19] Porovnaj Égető, M.: (1984, 585).
[20] Na území Slovenska je význam tohto slova odlišný. Bližšie pozri Drábiková, E.: (1989, 100).
[21] Porovnaj Drábiková, E.: (1989, 98), Égető, M.: (1984, 586, obrázok 28).

viniča. *V dobrej zemi, čo ju vietor nenesie svetom*, sa môže sadiť hustejšie.

Pri zakladaní najstarších dnes jestvujúcich viníc postupovali tak, že *kolesá guligali a do stopy sadili. Ale to nielenže sa vravelo, ale to aj tak vyzeralo.* Od tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia postupne začali pri vysádzaní používať *reťaz,* ktorú si obyčajne zhotovil majiteľ sám a rozmery prispôsobil vlastnej potrebe. *Reťaz* je pomôcka vyrobená z drôtu. Tvoria ju navzájom pospájané rovnako dlhé drôtené prúty, ktoré majú na obidvoch koncoch očká - *kvačke.*[22] Dĺžka jedného prúta tvorí vlastne vzdialenosť medzi dvoma koreňmi viniča v rade, celá *reťaz* zodpovedá dĺžke *pástvy*, (respektíve jej násobkom). Pri vysádzaní postupovali tak, že natiahli reťaz a *do kvačkov ďugali nebožiecom. Do piesku hladkým, do hlinačky so závitom. Naveky chlapia jamu robili, ženy kládli prúty. Chlap stisol na stranu, žena kládla a chlap nebožiecom pritisol.*

KI 1911

V prípade suchej jari naliali do každej jamky vodu. Ak bola žena bez muža, s prácou si v prípade potreby poradila aj sama. Vinicu zriedka sadil človek sám, obyčajne sa zišli štyria až ôsmi a vinicu o rozlohe štyri kvarty vysadili za päť-osem dní.

Ja som enu kvartu vinice sadila. Do garada som hnoj zakopala a tak som sadila. Bola veľmo dobrá vinica, tak som si z nej vybrala, som si napucuvala. Na jeseň položila som do zemi a z jari som sadila. Bolo takô zelezo. Mala som reťaz, nám nechýbalo nič len deti.

KI 1911

Novovysadený vinohrad dáva prvú úrodu po dvoch rokoch. Môže rodiť aj osemdesiat-sto rokov, závisí to najmä od hnojenia a strihania. Stará vinica dáva lepšie víno, *mocnejšie,* sladšie, lebo ho je menej. Mladé vinice majú zasa tú výhodu, že lepšie rodia. V Malom Kereši nikdy vinicu nedosádzali. Ak hlava vyhynula,

[22] Porovnaj Égető, M.: (1984,583).

vykopali jamku a z najmocnejšej vedľajšej hlavy prihli prút.[23] Bolo to rýchle a spoľahlivé doplnenie radu. Ak chýbalo koreňov veľa, majiteľ vyoral vinicu celú a vysadil novú. Najskôr však bolo treba pôdu prekopať a aspoň do hĺbky 40-75 centimetrov zakopať hnoj.

Prvou prácou vinohradníka v kalendárnom roku, s ktorou sa môže začať začiatkom marca, je *vykrývanie vinice* - odstránenie zeme z viničných hláv. Je to preto, lebo poslednou činnosťou, vykonávanou vo vinici spravidla v novembri, je *zakrývanie.* Mnohí prihadzovali aj odokrývali viničné hlavy rukami. [24] Za jeden deň *vykrylo* desať ľudí dve kvarty ručne. Toľko isto urobí jeden človek pluhom.

Po *vykrytí* sa môže začať *strihať.* Zvyčajne ženy vykrývali a muži hneď za nimi strihali. Niekedy treba hlavy vyhrabávať, aby *čekamom* (aj *balta*) osekali suché nerodiace časti a ostrihali plané výhonky - *faťa,* pretože *faťaš vinica zamálo žije, rýchlo sa vyžije.* Túto prácu robia zvyčajne muži, lebo *nie každá žena vie byť celý deň zohnutá.*

HZ1934

Pri strihaní nechávali na kadárke vo všeobecnosti štyri-päť prútov, niektorí i viac. Ale *nebola sloboda viac nahať, lebo sa pretrhne vinica a potom nemá úrodu.*

Suché kŕča sa pri strihaní kládli do hrstí na vzdialenosť približne tri metre. *Potom ich chlapia viazali do snopov, na koč pometali a doniesli domov. Doma sa snopky kládli do stohu. To už nebov chudobný, čo mav veľký stoh. Tak sa bohatstvo ukazuvalo. Ni jeno bolo, či z jednej kvarty bolo kŕča, alebo z desiatich.*

Teraz už suché prúty pália aj vo viniciach. Predtým sa musel zdvihnúť každý jeden prútik. Doma s nimi kúrili. Bol to všeobecne rozšírený jav aj v južných oblastiach Slovenska, kde nemali

[23] Porovnaj Drábiková, E.: (1988, 79).

[24] Je zaujímavé, že M. Égető: (1984) napriek priestorovej blízkosti oboch lokalít podobnú praktiku v Keceli neuvádza.

dostatok dreva na kúrenie.[25] (*Šporheľť tizeľujeme a pec pálime.)* Prúty sekali starí, nevládni chlapi v zimných mesiacoch, niektorí suché viničné prúty len lámali.

Keď rozkvitli jablone, roboty vo vinici museli byť zavŕšené - vykryté a postrihané.

Keď naráslo kŕča, sme viazali. Na viazanie vinice sa vinohradníci chystali už v zimných mesiacoch. Starší ľudia šúľali kukuričné šúpolie, *krútili šúštia.* jeden takýto povrázok sa nazývalo *viazalo.* V zime *krútili chlapia šúštia. Eno je viazalo.* Niektorí informátori ale tvrdia, že to bola čisto ženská robota. *Viazalo* boli po sto v jednom *snopčoku.*

Pred viazaním bolo treba *viazalo* namočiť - *zamoriť.* Ak nenamočili, *viazalo* by sa lámalo a *hubili by sa prsty.*

Viazalo vložili do zástery - *ketenky* a pri viazaní si po jednom vyberali. *Ketenky* mali aj chlapi. *Takto sa viazalo zadarmo, kukurica sa urodí.*

Termín viazania viniča nebol ustálený. V období dažďov sa vyparuje - *párologuje sa zem a hrozno sa kazí. Načim rýchlo poviazať, od zemi dostane nezdravia.* Obyčajne sa viazalo, keď hrozno zakvitlo, niektorí viazali aj so *zavädnutou trávou (*aj *šarina* aj *káka).*[26] Viazali aj deti, dievčence aj chlapci už od desiateho roku. Desaťročné deti už vykonávali vo vinici všetky práce.

Okopávať, *horoluvať* je potrebné najmenej dva razy, ale ak je veľa dažďov, tak aj viackrát.[27] Aj keď sa pávky poorú pluhom, je nutné okopávať pomedzi hlavami.

Od začiatku mája sa musí vinohrad každé dva týždne postrekovať - *polievať* (aj *permetezuvať*).[28] Aspoň šesť ráz treba vini-

[25] Do *cupkov* viazali nastrihané prúty napríklad v Nových Sadoch pri Nitre ešte začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia. Porovnaj tiež Drábiková, E.: (1989, 104).

[26] Porovnaj Drábiková, E.: (1989, 105).

[27] Porovnaj Égető, M.: (1984, 591 a n., tiež obrázky 29-32).

[28] Pre činnosť označujúcu chemický postrek viniča sa na Slovensku nepoužíva synonymum *polievanie*. Nestretli sme sa ani s termínom *permetezuvať*, ale na

cu postriekať zmesou modrej skalice - *keménčoku* a vápna. Na postrekovanie sa používa *kána, mašina.* Ešte predtým, teda kým sa postrekovalo iba metlou, stačilo postrekovať tri razy. Na ochranu tela proti postreku sa používala *gúňa* a vinohradníci si pri tejto zdraviu škodlivej práci potierajú nohy slaninou, aby mastnota tekutinu odpudzovala a znemožňovala jej vnikať do pokožky.

Pred vinohradníkovou žatvou - oberačkami si každý v pivniciach prezrie všetko potrebné náradie, poumýva *lieviky, šafle, käde a sudy, rozšušené* nechávajú *zapučať.* Sudy má každý po rodičoch. Pre začiatok to stačí a ako postupne pribúda viníc, zaobstarávajú si aj nové sudy. V prípade potreby si ich príbuzní i susedia požičiavajú. Najlepšie sú sudy dubové. 60, 120 a 350 litrové boli považované za *malie sudy,* 600-700 litrové už boli *velkie sudy.*

Za nové sudy sa platilo vínom. Jeden liter objemu suda bol hodný ako 10 litrov vína. Napríklad za malý 200 litrový sud sa zaplatilo 2000 litrov vína. Za veľké sudy sa platilo menej, len 7-8 litrov vína za 1 liter objemu suda. Čím väčší sud, tým vyšiel liter lacnejšie.

Nový sud vyobárali (aj vyvárali) horúcou vodou s lúhom. Nasledovala voda s cukrom aj so sírou - *hanšlógom.* Napokon sa len opláchlo čistou vodou a na dva dni sa *zahanšlóguvalo.*

Staršie sudy ovoniavali. Ak bol cítiť plesňou, *kádar* ho rozobral a dúžky vypálil.

Ako zátky (*ďugov, dugó)* do sudov používali korok, vŕbu, agát a orech. Agátová zátka je tvrdá, dobre neprilieha. Korkový *ďugov* nemohol byť dolu na čelnej strane suda, lebo myš ho mohla vyhrýzť a víno by vytieklo. Preto dolu používali len drevené. Aby zátka tesnila a dala sa ľahko vybrať, *ďugov okrútili so šúštím* – šupou z kukuričného klasu - *a tak položili do suda.*

východnom Slovensku je v tomto význame používané slovo *permetuvať.* Porovnaj Drábiková, E. : (1989, 110 a n.).

Aby mali sudy a käde pekný vzhľad a aby dlho vydržali, natierali ich - *zakänuvali.* Používali na to *diófa pác* - orechový olej. Obruče natierali zelenou, červenou aj čiernou farbou. Ošetrovanie sudov týmto spôsobom bolo dôležité hlavne vtedy, keď ich zakopávali do zeme. *Neoplesnev a nerozšušiv sa.*

Zber hrozna sa niekedy začínal už koncom augusta, všetko záviselo od počasia. Hrozno sa oberalo do vedier, už v tridsiatych rokoch používali drevené i plechové. V období výskumu sa drevené vyskytovali už len výnimočne. *Oberači* vysýpali *puttonošom* hrozno rovno do *putne* na chrbte. Z putní vysýpali do mlynčeka – *darálova.* Ešte začiatkom štyridsiatych rokov bolo mlyncov málo a všeobecne rozšírené bolo pučiť hrozno nohami. Z putní ho sypali do vedra, za dve vedrá do riedkeho vreca, vrece do šafľa a tam ho gniavili nohami.[29] Koncom štyridsiatych rokov tento spôsob postupne zanikol a koncom sedemdesiatych rokov začali používať elektrické mlynčeky - *villandaráló. Podaráluvané* hrozno z kadárky nechali *v kädi povreť jednu noc a jeden deň, aby bolo pekné červené, aby víno chytilo farbu.* Ak by stálo dlhšie ako tri dni, dostalo by zlú chuť od *terkeľu,* bolo by horké. Z kade vypúšťali *mušt (*aj *poliouka)* rúrkou do šafľa. Pred rúrkou bolo sitko, aby do muštu nepadali hroznové zrnká - *semiačka.* Niektorí sitko nepoužívali a mušt pri prelievaní - *púšťaní* do suda cedili. Prvý mušt, ktorý rúrkou vytekal už pri mletí hrozna, si majiteľ odkladal pre vysokú kvalitu osobitne, nebolo to však u všetkých vinohradníkov pravidlom.

Muštom zvykli v Malom Kereši zalievať slivky pri varení lekváru. Skôr sa rozpustili a mušt nahradil cukor.

Pomleté odstáte *terkeli* prešovali chlapi, ženy len v ojedinelých prípadoch - ak bol manžel chorý, v období vojny, chudobnejšie vdovy.

[29] Drábiková, E.: (1988, 83); (1989, 110-112).

Precedený mušt preliali do sudov a *suché terkeli* väčšinou zaliali vodou s cukrom, nechali ešte *povreť,* opäť vyprešovali a takýto mušt podolievali do všetkých sudov.

Skôr zovrelo, prvá som mala víno. To sa tak vykonalo - terkeľ sa roztriasol do käde, cukru, terkeľ, cukor, terkeľ a doliať vodou.
KI 1911

Používanie cukru na dosládzanie muštu je bežné v prípadoch, že hrozno má nízku cukornatosť. Ak chcú zvýšiť hodnotu sladu v mušte napríklad zo 17 stupňov na optimálnych 20, do 100 litrov rozpustia dva kilogramy cukru. V súvislosti s pridávaním vody a cukru do muštu žartovne hovoria: *Nielen Pán Ježiš vedia z vody víno spraviť, aj my.*

V sude mušt *povrel* (aj *zovrelo*) a zostalo *novô víno*, už bolo *zvyšalenô.* Preto rozoznávajú *starô víno a novô víno.* V procese kvasenia *ešte je ni víno, je ni mušt, ešte cefre.*[30]

Víno sa v závislosti od jesenného počasia čistí približne jeden a pol mesiaca. Pred Kračúnom má byť *vínko* rozhodne stočené. *Čistô víno* dodnes stáčajú tak, že *pod ďugov* v čele suda vyhrabú jamu a vsadia do nej šafeľ. Vyrazia zátku, víno tečie samospádom do šafľa a zo šafľa ho vedrami prelievajú pomocou lievika do pripravených čistých sudov. V prípade potreby si zo suda *vyťahujú* víno *tekvičkou.*

Výlisky z hrozna využívali na pálenie pálenky. *Suchú terkeľu* zaliali troškou vody s cukrom,[31] pridali aj slivky, jablká, rozličné ovocie. Pálenku zo samotného *terkeľu* neobľubovali, radšej miešanú - ovocnú. To kyslo a vypálilo sa v štátnej pálenici alebo

[30] Malokerešania zhodne tvrdia, že zásadne nepijú víno, pokiaľ vrie. Termín *burčiak* nepoznajú, ale majú vlastné pomenovania - *murci* a aj *poliovka.* Pri rozhovore o *murci* sa usmievajú a hovoria, že ho pijú len opilci.

[31] Cukor používajú na tento účel približne od začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia. Mnohí týmto spôsobom pália dodnes, hoci o tom neradi rozprávajú. O pálenke píšeme z tohoto dôvodu v minulom čase. Porovnaj Drábiková, E.: (1988, 84).

doma. V pálenici len toľko, aby mali formálny doklad - *ceduľku*, ostatné doma. Niektorí pálili spoločne so susedmi, respektíve sused vypálil a za odmenu nedostal peniaze, ale pálenku. *Sused si nechal, koľko si nechal.*

Pálenku *varili* aj z muštu, ktorým naplnili kotol a *hriali* dovtedy, kým z neho nezostala len polovica. Po stočení vína tiež rozrobili kvas z dna suda s vodou a cukrom a aj z tejto zmesi pálili. Niektorí takto v priebehu roka napálili 80-100 litrov pálenky a podstatnú časť z nej predali.

Podľa veľkosti viníc dopestuje vinohradnícka rodina priemerne 60 až 200 hektolitrov - *hektovov* vína.

Od rodičov mám dve kvarty aj muž dve kvarty. Máme dve, dve sme predali. Predáme tomu, kto dá viac. Za kilo hrozna je šestnásť-dvadsať forintov, liter vína je štyridsať. Vezmeme sklenku, koštujú a povedia, koľko dajú. V decembri sme predali červenô za meru liter, štyridsaťpäť hektovov. Biele ešte nebolo vyvretô, teraz predáme liter za tridsaťpäť. Máme dvanásť hektovov.

HI 1934

V priebehu roka sa doma minie asi 5 hektolitrov, čo je individuálne, ostatné sa predá. Pre ľudí, ktorí sa zaoberajú výlučne vinohradníctvom, je predaj vína rozhodujúcim a neraz jednorazovým zdrojom finančných príjmov. Snažia sa preto predať víno čo najvýhodnejšie. Do päťdesiatych rokov prichádzali kupovať víno z okolia Kalocse. Obvyklá bola aj výmena vína, hrozna a jabĺk za husi a ošípané. Ak sa menilo za obilie, za 1 liter vína dostal vinohradník 2 kilogramy žita. Od začiatku šesťdesiatych rokov nastala povinnosť predávať víno štátu. Doma mohlo zostať pre rodinu len 250 litrov. Ak si chcel niekto nechať viac, musel za každý liter zaplatiť päť až osem forintovú daň, *vínový adó*. Štát vykupoval víno podstatne lacnejšie, ako si ho boli schopní pestovatelia predať sami, preto bolo všeobecne zaužívané vyhýbať sa tejto povinnosti skrývaním vína. V jesenných mesiacoch v období kysnutia prichádzali do pivníc financi, aby skontrolovali, či majiteľ nahlásil správne množstvo vína k zdaneniu. Sudy bolo preto

potrebné včas skryť. Na tajnom mieste vo dvore vykopali jamu *ako pivnička,* vystlali ju slamou - *dudvou*, kukuričným kôrovím a *na kukuríča* dogúľali prázdne sudy. Plné by do jamy nedostali. V jame ich naplnili, prikryli slamou a zahádzali zemou. Všetky práce súvisiace so skrývaním vína museli vykonať v noci a bez svedkov, lebo neraz sa udali aj susedia navzájom. Zakopané *čierno víno* zostalo v zemi do Kračúna, výnimočne až do jari.[32] Jeden z našich informátorov pravidelne zakopával štyri sudy po päť-šesť *hektovov.* Financi pichali do stohov slamy, sena, kukuričného kôrovia i do piesočnatej zeme dlhými železnými tyčami a ak bol majiteľ pri skrývaní málo prezieravý, víno našli a vinohradník platil vysokú pokutu. Pred financami sa víno skrývalo aj v sudoch s dvojitým dnom - *boli dve dúžke,* alebo do plného suda s vínom vkladali sklené rúrky s vodou. V posledných rokoch už podobné kontroly nebývajú.

Dnes sa obchodu s vínom venujú vinohradníci - obchodníci. Každý, kto chce predávať víno, musí mať aj vlastný vinohrad. Príjmy z predaja vlastného vína sú pre nich vo väčšine prípadov zanedbateľné, rozhodujúcou zárobkovou činnosťou je vlastne priekupníctvo. V Malom Kereši je takýchto obchodníkov - priekupníkov asi štyridsať, väčšinou vo veku 40-50 rokov. Vinohradníci im chodia víno ponúkať sami a podľa výhodnosti ponúkanej ceny sa potom rozhodnú, komu svoje víno predajú. Skúsenejší obchodníci majú svojich pomocníkov, ktorí chodia *obzerať* víno po domoch.

Cena jedného litra vína sa pohybuje najčastejšie od 35 do 40 forintov, no v niektorých rokoch, keď je dobrá úroda, klesne iba na 5 forintov. Ceny červeného vína bývajú vyššie.

Hnojenie nebolo každoročne sa opakujúcou činnosťou vo všetkých viniciach. Obyčajne sa hnojilo len každé dva-tri roky,[33] no

[32] Porovnaj Čukan-Halmová: (1989, 115, poznámka 14). Je zaujímavé, že Égető, M.: (1984) skrývanie vína v súvislosti s vinohradníctvom v Keceli nespomína.

[33] Porovnaj Drábiková, E.: (1988, 84).

vzhľadom na rozlohu viníc to bolo každoročne sa opakujúce zamestnanie - všetky vinice nebolo možné pohnojiť naraz a nebolo ani toľko hnoja. Na hnojenie vínnej révy je najvhodnejší kravský hnoj. Pred druhou svetovou vojnou chovali v každom hospodárskom dvore aspoň jednu kravu a mali dostatok vlastného hnoja. V posledných rokoch je ho nedostatok, lebo v Malom Kereši je len 50-60 kráv a vinohradníci hnoj dovážajú *spoza Tisy*, pričom platia 90 forintov za jeden metrický cent.

Hnojilo sa obyčajne na jeseň pri zakrývaní vinice. Potom *garad* prehĺbili motykou alebo pluhom a rovno *z koča metali hnoj do garadov,* naraz do štyroch *šorov.* Vzápätí hnoj pozakrývali *horolom (*aj *orolo)*, aby nevyschol. Šikovný - *keľavný človek hnoj vozil na jeseň, vtedy bol na to čas. Ale hnojiť mož na jeseň aj v zime aj na jar.*

Každá práca vo vinici trvala jednému človeku na jednej kvarte štyri-päť dní. Majiteľ sa snažil porobiť si všetky práce sám so svojou rodinou, aby nemusel platiť nádenníkov. Vždy to však nebolo možné a v súvislosti s vinohradníctvom sa rozvinuli rozličné formy susedskej výpomoci i najímanie nádenníkov – *napszámosok.*

Susedia si vymieňali skúsenosti prakticky zo všetkých oblastí súvisiacich s pestovaním viniča a výrobou vína. V prípade núdze si požičiavali sudy alebo iné potrebné náradie. Najmä pri oberaní hrozna, kedy si rodina spravidla sama nevystačila, závisela organizácia práce za účasti susedov od kvality vzájomných vzťahov. Keďže išlo o prácu, ktorú musel v rovnakom čase vykonávať každý, kto pestoval vinič, o nejakej pomoci *z lásky k blížnemu* hovoriť nemožno. V tejto súvislosti sa dá teda skôr použiť termín susedská, respektíve príbuzenská kooperácia, lebo aj v rámci príbuzenstva bola oberačka primárnou záležitosťou jednotlivých rodín a formy kooperácie záviseli od rozlohy viníc a dovtedajších skúseností. Vzhľadom na všetky úkony súvisiace s oberaním, bola napríklad na dvojkvartovej vinici vhodná účasť desiatich až dvanástich ľudí. Medzi príbuznými, susedmi, alebo inými rodinami dochádzalo k výmene určitého počtu príslušníkov, alebo poskyt-

nutia záprahu, či povozu a takáto požičaná služba sa následne vrátila odpracovaním. V niektorých prípadoch sa práce vo vinici v rámci susedskej skupiny vykonávali striedavo - jeden deň sa oberalo u jedného, na druhý deň u ďalšieho participujúceho. Práca trvala dlhšie, ale výhodné to bolo najmä v prípadoch, ak mal majiteľ menej nádob a mohol priebežne vlastné hrozno po večeroch spracovávať. Iným, častejším spôsobom organizácie nárazových prác, bolo najímanie nádenníkov z radov susedov, obyvateľov Malého Kereša i cezpoľných, za plácu. [34]

Nádenníci - *napsámoškovia* pochádzali väčšinou z vrstvy maloroľníkov. Muži boli najímaní na striekanie – *polievanie* vinice, strihanie, nosenie hrozna v putniach a mletie, ženy a deti na viazanie, oberanie, prípadne odnášanie nastrihaných prútov. Okopávali muži i ženy a zriedkavejšie už aj trinásťročné deti. Vinicu striekali šestnásťroční chlapci, šikovnejším dovolili aj strihať.[35]

Náradie na práce vo vinici pre nádenníkov zabezpečoval majiteľ vinice, v prípade potreby väčšieho množstva ho požičiaval. Ženatých mužov a vydaté ženy dal obyčajne doviezť do viníc na voze - *koči.* Ešte v štyridsiatych a päťdesiatych rokoch začínali práce už okolo tretej-štvrtej hodiny ráno a to sa *napsámoši* ešte predbiehali, aby boli medzi prvými a ušlo sa im robiť. Končilo sa až po západe slnka. Pred prácou dostal každý za pohárik pálenky. Obedná prestávka trvala hodinu, stravu prinášala pre všetkých gazdiná - väčšinou jedlá z bravčového mäsa, varené zemiaky, prívarky zo strukovín. Nádenníci raňajkovali a večerali doma. Vyplácaní boli vopred dohodnutou sumou peňazí, vínom len zriedka. Pri oberaní *napsámoškovia* nesmeli hrozno jesť, lebo im hrozila pokuta.

V deväťdesiatych rokoch sa pri práci vo viniciach využívali nádenníci pomerne vo veľkom rozsahu. V porovnaní s predchá-

[34] Do viníc v Malom Kereši chodili pracovať aj nádenníci z okolitých lokalít. Égető, M.: (1984, 617) spomína v tejto súvislosti napríklad aj Keceľanov.
[35] Porovnaj Drábiková, E.: (1988, 87 poznámka 3).

dzajúcim stavom však ráno začínajú o siedmej a končia popoludní o piatej hodine. Okrem pohárika pálenky dostávajú aj raňajky - klobásu, šunku a chlieb, prípadne zemiaky. Prestávka na obed a jeho zloženie sa nezmenili. Po práci dostávajú na deň 1000-1200 forintov a vedro hrozna pre deti, v družstve možno zarobiť len 500-600 forintov. Pri výbere nádenníkov nie je podstatná etnická ani náboženská príslušnosť. Prihliada sa na rýchlu a kvalitnú prácu.

Malokerešské kultúrne špecifiká, vinohradníctvo nevynímajúc, sú výsledkom makrospoločenskej situácie, interných i medzilokálnych etnických vplyvov a prírodných daností.

Zmeny v politickom, ekonomickom a spoločenskom systéme spôsobili v poslednom polstoročí viacnásobné posuny a neustále prelínanie tradičných a nových foriem. Proces inovácie tradície je nepretržitý a vyžaduje si hlbšie štúdium pôsobenia súčasného vinohradníctva na medzigeneračné a interpersonálne vzťahy v rodine, príbuzenstve, susedskej skupine, lokálnom spoločenstve a ich analýzu vo viacerých časových rovinách. Pozornosť by si zaslúžilo napríklad stráženie viníc v čase dozrievania hrozna, krádeže vína a štepov. To však súvisí so zmenami etických noriem, morálky, hodnotových orientácií a meniacou sa sociálnou štruktúrou lokálneho spoločenstva. Za pozornosť stoja aj spôsoby odkladania a zavárania hrozna a jeho využívanie pri príprave pokrmov.

Bližšie objasnenie vzťahov malokerešských vinohradníkov s maďarskými obyvateľmi obcí z okolia Kalocse, ktoré sa formovali prostredníctvom námezdnej práce a naturálnej výmeny vína a hrozna za obilie, ovocie, hydinu a ošípané, by rozhodne znamenali nové pohľady na koexistenciu príslušníkov viacerých etnických spoločenstiev a proces etnickej asimilácie. Aj súčasný stav poznania problematiky vinohradníctva v Malom Kereši dovoľuje vysloviť záver, že príchody nádenníkov, pravidelné kontakty s príslušníkmi obklopujúceho majoritného etnického spoločenstva súvisiace napríklad s kupovaním hnoja a aj debnárskych výrobkov a v nemalej miere obchodné aktivity vyvíjané pri predaji hrozna

a vína sú dôležitými faktormi akulturácie a intenzívneho asimilačného procesu, na ktorý upozorňuje A. Divičanová pri porovnávaní Malého Kereša napríklad s národnostne výrazným Slovenským Komlóšom a inými slovenskými dolnozemskými enklávami.[36] Pripomeňme však aj protikladnú tendenciu: dlhé desaťročia odnárodňovaný Malý Kereš, o ktorom sa už v dvoch predchádzajúcich storočiach tvrdilo, že po slovensky tam hovoria len príslušníci najstarších generácií[37] a ktorý tiež výrazne postihla povojnová výmena obyvateľstva - v tom istom Malom Kereši sú dodnes slovenské kultúrne tradície bohaté a slovenský jazyk je prekvapujúco živý nielen u príslušníkov najstarších generácií.

Zo špecifík daných prírodným prostredím, predovšetkým piesočnatou pôdou, nenachádzame na našom území paralely v súvislosti s existenciou nezahĺbených pivníc vo viniciach, so spôsobom manipulácie s nádobami pri prelievaní muštu alebo vína alebo s prácami vo vinici, kde možno pracovať - napríklad pri jarnom odkrývaní, bez náradia, holými rukami. Je zrejmé, že takýchto špecifík by dôkladnejší výskum odhalil viac. V konečnom dôsledku by to bolo prínosom pre slovenskú aj maďarskú etnológiu.

[36] Divičanová, A.: (1999, 20, 67 a n., 80 a n.).
[37] Divičanová, A.: (1999, 53, poznámka 92).

Slovník

adó - daň
balta, (aj čekam) - malý čakan na osekávanie suchej časti viničnej hlavy
bičag - viničný nôž
cefre - kysne
čierno - červené (víno)
darálov - mlynec
diófa pác - orechový olej
ďugať - pichať
ďugov, (aj dugó) - zátka
faťaš - planý
fogaš - plečka
gádor – vstupná miestnosť objektu vínnej pivnice
guligať - kotúľať, gúľať
gumilast - gumená hadička
gúňa - oblečenie
hanka - zväzok viničných prútov na sadenie
hanšlóg - síra
hektov - hektoliter
hlava, (aj hlávka) - jedna rastlina vínnej révy
hriadky – drevené hrady, uložené rovnobežne po dĺžke na obidvoch stranách pivnice, na ktoré sa ukladali sudy
homok - piesok
horoluvať - okopávať
káka - šachor
kämenčok - modrá skalica
kána - kanva, krhla
ketenka - zástera
kŕča - suché viničné prútie
kukuríča - kukuričné kôrovie
kvačka - očko na reťazi
kvarta - plošná miera, 1200 siah

maliga, (aj maligandozó) - miera cukornatosti
mašina - kanva na postrekovanie vinice
murci - burčiak
mušfokoló - muštomer
napsámoš - nádenník
nezdravia - choroba
nitókapa - motyka
párologuvať - vyparovať sa
pástva, (aj pástov) - 1. časť vinice 2. cestička medzi časťami vinice
ometaný - obsypaný, obhádzaný
orolo - motyka so širokým nízkym listom
parafa - korok
permetezuvať - postrekovať vinicu
podaráluvané - pomleté, zomleté
polievať - postrekovať vinicu
poliovka - burčiak
pometať - nahádzať
puttonoš - nosič putní s hroznom pri oberačke
reťaz - pomôcka z drôtu potrebná pri vysádzaní vinice
šarina - šachor
šlauf - hadička
šor - rad
špárga - špagát, motúz
šúštie - kukuričné šúpolie
taňa - samota, obytné a hospodárske objekty mimo intravilánu obce
tekvička - lopov
tizeľuvať - kúriť v sporáku
trepaný - nabíjaný, hlinený múr postavený technikou nabíjania
variť - páliť pálenku
viazalo - nakrútené kukuričné šúpolie na viazanie vioniča
villandaráló - elektrický mlynec
vreť - kysnúť

vykrývať - odkrývať, odhrabávať
zakänuvať - natrieť olejom
zamoriť - namočiť
zvyšalenô - prejdené fázou prudkého kysnutia

SARVAŠ

Príspevky s problematikou remeselnej výroby nie sú v našej národopisnej spisbe ojedinelé. Rozhodne to však nemožno povedať o spôsobe života a kultúre remeselníkov a remeselníckych rodín, ktoré v dedinskom i mestskom prostredí vždy tvorili neodmysliteľnú súčasť socioprofesijnej štruktúry obyvateľstva.

V našej odbornej spisbe venujú remeselníkom pozornosť v podstate len I. Krištek a M. Vrzgulová.[1] Krištek charakterizuje ekonomické aktivity remeselníkov, prácu a sociálne postavenie kováčskych učňov a tovarišov,[2] Vrzgulová prináša predovšetkým poznatky o spoločenskom živote remeselníkov ako významnej skupine živnostníkov v Trenčíne.[3] Kovačevičová napríklad uvádza svoje state pod názvami Debnári, Stolári, Krajčíri a podobne, mohlo by sa zdať, že sa venuje aj spôsobu života remeselníkov, no v intenciách cieľa publikácie predstavuje a interpretuje obrazové dokumenty.[4] U iných autorov nachádzame zmienky o živote remeselníkov v najlepšom prípade len okrajovo.[5]

Hlbší záujem o rodinný a spoločenský život, organizáciu remeselnej výroby a vzťahy remeselníkov s obklopujúcim sociálnym prostredím je významný z hľadiska komplexného poznania lokálneho spoločenstva, medzilokálnych väzieb a najrôznejších okolností a súvislostí spôsobu života a kultúry. Dokazujú to aj dôležité pramene k štúdiu - účtovné knihy remeselníkov a domáce kroniky

[1] Cenné údaje o spôsobe života a kultúre remeselníkov v období existencie cechov vrátane ich organizácie práce a postavení v kontexte slovenských miest poskytuje staršia Houdkova publikácia čerpajúca z archívnych prameňov - Houdek: (1943).
[2] Krištek, I.: (1972, 36, 39 a n.).
[3] Vrzgulová, M.: (1997).
[4] Kovačevičová, S.: (1987. napríklad 85, 86, 126, 166).
[5] Pozri napríklad Kalesný, F.: (1973), (1976), a vyššie citované práce P. Rohárika a Z. Jančikovej o remeslách v Nadlaku.

roľníkov, ktoré často obsahujú zaujímavé údaje o vzájomnej koexistencii a mnohostrannej podmienenosti.[6]

Sarvaš patrí k všeobecne známym slovenským dolnozemským centrám v súvislosti s pobytom a priekopníckymi aktivitami Samuela Tešedíka v poslednej tretine 18. storočia, ale aj vďaka iniciatíve predstaviteľov súčasnej sarvašskej slovenskej inteligencie v oblasti kultúry, školstva a ich intenzívnym kontaktom so Slovenskom. Podľa O. Krupu[7] sem prišli prví kolonisti z Novohradskej, Gemerskej, Zvolenskej a ďalších uhorských stolíc v roku 1722 a odtiaľto postupne dosídľovali aj iné dolnozemské osady nie len na území dnešného Maďarska.[8]

Základné informácie, etnokultúrne súvislosti vrátane hodnotenia procesu etnickej asimilácie a bohatú faktografiu nachádzame v práci A. Divičanovej, ktorá uvádza Sarvaš ako charakteristické národnostné dolnozemské poľnohospodárske mesto.[9] Neskôr pridáva aj iné špecifiká,[10]ku ktorým mohla priradiť početnú socioprofesijnú vrstvu remeselníkov a živnostníkov.

J. Ando venuje pozornosť ľudovému staviteľstvu v procese historického vývoja od 18. storočia po súčasnosť[11] a E. Pančuhová podáva stručnú charakteristiku rodiny v širšom spoločenskom kontexte vrátane niektorých socioprofesijných súvislostí.[12] Upozorňujem aj na prácu Z. Beňuškovej, akcentovanú na korelácie mesto - salaše, kde si popri spoločenských vzťahoch všíma napríklad aj význam remeselnej výroby.[13]

Terénny výskum v Sarvaši v roku 1998 ukázal, že pre toto dvadsaťtisícové mesto, v ktorom ešte pred niekoľkými desaťročiami prevažovalo slovenské evanjelické obyvateľstvo[14] je charakteristická početná socioprofesijná vrstva remeselníkov.[15] Napríklad v roku 1936 sme napočítali 45 stolárov, 13 tesárov, 18 kolárov, 5 remenárov, 8 garbiarov, 26 mäsiarov, 42 obuvníkov, 89 čižmárov, 5 hrnčiarov, 4 klobučníkov, 23 dámskych a 55 pánskych krajčírov ... spolu 670 remeselníkov, a to sme nerátali krčmárov, obchodníkov, trafikantov a ďalších živnostníkov, ktorých počet sa blíži k trom stovkám.[16] V tomto období mal Sarvaš približne 25 tisíc obyvateľov, z ktorých polovica žila na sálašoch a vo viniciach.[17]Takéto množstvo ľudí potrebovalo sieť najrôznejších služieb súvisiacich hlavne s poľnohospodárstvom. V Sarvaši absentovala priemyselná výroba, konali sa tu pravidelné výročné jarmoky,[18] týždenné trhy a v okruhu šesťdesiatich kilometrov bolo minimálne 10 lokalít, s ktorými Sarvašania udržiavali čulé obchodné kontakty - chodili tam na trhy a jarmoky, alebo odtiaľ prijímali zákazníkov doma. Prostredníctvom remeselnej výroby dochádzalo k medzilokálnym kontaktom aj v súvislosti s výmenou učňov a tovarišov a pri pravidelnom nákupe materiálu.[19]

[6] Porovnaj Divičanová, A.: (1999, 244 a n.)
[7] Krupa, O.: (1996,88). Porovnaj Sirácky, J.: (1980, 32 a n.).
[8] Porovnaj Fügedi-Gregor-Király: (1993, 103).
[9] Divičanová, A.: (1999, 7, 20).
[10] Divičanová, A.: (1999, 175).
[11] Ando, J.: (1996).
[12] Pančuhová, E.: (1996).
[13] Beňušková, Z.: Spoločenské kontakty medzi obyvateľmi mesta a sálašov v Sarvaši. (9 rukopisných strán).

[14] V roku 1930 žilo v Sarvaši 21127 evanjelikov augsb. vyznania (82,65%), 3014 rímsko-katolíkov (11,79%), 787 Židov (3,08%), 515 evanj. reformovaných (2,01%) a 118 príslušníkov iných vierovyznaní a neveriacich (0,47%). Jeszenszky-Zima (1936, 14).
[15] Niektoré údaje o vývoji remesiel v Sarvaši pozri Sirácky, J. a kol.: (1980, 103 a n.).
[16] Bližšie pozri Jeszenszky-Zima: (1936, 57-80).
[17] V roku 1930 bolo v Sarvaši 5717 domov, z toho 2752 v meste. Jeszenszky-Zima: (1936, 14).
[18] Termíny jarmokov v Sarvaši: 3. marec, 26. máj, 14. júl, 1. september, 3. november.
[19] Napríklad obuvníci chodia dodnes kupovať kožu do Békéšskej Čaby, hrnčiari vozili hlinu z Gemera a jedľové drevo od Mukačeva. K výmene učňov a tovarišov dochádzalo najčastejšie s Kondorošom, na jarmoky chodili remeselníci i obyvatelia Sarvaša hlavne do Berinčoka, Békéšskej Čaby, Slovenského Komlóša, Kondoroša, Orošházy, Ďuly, Ďomy, na trhy do Orošházy, Békéšskej Čaby a Ďuly.

Cieľom príspevku je predstaviť remeselníkov v spoločenskom kontexte malého mesta, poukázať na ich sociálne postavenie ako aj na kultúrne a ekonomické kontakty presahujúce rámec Sarvaša. Z uvedeného vyplýva, že predmetom môjho záujmu neboli otázky materiálno-technologické, ale spoločenské. Zameriavam sa na obdobie druhej tretiny 20. storočia, ktoré možno v tejto významnej slovenskej enkláve v Maďarsku so značným zovšeobecnením charakterizovať ako fázu rozkvetu a vzápätí aj postupného úpadku remeselnej výroby a remeselníkov ako socioprofesijnej vrstvy.

Základné poznatky som získal od informátorov, štúdiom archívnych prameňov a literatúry. Materiál dopĺňam aj niektorými faktami z predchádzajúceho časového úseku a hodnotiace úvahy siahajú až do posledného desaťročia 20. storočia.

Práca si nenárokuje poskytnúť vyčerpávajúce odpovede, skôr upozorniť na potrebu a možnosti ďalšieho výskumu a štúdia tejto oblasti záujmu etnológie. Mojou snahou je tiež doplniť doterajšie poznatky o interetnických vzťahoch a etnických procesoch.

Remeselníci mali prvé intenzívne kontakty s remeslom obyčajne v dvanástom-trinástom roku po skončení šesťročnej školskej dochádzky. Ak pochádzali z remeselníckej rodiny, podľa druhu výrobnej činnosti boli zapájané do prác primeraných veku, záujmu a zručnosti oveľa skôr. Vo všeobecnosti však platilo, že remeselníci dávali svoje deti na remeslo.[20] Gazdovia zriedkavejšie, lebo s nimi počítali ako s pracovnými silami na hospodárstve. Remeselníci neposielali svoje deti ani do služby. Dievčatá z roľníckych rodín neslúžili aspoň krátky čas len vo výnimočných prípadoch. V službe získali skúsenosti, zručnosti a spravidla aj rozhodujúce prostriedky na zabezpečenie výbavy. Zárobok mládencov bol ich

[20] V Domácej kronike gazdu Meliša sa stretávame s rovnakými priezviskami majstrov rôznych profesií. Okrem toho špeciálne diferencuje synov starých majstrov, ktorých si označuje adjektívom *mladý*. Napríklad v roku 1884 dvakrát pre neho pracoval čižmár *mladi Demcsak János* v roku 1891 mu ušil čižmy *Potoczki Istvány mladi.*

vkladom do rodinnej pokladnice. Dcéry remeselníkov sa učili najčastejšie krajčírskemu remeslu.[21]

Učeň obyčajne pracoval, stravoval sa i spával u majstra, ale nebolo to vždy pravidlom. Priamo v dielni - *miheli* boli poschodové postele, v tejto miestnosti strávil v podstate celé učňovské obdobie. Ak bol učeň zo Sarvaša alebo blízkeho okolia a nechodil denne domov, mohol ísť v nedeľu poobede domov umyť sa a zobrať si čisté oblečenie. Učni zo vzdialenejších obcí chodili domov zriedkavejšie.[22]

Počet učňov u majstra a ich sociálne postavenie záviselo od druhu remeselnej výroby a jeho ekonomickej situácie. Ak mal vlastnú dielňu a pôdu, ktorá umožňovala chovať aspoň kravu a niekoľko kusov ošípaných, mohol si dovoliť učňov, ktorí síce potrebovali stravu, no prinášali mu zisk. Napríklad u čižmárskeho majstra Matušíka zvyklo pracovať v dvadsiatych a tridsiatych rokoch desať učňov a tovarišov.

Za učenie, bývanie a stravu platili rodičia učňa majstrovi ročne 1-3 centy obilia, alebo mesačne dohodnutú sumu peňazí. Za vykonanú prácu majster neplatil učňovi ani v poslednom roku učenia, kedy už dokázal pracovať samostatne.

Za učenie moji rodičia majstrovnej neplatili. Učila som sa dva roky a potom som bola ešte za jeden rok u nej ako tovariš. Moja mama mali peniaze, tak si kúpili mašinu. Mňa majstrovná zobrala len tak za učňa, že si donesiem k nej svoju mašinu. Tak mi mama tú ich dali. Na svojej som šila. Majstrovná vystrihovala, až na konci nám ukázala, ako sa vystrihuje. Kúpila som si látku a u nej som si mohla ušiť. Aj na tom som sa učila. Nikdy nás nehrešila, veľmi dobrá bola. Naveky si spievala ...

IPKA 1920

[21] Bližšie pozri Pančuhová, E.: (1996, 78).

[22] Napríklad hrnčiarsky majster Kriška mával učňov zo Sarvaša a nikdy u neho žiadny nespával. Poskytoval im ale raňajky, obed aj večeru a spať chodili domov. Krajčírka Pijačeková neposkytovala učniciam ani ubytovanie ani stravu.

Ja som majstrovi neplatil za učenie nič. Môj majster bol bohatý človek, nebolo mu treba. Majstrovná bola z bohatej seliackej rodiny. Rodičia ju museli vydať. Domov ma pustil len v nedeľu dopoludnia alebo odpoludnia. Ako tovariš som už býval doma aj stravoval som sa už sám.

MG 1914

Postavenie učňov bolo veľmi ťažké. Ráno vstávali o štvrtej, najneskôr pred piatou hodinou. Starší učni začali pracovať v dielni, mladší nakŕmili statok, vykydali stajňu, učesali kravy, narúbali drevo, doniesli *majstrovnej* vodu, pozametali dvor, prípadne vykonali iné práce podľa príkazov majstra alebo jeho manželky.[23] Patrilo to k ich povinnostiam v priebehu celého dňa. Príležitostne, napríklad pri žatve, majster zamestnal nutnými prácami okolo hospodárstva aj starších učňov a tovarišov a za takúto prácu im aj symbolicky zaplatil. Nebolo to často, lebo efektívnejšie bolo využívať ich ako remeselníkov.

V dielni sa robilo pravidelne do desiatej, pred jarmokmi neraz aj po polnoci. Oddychom pre učňov bola návšteva učňovskej školy - tri razy v týždni po štyri hodiny. Prestávky v priebehu pracovného dňa boli minimálne. Ráno o siedmej, na obed o dvanástej a večer o šiestej si takmer u všetkých majstrov prinášali jedlo z kuchyne priamo do dielne. Niekde praktizovali o piatej popoludní *havránku* - olovrant a v takom prípade bola večera o siedmej.

Učeň po príchode k majstrovi vykonával spočiatku len najjednoduchšie práce - u obuvníka a čižmára *grbaté klince vystieral, aby vedel chytiť mlačok a mal šikovné prsty,* pre majstra a tovarišov pripravoval cverny, u kováča nahrieval železo, kul klince, u hrnčiara prinášal do dielne hlinu z pivnice, prekladal nádoby a iné výrobky pri sušení, u krajčírky dostala učnica kus látky a učila sa obšívať okraje. V priebehu prvého roka prešiel mladý remeselník postupne všetkými prácami. V druhom roku už čižmársky učeň nerobil len *príštipok* - záplaty, ale šil aj detské čižmy.

[23] Porovnaj Krištek, I.: (1972,39 a n.).

Kožu mu majster vykrojil. Najviac materiálu pokazili učni u krajčírov a čižmárov. Z poškodeného materiálu sa šilo menšie. Učni u holičov sa učili na sebe - strihali sa navzájom a majstri im prideľovali *malých kunčaftov*. Za nekvalitnú robotu alebo neposlušnosť dostal učeň u väčšiny majstrov bitku.

V závislosti od druhu remeselnej výroby, šikovnosti učňa a spoločensko-ekonomickej situácie majstra trvalo učňovské obdobie mladého remeselníka dva až štyri roky, spravidla však tri roky.

Učeň sa stal tovarišom *po prepustení. Prepúšťali* traja pozvaní cudzí majstri, ktorí učňa skúšali z rôznych pracovných postupov. Ak vyhovel, dostal výučný list a obyčajne aj zásteru ako dar od majstra. Stolári mali napríklad zástery zelené, mäsiari biele, čižmári hnedé, kováči kožené. Mladý tovariš zostal naďalej u majstra, kde sa učil, v opačnom prípade odišiel na vandrovku.[24] Získať dobre platené tovarišské miesto nebolo jednoduché. Tovariši vandrovali v blízkych mestách, často sa dostali aj do Budapešti. Niektorí sa pritom vyučili aj viacerým príbuzným remeslám. Stolárskeho tovariša vzal rád majster kopytár, debnár alebo stolár opäť len za učňa, nie za tovariša – mladý remeselník už základné práce ovládal, ešte sa niečomu priučil a majster nemusel výkonnej pracovnej sile platiť.

U majstra bývali spravidla len cezpoľní tovariši, Sarvašania spávali i stravovali sa doma. Plácu dostávali podľa množstva vykonanej práce - u čižmára napríklad od páru obuvi, u hrnčiara od kusov vyrobeného riadu. Slabší tovariši sa majstrom ponúkali sami, za lepšími išiel majster sám. Pri prijímaní tovariša *pojenali sa, koľko dostane od páru.* Rozhodujúca bola kvalitná práca – *nebola chyba, že pomaly robiv, len nach dobre*. Keď bolo veľa zákazok, respektíve pred jarmokmi, sa pracovalo dlhšie a majster aj priplatil.

[24] Porovnaj Krištek, I.: (1972,40 a n.).

Tovariš bol slobodnejší ako učeň, mohol napríklad aj fajčiť. Ak chcel viac zarobiť a získať si dobré meno, udržať sa u uznávaného majstra, snažil sa byť poslušný a pracovitý. Majster mohol potrestať tovariša len tak, že mu pohrozil prepustením. Je samozrejmé, že ak mal majster o tovariša záujem, platil ho lepšie ako takého, ktorý sa za tovariša ponúkal sám. Najlepší tovariši boli u najlepších majstrov, tí mali najviac zákazok a takých *kunčaftov,* od ktorých nebolo potrebné vymáhať dlhy. Ak mal tovariš majstrovu dôveru, mohol vykonávať všetky úkony ako majster. Výnimočne - napríklad ak bol majster chorý, poslal tovariša predávať na jarmok aj samého.

Majster vyplácal tovarišov vždy v sobotu. Dĺžka tovarišstva závisela najmä od remeselnej zručnosti, schopnosti tovariša našetriť si peniaze, od majetnosti rodičov alebo zámožnosti tovarišovej manželky. Niektorí tovariši dávali všetky zarobené peniaze rodičom a za to u nich bývali a stravovali sa. Iní si zarobené peniaze odkladali s úmyslom vykonať majstrovskú skúšku - *mešterviżgu*, získať vlastnú dielňu a robiť sám pre seba, *žiť na svojej kôrke* - stať sa *kôrkárom*. Osamostatnený tovariš sa mohol stať prosperujúcim majstrom ak zdedil dom a dielňu po otcovi, riskoval a múdro investoval požičané peniaze, alebo si vzal majetnú manželku, čo bola najschodnejšia cesta. Bolo verejným tajomstvom, že mladí tovariši priviedli do tehotenstva sedliacke dcéry aj úmyselne s cieľom získať prostriedky na vybavenie svojej dielne. Pre ne to bolo napokon aj lákavé, lebo *pani majstrovná* sa na rozdiel od sedliackych žien toľko nenarobila, lepšie sa obliekala a bohatšie boli aj príležitosti k spoločenskému životu.[25] Pre remeselníkov bolo zložité osamostatniť sa, preto sa ženili vo všeobecnosti neskôr ako sedliacki mládenci. Ak sobášom nadobudli väčšiu výmeru pôdy a napriek tomu sa chceli aj naďalej venovať remeslu, väčšinu z nej dali do árendy.

[25] E. Pančuhová: (1996, 78) spomína viaceré diferencie v spôsobe života gazdov a remeselníkov.

Majster si vyberal učňov a tovarišov, prijímal zákazky, organizoval a kontroloval prácu, kupoval materiál, predával tovar, viedol účtovnú agendu. V dielni pracoval spolu s ostatnými, neraz ešte aj potom, keď si už všetci ľahli spať. Vykonával najzodpovednejšie práce - čižmársky majster vyrezával kože na obuv v niektorých prípadoch aj pre učňov a tovarišov, krajčírsky majster meral zákazníkov a vystrihoval látky, hrnčiarsky majster maľoval štetcom, oblieval polevami, ukladal do pece hrnce na vypálenie, kontroloval pálenie, vyberal výrobky z pece. Sám realizoval zákazky najváženejších - *krajších* zákazníkov, dobrých známych, kamarátov. Dbal o materiálne zabezpečenie dielne potrebnými nástrojmi, náradím a materiálom.[26]

Stolári, kolári, debnári, kopytári a iní remeselníci, ktorí k svojej práci potrebovali drevo, objednávali si ho z Rumunska. Viacerí sa spoločne dojednali na kvalite a množstve tohoto materiálu a dali si ho posielať spoločne. Podľa požadovaného druhu dreva mali dodávateľov viac, konkrétnejšie lokalizovanie sa nám nepodarilo zistiť.

Hrnčiari potrebovali na vypaľovanie výrobkov jedľové drevo, dávali si ho voziť od Mukačeva. Zo železničnej stanice v Mezötúre do Sarvaša privážali drevo najatí furmani. S drevom príležitostne manipulovali námezdní robotníci, ktorí na dvore drevo aj uložili podľa požiadaviek majstra.

Vzhľadom na množstvo remeselníkov bola frekvencia prísunu dreva do Sarvaša dosť vysoká. Jeden hrnčiarsky majster napríklad ročne spotreboval dva-tri vagóny tohto paliva. Remeselnícki majstri zamestnávali miestnych furmanov a námezdných robotníkov aj pri niektorých iných príležitostiach - hrnčiari si dávali posielať vagónmi hlinu na *variačike* - nádoby, v ktorých sa mohlo variť

[26] Napríklad čižmársky majster potreboval v dielni okolo sto párov kopýt, potom už mohol prijať akúkoľvek zákazku bez toho, aby si musel náradie požičiavať. Niektorí majstri si zvykli kopytá, ktoré potrebovali len zriedka, požičiavať.

v peci, až z Gemera.[27] Robotníci v lete hlinu rozrobili, precedili a ponosili do pivnice, odkiaľ si ju hrančiari vynášali podľa potreby po celý rok. Majster sa vo vlastnom záujme rozhodujúcou mierou podieľal aj na predaji výrobkov. Vyrábalo sa na objednávku - *nahotovo,* alebo *na trh.*[28] V prvom prípade prichádzal zákazník za majstrom domov a dojednali sa na druhu, kvalite, množstve a cene výrobku. Majster si všetky údaje, súvisiace s objednávkou, zapisoval do objednávkovej knižky. Značil si tam termín prijatia zákazky a vyhotovenia, v prípade potreby aj zálohu, alebo podlžnosť zákazníka, ak mu dal tovar *na borg*. Na úver mohol dostať len taký, koho majster dobre poznal a vedel, že mu zaplatí. Pri väčších zákazkách bral napríklad kováčsky majster alebo kolár vopred zálohu 25 % z dohodnutej ceny. Platilo pravidlo, že ak termín nedodržal, vrátil zákazníkovi zálohu späť a tovar dal o 25 % lacnejšie.

Príležitostne získali veľké, vopred zálohované objednávky aj hrnčiari. Bohatí sedliaci si objednávali na jar najmä misky, *šenie* na kyslé mlieko, mliečniky, taniere, hrnčeky, džbány, *kančove na vodu s ceckami, vajlinge na koláče* a iný riad pre žatevných robotníkov. Za takýto tovar sa spravidla platilo peniazmi, ani medzi remeselníkmi navzájom sa nepraktizovala naturálna výmena. Gazdovia časť výrobkov alebo aj celú dohodnutú sumu splácali často kukuricou, žitom, senom alebo slamou - podľa toho, čo majster práve potreboval a v závislosti od toho, koľko podobných veľkých objednávok práve mal. Čižmárski majstri posielali výrobky *elite* - farárovi, lekárovi, rechtorovi, richtárovi, prísažným a obchodníkom (*ale musel byť mocný boudár*) po učňoch.

Určitým spôsobom výroby na objednávku bol aj predaj tovaru priekupníkom. Hrnčiarskemu majstrovi Jánovi Kriškovi chodili napríklad pravidelne známi trhovníci z Poľného Berinčoka a z Čaby - kúpili od majstra tovar vo veľkom množstve a sami si ho

[27] Bližšie pozri Bodorová: (1998, 66).
[28] Porovnaj Kalesný, F.: (1973, 242), (1976, 131).

predávali na trhoch a jarmokoch.[29] Objednávky tovaru sa často uzatvárali aj na jarmokoch. Po skončení jarmoku prechádzali výrobcovia so svojim tovarom popred stánky, aby všetci tovar a výrobcu videli a mohli si požadovaný sortiment objednať. Dohodli sa, či príde zákazník k majstrovi po tovar sám, alebo sa predaj uskutoční na dohodnutom jarmoku. Ak sa majster a zákazník dobre nepoznali, vyhotovili písomný doklad v dvoch exemplároch, ktoré obaja podpísali. V takomto prípade činila záloha 50 % celkovej ceny tovaru.

Väčšina remeselníkov predávala svoje výrobky na trhoch a jarmokoch. Dobre prosperujúci hrnčiari s veľkou produkciou mali kone a vlastné špeciálne doštené vozy, kde kládli tovar do slamy.[30] Vo väčšine prípadov remeselnícki majstri povoz nevlastnili a furmanov si najímali.[31] Čižmári, kopytári a iní majstri s menšími výrobkami sa často spolčili a furmana objednali a zaplatili spoločne. Každý mal svoje výrobky uložené v *lade*.[32] Na trhu sa tovar vykladal a bolo ho treba strážiť pred zlodejmi, preto si majster bral so sebou rodinného príslušníka alebo učňa. Na vzdialenejšie miesta sa odchádzalo už večer. Starší majstri chodili len do bližšieho okolia alebo na jarmoky, ktoré im prirástli k srdcu, kde chodili radi. Ak sa pri predávaní striedal majster so svojou manželkou,[33] rozhodnutie, ktorý z nich pôjde, záviselo aj od jazykového

[29] S analogickou situáciou predaja hrnčiarskych výrobkov v Tekove a Honte porovnaj Turzová: (1990, 10 a n.), podobne v Gemeri - Malohonte Bodorová: (1998, 65 a n., 71).
[30] V rodinnom albume informátorky (IPKA 1920) sme mali možnosť vidieť fotografie hrnčiarskeho voza, dielne s hrnčiarskym kruhom a potrebným náradím a zariadením, s ukážkami produkcie hrnčiarskej dielne a rôznymi písomnými dokladmi súvisiacimi s existenciou remeselníckej dielne. Informátorka bola krajčírkou, fotografie súviseli aj s týmto remeslom.
[31] Porovnaj Bodorová, O.: (1998, 69 a n.).
[32] Porovnaj Kalesný, F.: (1973,242).
[33] Porovnaj: *Otec boli šuster. Najviac predávali na pľaci. S mamou niesli tridsať-štyridsať párov na chrbte. Alebo išla len mama a otec doma šili.(Mlynárik Ilona, 1930, Békéšska Čaba).*

prostredia. Na Čabe a v Berinčaku sa napríklad predávalo po slovensky, v Ezépe len po maďarsky a väčšinou bola potrebná slovenčina, maďarčina alebo aj nemčina.

V chladnejšom počasí radšej vzdialenejšie jarmoky vynechávali. Vo všeobecnosti chodili remeselníci v zimných mesiacoch na jarmoky zriedkavejšie. V prípade potreby tovar predávali na miestnom trhu, alebo na trhoch v najbližšom okolí. O všetkom rozhodoval majster podľa aktuálnej ekonomickej situácie a množstva vyrobeného tovaru.

Od polovice tridsiatych rokov mali remeselnícki majstri možnosť objednať si dopravu na vzdialenejšie jarmoky nákladným autom. Distribúcia výrobkov sa tým podstatne zjednodušila a zrýchlila. Na jarmoky do bližších osád však používali konské záprahy ešte aj v päťdesiatych rokoch.

Niektorí remeselnícki majstri na trhoch a jarmokoch nikdy nepredávali. V Sarvaši boli napríklad *panskí krajčí* a *maďarskí krajčí*. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že tu ide o diferenciáciu etnickú. Podstatnú rolu ale zohrávali sociálno-profesijné a organizačné parametre. *Panskí* šili kvalitnejšie obleky výlučne na objednávku pre zákazníkov, ktorí za nimi prichádzali do dielne. *Maďarskí* produkovali lacné plátenné pracovné oblečenie, ktoré predávali *v šiatroch po trhách a po jarmokách*. Boli to biednejší majstri, ktorí využívali predovšetkým prácu učňov, ktorým nemuseli platiť.

Krajčíri patrili k lepšie situovanejším a sociálne vyššie postaveným - *mocnejším* remeselníkom, ale aj medzi nimi bola značná diferenciácia. Platí to v podstate o všetkých druhoch remeselnej výroby.

Majstri sa nechávali oslovovať *pán majster*, ich manželky *pani majstrovná*. Oslovovali ich tak nielen učni a tovariši, ale aj susedia a ostatní Sarvašania. Zaužívané bolo vykanie aj onikanie.[34]

[34] V Domácej kronike gazdu ... je v roku 1886 okrem iného zaznamenané, že *Júniuszi 25. Vostyjar kolár Budú mi robity ...*

Mamu volali nénika, otca pán majster. Mama nechceli, aby ich volali pani majstrovná.

IPKA 1920

Majstrovná okrem starostlivosti o deti a domácnosť predovšetkým varila pre zamestnancov dielne, pomáhali jej pri tom odrastené slobodné dcéry. Niektoré manželky remeselníkov boli skutočnými majstrami, lebo bez ich účasti na produkcii by nebol možný chod dielne. Hrnčiarova manželka maľovala nádoby štetcom ako majster, dozerala na prekladanie výrobkov pri sušení a podieľala sa na predaji, manželka čižmára vykonávala finálne práce - lakovala a leštila obuv. Zaznamenali sme dokonca aj prípad, že manželka pracovala s majstrom v kováčskej dielni.

Otcov otec boli kováč. Stará mať mu naveky vykali, starý otec starej mati tykali. Moja mať už môjmu otcovi tykali. Jedného učňa mali. Starý otec a stará mať naveky vo vene robili.

IPKA 1920

Najmä u hrnčiarov sa do remeselnej výroby zapájali aj deti.[35] Utierali riad vytiahnutý z pece, aby sa chytila poleva, z dielne vynášali riad, ukladali a prekladali ho pri sušení, podávali výrobky majstrovi pri ukladaní do pece, pomáhali pri vyberaní z pece, pri nakladaní do voza pred cestou na jarmok, starší chlapci prinášali *ku korongom* hlinu z pivnice, dievčatá aj maľovali. Hrnčiarskemu remeslu sa deti zaúčali tak, že si vyrábali miniatúry zo všetkých druhov výrobného sortimentu dielne. Výhodou bolo, že materiál nemohli pokaziť - s hlinou pracovali dovtedy, kým neboli s výsledkom svojej práce spokojné. Bol to pre ne určitý druh zábavy i učenia a pri kladení do pece týmito výrobkami majster vypĺňal nevyužitý priestor. Pred jarmokmi vyrábali hračky pre deti i dekoratívne predmety aj učni a tovariši - takéto výrobky boli žiadané a vždy sa minuli.[36]

[35] Porovnaj: *Šuster bol aj môj brat, u otca bol učňom. Aj ja som otcovi pomáhal šiť topánky.* (Uhrín Matej, 1919, Békéšska Čaba).

[36] Porovnaj Bodorová, O.: (1998, 69).

Podľa veľkosti majetku a sociálneho postavenia roľníka môžu byť názory sedliakov na remeselníkov diferentné, všetci rovnako intenzívne jednotlivé druhy remeselnej výroby nevyužívali.

Z Domácej kroniky gazdu Juraja Meliša sa napríklad dozvedáme, že v rokoch 1866 až 1895 využíval služby remeselníckych majstrov desiatich remesiel, z ktorých polovica - kováčstvo, kolárstvo, sedlárstvo, štrangárstvo a remenárstvo súviselo s jeho poľnohospodárskymi aktivitami. Do aktívnych ekonomických vzťahov (okrem príležitostí na trhoch a jarmokoch) vstupoval počas celého sledovaného obdobia rôznou intenzitou so štrnástimi čižmármi a šiestimi krajčírmi, piatimi kolármi, piatimi kováčmi a len s jedným remenárom, kušnierom, sedlárom, štrangárom, stolárom a klobučníkom. Podľa momentálnej vlastnej ekonomickej situácie, osobného vzťahu k remeselníkovi, druhu požadovanej remeselnej produkcie a finančného rozsahu zákazky gazda vo svojich zápiskoch uvádza päť základných spôsobov platby:

1. celá platba vopred pri objednávke,
2. závdavok a konečné vyúčtovanie pri preberaní tovaru,
3. po čiastkach vo viacerých splátkach pred prebratím tovaru, prípadne aj následne,
4. pri preberaní výrobku,
5. dodatočne aj s časovým odstupom niekoľkých mesiacoch koncom kalendárneho roka, alebo aj v nasledujúcom.

Za remeselnícke práce sa platilo peniazmi, naturáliami, alebo peniazmi aj naturáliami.[37]

1868. Konyecsni Krajcsi Februáre 6 rozkázal szomszi hábi tojeszt velki aj mali kabát aj nohavicze za 26 zlati novih dosztál na závdavok 1 zlati novi Februáre 15 Dosztál 10 novich Februáre 25 Dosztál 15 zlati novich.

1870. Februáre 20 kupil szom Doma Vjarmoku Dva Kosjare od Berincsanov za 3 F 20 fil. Domáca kronika gazdu...

[37] Napríklad: 1870. Kováč Komár Mihály robil za kukuricu drobné práce a za nový voz dostal 25 zlatých. (Domáca kronika gazdu Melis...).

Starí Sarvašania tvrdia, že *seliak žil z remeselníka a remeselník zo seliaka, rovnako sa vážili, lebo sa potrebovali.*[38]

O tom, ktoré remeslá boli dominantné, sú rôzne názory. Niektorí vyzdvihovali krajčírov, hrnčiarov, čižmárov, stolárov a kušnierov, iní určili úplne inú hierarchiu. Medzi remeselníkmi, podobne ako medzi sedliakmi, boli biednejší, zámožní i ešte bohatší. V kostole síce nikto nemal svoje vymedzené miesto, no profesijné a sociálne postavenie bolo prezentované odevom. Gazdovia chodili oblečení v bielej šube a čižmách a remeselník si obliekal čierny vlnený kabát a topánky. Šubu si obliekol v chladnejšom počasí na jarmok a čižmy si obul len vtedy, ak šiel napríklad na návštevu *k rodine, čo seliaci boli.* V porovnaní so sedliackymi mládencami sa tovariši a mladí majstri obliekali oveľa lepšie, ich socioprofesijná príslušnosť bola zrejmá na prvý pohľad.

Remeselníci sa pravidelne stretávali v remeselníckom klube, kde mali možnosť kedykoľvek si posedieť a so svojimi rodinnými príslušníkmi chodiť na tanec. Klub navštevovali najmä v jesenných a zimných mesiacoch. V sobotu a nedeľu pri pohári, kartách a biliarde si majstri riešili vzájomné finančné a organizačné otázky, *čaruvalo sa medzi majstrami.*[39]

Tam bol aj pekár aj stolár aj krajči. So ženami aj sami. To bolo len remeselnícke, ale učni nie.

BF 1913

Remeselníci poriadali najmenej tri razy do roka bál. Obyčajne jeden na jeseň - oberačkový bál pre tovarišov, vianočný bál pre starých remeselníkov *deň po Kračúne* a fašiangový bál s maskami.[40] Pri organizovaní bálov, ktoré pravidelne poriadali v hoteli,

[38] Gazdovia aj napriek tomu remeselníkov podceňovali, lebo nevlastnili pôdu. Porovnaj Pančuhová, E.: (1996, 82, poznámka 11). Zároveň ale konštatuje a dokumentuje opak, (1996, 78) čím potvrdzuje všeobecnú mienku.

[39] V prípade potreby si remeselníci pomohli. Dobre prosperujúci majster napríklad prenajal mladému remeselníkovi dom a ako sa postupne ekonomicky vzmáhal, postupne mu dom splácal.

[40] So situáciou v Trenčíne porovnaj Vrzgulová, M.: (1997, 19).

sa striedali príslušníci jednotlivých remesiel - raz ho pripravili krajčíri, raz stolári, alebo niektorí iní remeselníci. Na rozdiel od sedliackych bálov si na toto spoločenské podujatie remeselníci posielali pozvánky. Na remeselnícke bály mohli prísť aj sedliaci, ale obyčajne nešli. Medzi týmito dvomi vrstvami obyvateľstva neexistovali konflikty a principiálne nezhody. Mnohí gazdovia mali viac peňazí ako remeselníci, no boli ináč oblečení a zvyknutí na iný druh muziky a zábavy.

Muzika na remeselníckom bále - to bol prvý klas. Najznámejší primáši - Gažo, Pečena, cigán Bogdán, Rác.

BF 1913

Každoročne na Turíce hrali remeselníci divadlo.[41] Pre hry bol charakteristický maďarský jazyk, maďarčina bola aj jazykom remeselníckych bálov napriek tomu, že väčšina z nich používala bežne slovenčinu.

Mladí remeselníci mali možnosť sebarealizácie v remeselníckom spevokole. Do klubu si pozývali známych maďarských spevákov. Sarvašskí remeselníci boli priekopníkmi futbalu, stolného tenisu, kolár Sameul Darida[42] bol zakladateľom sarvašského šachového družstva v roku 1928. Remeselníci hrávali šach v dielňach a u holiča, až po niekoľkých rokoch im mesto pridelilo priestory v knižnici, kde sa schádzali až do roku 1944.[43]

Kultúrne a spoločenské aktivity remeselníkov neovplyvňovali len ich samotných a rodinných príslušníkov, ale obyvateľov celého Sarvaša vrátane sálašov, viníc a okolitých obcí. V Sarvaši bolo výrazné pôsobenie remeselníkov v rovine ekonomickej aj kultúrno-spoločenskej, v rámci kontaktov s obklopujúcimi lokálnymi spoločenstvami prevládali aktivity ekonomické. Práve ekonomické záujmy pôsobili na vedomé včleňovanie slovenských remeselníkov

[41] Porovnaj Vrzgulová: (1997, 20).

[42] Otec Samuela Daridu (DS 1912) bol kolár, jeho brat kováč. Obaja bratia mali susediace, navzájom kooperujúce dielne. Starý aj prastarý otec boli čižmári.

[43] Porovnaj Vrzgulová, M.: (1997, 15).

do inoetnického prostredia - boli to práve sarvašskí remeselníci so slovenskou etnickou identitou, ktorí cieľavedome proklamovali (jazykom) svoju maďarskú štátnu príslušnosť, ako prví zo Slovákov sa všeobecne na verejnosti identifikovali ako Maďari.[44] Na druhej strane prispievali k rozvíjaniu vzájomného poznania a spolupatričnosti so slovenským obyvateľstvom v priestorovo blízkych i vzdialenejších obciach.

(Cieľavedomú - ani násilnú ani prirodzenú!) účelovú etnickú identifikáciu s majoritným etnickým prostredím možno stotožniť s cieľavedomou identifikáciou v intenciách prosperity a spoločenskej prestíže.

K postupnému zániku remeselnej výroby dochádza od znárodnenia. Začiatkom päťdesiatych rokov bolo v Sarvaši založené výrobné družstvo, ktoré združovalo remeselníkov a organizovalo rôzne druhy výroby. Remeselník zostal pracovať doma a družstvo ho platilo úkolovo, napríklad krajčírov, pletiarky vyrábajúce predmety zo šúpolia, alebo boli sústredení na jednom mieste, ako napríklad *črepári* - hrnčiari, v jednej veľkej dielni. Svoje vlastné dielne, ako napríklad u Kriškov, poprerábali na iné účely.[45] Zariadenia boli zničené, roztratené, alebo prenesené do miestneho múzea, ako napríklad v prípade Samuela Daridu, posledného potomka starej remeselníckej rodiny, ktorý tam daroval zariadenie a nástroje kolárske, kováčske, stolárske a kopytárske. Družstvom organizovaná výroba postupne zanikla. Remeselníci, ktorí nemali vlastné zariadené dielne, dochádzali do práce do iných miest, až kým nedosiahli dôchodkový vek. Z množstva preslávených sarvašských čižmárov dnes pracujú len traja-štyria, ktorí nevstúpili do družstva, ale platili si *porciu* a vytrvali pri remesle až do svojej staroby. Ferencz Brandesz alebo Pál Podmanyiczki vzhľadom

[44] A. Divičanová (1999, 25) cituje v poznámke 27 Zsilinszkého, ktorý upozornil na podobnú tendenciu aj v súvislosti s bohatými sarvašskými sedliakmi už v poslednej tretine 19. storočia. Bližšie pozri aj (1999, 115).

[45] *Náš miheľ - zmestilo sa tam dvesto ľudí za stoly, keď sme mali svadby, keď tam už pec nebola.* (IPKA 1920)

na svoj vek už len reparujú - opravujú obuv úzkemu okruhu zákazníkov najmä z radov príbuzných, susedov a známych. Je zaujímavé, že len pán Podmanyiczki má *mašinu* a v prípade potreby šije aj polotovary napríklad pre pána Mótyána, ktorý ešte stále vyrába aj novú obuv na objednávku i pre trh. Materiál si príležitostne kupujú v Békéšskej Čabe. Úpadok tohoto remesla možno považovať za všeobecný obraz stavu remeselníckej tradície v Sarvaši. Oni a ich rodinní príslušníci si však svoju slovenskú identitu udržiavajú dodnes. Používanie maďarského jazyka na verejnosti v sledovanom období bolo určitým vyjadrením stavovskej príslušnosti, otázkou honoru a zároveň pochopením nutnosti ovládať jazyk obklopujúceho majoritného obyvateľstva. Túto okolnosť pochopil a zreteľne vystihol v polovici devätnásteho storočia Štefan Jančovič.[46] Vo všeobecnosti ale etnicita v Sarvašskom remeselníckom prostredí podstatnejšiu rolu nezohrávala, dôležitejšie bolo, aby mal zákazník čím zaplatiť.

Z hľadiska štúdia problematiky remeselníkov i etnických procesov by bol potrebný dôkladnejší výskum zmien v rodinnom živote remeselníkov a existencie v spoločenskom kontexte Sarvaša najmä v období postupného zániku živností od konca štyridsiatych rokov. Komplexný pohľad by rozhodne doplnili poznatky z prostredia roľníckeho - ako videli sedliaci remeselníkov, v čom sa z ich pohľadu javili kultúrne zhody a diferencie a podobne. Je evidentné, že čiastkový vstup do problematiky odhalil veľa nových problémov a ponúka aj možnosti porovnávania s materiálom z územia Slovenska i v rámci dolnozemských slovenských enkláv.

[46] „Ak ti je potrebná maďarská reč, uč sa ju, ak osoch budeš z ňej mať, uč sa ju. Teras sa ťi var ňik ňebuďe druhjemu k vuoli po maďarskí učiť, ale samjemu sebe k vuoli vjem že to urobí, ak potrebu bude mať na tú reč, a ak osoch z nej očakávať bude. Takjeho, hoc aj ňik ňebuďe k tomu ponúkať, predci sa ťi ju buďe učiť." Jančovič, Š.: (1848, 4).

Slovník

borg - úver
boud - obchod
boudár - obchodník
črepár - hrnčiar
grbatý - ohnutý
gúňa - oblečenie, odev
havránka (aj užoňa) - olovrant
iparoš - remeselník
kančov - krčah na vodu
korong - hrnčiarsky kruh
kôrkár - osamostatnený tovariš, remeselník
krajčí - krajčír
krajší (kunčaft) - vážený (zákazník)
kunčaft - zákazník
liskavé - ligotavé, lesklé (*olovená poleva, aby bolo liskavé, aby malo lisk)*
majstrovná - majsterka
- manželka remeselníckeho majstra
mašina - strojné zariadenie v dielni (všeobecne)
- šijací stroj
meštervižga (aj vižga) - majstrovská skúška
miheľ - remeselnícka dielňa
mocnejší - vyššie postavený, majetný
naveky - vždy, stále
porcia - daň
príštipok - záplata
sövetkezet - výrobné družstvo
šenie - hlinené nádoby na kyslé mlieko
šovkyňa - krajčírka
šúšťa - kukuričné šúpolie
trubači - dychovka, dychová hudba

ujer - katastrálny hold
(*malý ujer* - 1200 siah, *veľký ujer* - 1600 siah)
užoňa (aj havránka) - olovrant
vajling - vahan, vandlík
variačik - hlinená nádoba, v ktorej sa mohlo variť pri vysokej teplote v peci, v otvorenom ohni
vižga (aj meštervižga) - majstrovská skúška

BÉKÉŠSKA ČABA - JAMINA

Békéšska Čaba je v rôznych súvislostiach spomínaná ako najväčšia slovenská dedina na svete. Toto konštatovanie, domnievame sa, platilo ešte v prvej tretine minulého storočia. Vďaka miestnej inteligencii, kontaktom so Slovenskom a v nemalej miere zásluhou činnosti Výskumného ústavu Zväzu Slovákov v Maďarsku, ktorý tu má svoje sídlo, sa o kultúrnych tradíciách a ich zmenách v procese historického vývoja tejto prvej Slovákmi kolonizovanej obce na juhovýchode Maďarska zachovalo najviac dokladov v porovnaní s inými slovenskými dolnozemskými enklávami.[1] Békéšska Čaba bola naviac aj skúmanou lokalitou v rámci prípravy Atlasu ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku.[2] Vzhľadom na uvedené skutočnosti a rozsiahlu pramennú bázu sa v prítomnej stati bližšie demografickou charakteristikou lokality, jej vývojom a etnokultúrnymi osobitosťami nezaoberáme. Obmedzíme sa výlučne na faktografiu súvisiacu s problematikou zmien v spôsobe života a kultúre po vzniku tehelní v miestnej časti Jamina, ktorá je známa aj pod názvom Vinice.

Do polovice 19. storočia možno Békéšsku Čabu charakterizovať ako agrárnu dedinu s takou domáckou výrobou, remeselnou produkciou a obchodom, ktoré svojím významom nepresahovali rámec lokality a jej najbližšieho okolia.[3] Predpokladom rozvoja mlynov, liehovarníctva a konzervárstva, textilného priemyslu, tehelní a intenzívnejšieho obchodu sa stala železničná trať z Budapešti do Aradu, ktorá od roku 1858 spojila Békéšsku Čabu s Budapešťou a ďalšími dolnozemskými centrami.[4] Po vzniku textil-

[1] Z hľadiska pramenného materiálu bližšie pozri najmä Kolektív autorov: Čabianska čítanka I. (1996). Porovnaj Divičanová, A.: (1995, 19).
[2] Krupa, O.: (1996, 89-91).
[3] Bližšie pozri Kol. autorov: Tanulmányok ... (1970, 120 a n.)
[4] Analogická situácia k porovnávaniu sa ponúka z územia Slovenska. Košicko-bohumínska železnica patrila k rozhodujúcim predpokladom vzniku priemyslu napríklad v Ružomberku - Rybárpoli alebo vo Vrútkach, kde sa v prie-

ného priemyslu, Schuchovej, no predovšetkým Bohnovej tehelne a jej postupnom dobudovávaní sa Békéšska Čaba pretvárala na agrárno-priemyselné centrum s početnou zložkou priemyselného robotníctva. Už pred prvou svetovou vojnou získalo obyvateľstvo, ktoré bolo odkázané na peňažné príjmy z práce v priemysle, pevné miesto medzi ostatnými socioprofesijnými zložkami Békéšskej Čaby a jej sídelných častí. Množstvo námezdných poľnohospodárskych robotníkov tvorilo bohatý potenciál lacnej pracovnej sily, čo bolo ďalším dôležitým momentom postupu industrializácie. Spomeňme aj miestnu časť Jamina, ktorá bola už predtým známa výskytom a ťažbou vyhovujúcej hliny na výrobu stavebného materiálu, z čoho je vlastne aj odvodené pomenovanie pôvodných Viníc.[5] Všetky spomenuté okolnosti vyústili do vzniku stavebníckeho priemyslu práve v Jamine. Poznamenal zamestnanie obyvateľstva, materiálno-technologickú kultúru, spoločenský aj rodinný život i obyčajové tradície. Prítomnosť nových kultúrnych javov našla svoj odraz aj v jazykovej kultúre. Nová profesijná aj sociálna realita sa postupne začala prejavovať v svetonázore, hodnotových kritériách a v konečnom dôsledku urýchlila proces etnickej asimilácie.

Spriemyselnenie čabianskych viníc ponúka veľa možností k výskumu a analýze následného rozkladu, respektíve zmien kultúrnych tradícií a formovania nových, špecifických robotníckych. Nemenej významná je príležitosť porovnávať spôsob života robotníkov, sedliakov a remeselníkov ako aj spoločné a diferenciačné v robotníckom prostredí Jaminy a priemyselných centier a oblastí na Slovensku, prípadne v širších priestorových reláciách.

Tvrdenie, že Jamina sa po vzniku tehelne stala zo dňa na deň čisto robotníckym sídliskom, by nebolo správne, no tehelne ho

behu niekoľkých rokov od základu zmenil spôsob života a spoločenské vzťahy v rámci širšieho geografického priestoru.

[5] Ku vzniku názvu bližšie pozri kol.: Čabianska čítanka I.: (1996, 70).

výrazne ovplyvnili, čo je evidentné do súčasnosti. Úseky ciest z drveného tehlového odpadu, tehlou dláždené chodníky, dvory, murované chlievy, tehlové múry rozdeľujúce jednotlivé usadlosti i súkromné pozemky od obecného priestranstva, ploty z plastových rámov na škridlu z tehelne, kopy starých drevených rámov vo dvoroch zamestnancov určených na kúrenie - to je len niekoľko na prvý pohľad viditeľných znakov, pripomínajúcich existenciu tehelní.

Počnúc výstavbou tehelne a, pochopiteľne, jej následným prevádzkovaním vznikli stovky zárobkových príležitostí hlavne pre najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva, ktoré boli dovtedy odkázané takmer výlučne na nádenníctvo u bohatších gazdov. Vzhľadom na pravidelné peňažné príjmy a nový prvok v spôsobe života - voľný mimopracovný čas, bolo zamestnanie v tehelni lákavé. Celoroční sluhovia u sedliakov voľný čas prakticky nemali a prácu v tehelni považovali za výhodnejšiu.

Socioprofesijná štruktúra Békéšskej Čaby bola teda v prvom desaťročí 20. storočia rozšírená o novú zložku - priemyselných robotníkov. Toto konštatovanie nie je formálne, počet robotníkov už v období pred prvou svetovou vojnou bolo možné počítať na stovky a spolu s rodinnými príslušníkmi na tisíce. Sociálna polarizácia takto nadobudla nový rozmer, lebo do prevažujúcich sedliacko-remeselníckych vzťahov čoraz intenzívnejšie vstupovali priemyselní robotníci, ktorí sa naviac viacnásobne diferencovali.

Roľníci a remeselníci, podobne ako v Sarvaši a iných lokalitách, tvorili v kultúrnom a spoločenskom živote viac-menej nezávislé, no dotýkajúce sa svety. Spájala ich výroba a spotreba, ekonomická sféra so zreteľne vyprofilovanými pravidlami a normami, pochopenie nevyhnutnosti vzájomnej potreby, obojstranne prospešnej koexistencie. Práve ekonomická oblasť nivelizovala profesijné a kultúrne diferencie, no zároveň aj konfesionálne a etnické bariéry i iné svetonázorové disproporcie.

Robotníci pochádzali prevažne z najbiednejších vrstiev malých roľníkov a bírešov. V súlade s dovtedajšou hierarchiou hodnôt zostali v kostole aj naďalej ďaleko vzadu za gazdami a remeselníckymi majstrami. S postupným narastaním triedneho vedomia a zmenou svetonázoru robotníci ako prví upúšťali od návštevy bohoslužieb a do kostola prichádzali spravidla len počas Vianočných sviatkov.

Sedliaci boli naveky v kostole, robotníci len na Kračún. V nedeľu sme niekedy museli ísť aj do roboty, hneď nás vyplatili. Do kostola nechodil ani otec ani mať. Zaspievali sme si, pomodlili sme sa, ale len doma.

NG 1931

Záviselo od ženy - matky, či pravidelne posielala do kostola aspoň deti, najmä ak skončili povinnú školskú dochádzku a nebolo to už ich oficiálnou povinnosťou. Ženy zotrvali pri navonok proklamovanej nábožnosti najdlhšie, no dôležitú úlohu zohrával fakt, či bola žena zamestnaná, koľko mala detí a akého veku, či išlo o existenciu v rámci malej, alebo rozšírenej, viacgeneračnej rodiny a podobne. Je pravdou, že mnohí muži do kostola v nedeľu nešli, ale Božím slovom a nábožnou piesňou uspokojovali a obohacovali svoju dušu doma individuálne. Absencia na bohoslužbách, vzhľadom na konfesionálnu príslušnosť väčšiny obyvateľov na slovenských evanjelických, sa začala prejavovať v zmene foriem rodinných a kalendárnych obyčajových tradícií a pričinila sa o oslabovanie konfesionálnej aj etnickej identity a spolupatričnosti.

Vo výbere manželského partnera aj kmotrov, pri vytváraní rôznych záujmových skupín napríklad v súvislosti s trávením voľného času a podobne, boli preferovaní spolupracovníci z tehelne.

Môjmu oteckovi najlepší kamarát prišiel mne za krstného otca. On robil v tehelni aj jeho žienka.

JM 1930

Je to jav všeobecne známy aj v iných priemyselných centrách bez ohľadu na štátne hranice.

Továrenskí robotníci dostávali pravidelne mzdu a príležitostne aj iné úžitky.[6] Vďaka mimopracovnému času mali možnosť navštevovať kino, chodiť na ryby, kúpať sa, hrávať karty.

Prišla som z roboty a to bol už môj čas. Gazdovskí robili od rána do večera. V tehelni čo robili, ja hútam, že nám lepšie bolo. Gazda naveky bol na sálaši, ten nemohol ísť ani jeden na ryby. Robotníci dosť v krčme hrali karty o peniaze. Alebo v nedeľu sme sa napoluňovali a išli sme bratom, sestrám, aj do polnoci sme sa kartovali.

VJBE 1921

Je prirodzené, že pôda sa pre nich stala oveľa menšou hodnotou ako stále zamestnanie v tehelni. Len výnimočne mienil robotník investovať zarobené peniaze do pôdy. Oveľa dôležitejšie bolo postaviť si vlastný dom a osamostatniť sa. Je pravda, že prvé murované domy z pálenej tehly pokryté škridlou stavali bohatí gazdovia, ale

... kto pracoval v ďári dostal lacnejšie tehlu aj črepy aj portu. Polámanými črepmi zasýpali jamy a na tých planých črepoch si stavali domy.[7]

NG 1931

Získať pracovné miesto v tehelni bolo niekedy jednoduchšie,

[6] Robotníci dostávali mzdu vždy v piatok. Najmä v Bohnovej tehelni dosahovali v niektorých rokoch také dobré výsledky (napríklad v rokoch 1920, 1921, 1923-1926), že zamestnanci mohli získať lacnú škridlu a tehlu a dokonca aj stavebný pozemok, stavebné a palivové drevo.

[7] Ešte v šesťdesiatych rokoch 20. storočia stavali domy aj nabíjané aj z nepálenej tehly. Na dom ich bolo potrebné okolo 25 tisíc. Postupovalo sa tak, že sa vykopal základ - álap približne do hĺbky 80 centimetrov, nasypala sa malá vrstva tehlového odpadu, na to sa murovalo s pálenou tehlou až do výšky 40-50 centimetrov nad úroveň terénu a pokračovali s nepálenou. Ak sa nabíjalo, do vykopaného základu nasypali črepy až na úroveň terénu, zhotovili debnenie, nakládli vrstvu trstiny a nabíjali. Strop bol doštený, na dosky nakládli snopky trstiny a zamazali blatom. *(Na tom móž tancuvať.)*

boli však aj obdobia, kedy prijímali len výnimočne. Pred bránami oboch tehelní obyčajne stálo aj niekoľko desiatok čakateľov na prácu. Ponuka lacnej pracovnej sily viedla znamenala znižovanie miezd, nutnosť pracovať nadčas bez pláce a hrozilo prepúšťanie za najmenšie priestupky. Samotní bývalí zamestnanci tehelní hovoria, že každý mal také miesto, aké si zaslúžil a ak niekoho prepustili kvôli absenciám alebo požívaniu alkoholu, bola to len jeho chyba.

U gazdu bol pokoj a v ďári človeka mašina hajcovala. Ale gazda nedal tehlu. Palier dal, koľko bolo načim na hospodu.

SPBD 1923

Zlá sociálna situácia robotníkov mala za následok štrajky napríklad v rokoch 1912, 1922, 1923, 1926. Keď bol Bohn v núdzi, využil na prácu v tehelni (počas prvej svetovej vojny) ruských zajatcov a v polovici dvadsiatych rokov priviedol nových robotníkov zo Szolnoku.

V tehelni sa nepracovalo počas celého roka, lebo v zimných mesiacoch, spravidla od novembra do marca, bola výroba obmedzená, alebo prerušená. Väčšina robotníkov mala nútenú prestávku. Časť pracovala pri opravách strojov a zariadení, pri výrobe nových rámov, výstavbe nových objektov a niekoľko týždňov sa míňali pripravené zásoby hliny. Ak mali robotníci voľno, záležalo od nich, či sa dočasne uchádzali o prácu v tkáčovni alebo v tabačiarni, trávili čas kartovaním doma či v krčme, robili na stavbe vlastného domu, zveľaďovali si hospodársky dvor, pomáhali príbuzným, susedom alebo kamarátom. Mnohí robotníci si v zimných mesiacoch privyrábali kosením trstiny za peniaze, alebo za dohodnutú čiastku trstiny v prípade, že ju potrebovali napríklad pri stavbe vlastného domu.

V letných mesiacoch v čase žatvy a mlatby tí robotníci, ktorí mali vzťah k práci v poľnohospodárstve a záujem privyrobiť si, odchádzali na dva až tri týždne i na dlhšie gazdom kosiť i k mláťačke - *vyrobili si krmu aj žito na chlebíka. Žito na múku a otrube aj jačmeň aj kukuricu pre svinke a husi a sliepke a kačice.*

V tehelni bola organizovaná práca tak, aby mohol zamestnávateľ rešpektovať takéto požiadavky svojich zamestnancov. Robotníci so svojimi rodinnými príslušníkmi na jeseň gazdom lámali a šúpali kukuricu, páralo sa perie. Manželky robotníkov chodili gazdom alebo do remeselníckych rodín oprať, žehliť, upratať byt, muži si privyrábali rúbaním a ukladaním dreva. Sedliaci zvykli robotníkom predávať mlieko a mliečne výrobky. Medzi viacdetnými robotníckymi rodinami a gazdami sa často vytvorili pevné obojstranne prospešné vzťahy, ktoré pretrvávali po viac rokov. Prostredníctvom takto kooperujúcich rodín alebo ich rodinných príslušníkov dochádzalo k neustálemu stretávaniu a vzájomnému spoznávaniu sa jednotlivých socioprofesijných prostredí.

Na jeseň na koči prišiel jeden gazda pre nás kukuricu lámať aj lúštiť. Za jedenia. Všetky deti do koča ako kurence. Potom nás doviezol domov aj o polnoci. Mama tam v lete chodili omazať celý sálaš.

NG 1931

Ak chcel robotník uživiť svoju rodinu, neraz po skončení vlastnej pracovnej smeny ešte pomáhal furmanom nakladať tehlu alebo škridlu, ktorú rozvážali stavebníkom, alebo odvážali z tehelne priamo do železničných vagónov. Ak sa chcel furman viackrát otočiť, rád prijal pomoc robotníka, ktorý si chcel tiež privyrobiť.

Ekonomickú situáciu robotníckych rodín vylepšovali v prípade potreby aj deti, ktoré zametali v pekárni a podobne.

Medzi obidvomi socioprofesijnými vrstvami vládlo určité napätie, ktoré pramenilo aj z toho, že gazdovia vo všeobecnosti nemali radi priemysel z toho dôvodu, že pod vplyvom zárobkových príležitostí vo fabrike zvyšovali bíreši svoje požiadavky na peňažnú aj materiálnu mzdu. Gazdovia sa snažili poistiť proti ich úteku tak, že im vyplácali len polovicu mzdy a ostatok až na konci roka. Je však zaujímavé, že sami neváhali využiť každú možnú príležitosť zarobiť si v tehelni napríklad furmankou.

Gazdovskí synovia a dcéry pod vplyvom vidiny zarobených peňazí a možnosti trávenia voľného času odmietali bezvýhradnú poslušnosť svojim rodičom.

Nikdy som ja do móziho nechodila.Na sálaši keď sme večer skončili robiť, najradšej spať.

VJBE 1921

Tieto faktory spôsobovali značný socioprofesijný antagonizmus. Až do päťdesiatych rokov sa oženil gazdovský syn s dievkou z tehelne len výnimočne. Podobne na zábave matka z gazdovskej rodiny nedovolila svojej dcére tancovať s robotníkom, skôr sa zmierila s tým, že jej dievku *vyhúdli.*

Gazda naveky na hintove chodil, robotník na bicykli. Seliaci čižmy ženy aj chlapi, aj dietke čižmičke a robotníci cipele. Do školy dovena gazdovské aj robotnícke deti. Robotnícke boli naveky krajšie oblečené, aby sa im nevysmievali, že sú chudobní. Nikdy háby so záplatami. Gazdovia toľko na oblečenia nedávali.[8] *A robotnícke deti chlieb s masťou a gazdovské aj klobásu. A keď Vincúrania v sobotu zrike mali u niekoho, tam boli len robotníci. Tam pajtášov gazdovských nepustili.*

JM 1930

Nestávalo sa, že by robotnícke deti koledovali na Vianoce po sálašoch a ani odtiaľ neprišli *betlehemáši* do robotníckeho prostredia. Spoločenská polarizácia sa navonok výrazne prejavovala napríklad aj v tom, že remeselníci sa stretávali v krčme u Rešicov, gazdovia u Boťanských a robotníci u Hegedüsa, do tanečnej školy chodili osobitne remeselníci a gazdovské deti a robotníci zvlášť. Gazdovia sa prevážali na vozoch a na kočoch, robotníci na bicykloch. Medzi robotníkmi boli často uzatvárané manželstvá, kamaráti z tehelne sa pozývali za kmotrov, pri úmrtí

[8] *Pansky boli oblečené deti panské. Advokátova dcéra, doktorova dcéra, remeselnícke deti, farárove deti, učiteľove deti. Najbiednejšie boli sedliacke deti.* (IM 1930.)

robotníka sa spolupracovníci skladali na veniec i na finančnú podporu pozostalým.

Diferencie v spôsobe života robotníkov a sedliakov sa prejavovali v sociálnom postavení vrátane ekonomickej situácie, interpersonálnych vzťahoch medzi manželmi, rodičmi a deťmi, v početnosti detí, organizácii práce v rodine, vo svetonázore aj hodnotových orientáciach. Sú to všeobecne rozšírené javy i v iných robotníckych centrách.

Ten gazda dobre žil, že len po pansky sedieť doma - muselo byť štyridsať-päťdesiat uvierov. Malý seliak aj robotník - šetko ťažko žilo.

VJBE1921

Gazdovia mali celé palote. Jednu chyžu vo vároši, jednu na sálaši...
U gazdov peniaze držal gazda. My sme naveky všetky peniaze dávali mame. Aj otec aj bratia do filiera. Všetci kým sme sa nepoženili a nevydali.

NG1931

Môj otec boli najmladší, najstaršej sestre vykali. Bola im ako mať. Ja som rodičom vykala. Moja sesternica rodičom tykala, otec jej bol robotník.

MI1930

V Jamine sme zaznamenali aj viacnásobnú vnútornú diferenciáciu medzi robotníkmi. Prvá súvisela s pracovným zaradením, lebo v tehelni boli *rámári a rámárke* - chlapci a dievčatá od trinásteho roku a neraz aj mladšie. Vykonávali najmenej náročné práce - podkladali pod *črepy* drevené, neskôr plastové rámiky. Slabo platení boli aj chlapci - *hajčiari (*aj *lóhajtó),* ktorí poháňali kone, ťahajúce vozíky s tehlou do pece i z pece. Deti sa dostali do práce spravidla len v takých prípadoch, ak bol v tehelni zamestnaný otec.

Otec si pýtal k sebe syna, dal na neho pozor. Dievočka zase pri materi.

JM1930

Každého nevzali. Keď otec nerobil, aj mesiac k bráne. A ukázal - ty poď, ty poď a ostatní domov. Domov a na sálaš slúžiť. My sme tam šiesti robili - otec, tri sestry, dvaja bratia. Šiestim v kantičke poluňia mať nosila, čo sa doma varilo.

NG 1931

V hierarchii pracovného zaradenia i výšky mzdy boli o niečo vyššie *bagáňoši* - muži aj ženy, ktorí boli pri miesení hliny, *garadoš choval mašinu, berakáši* kládli vysušenú tehlu a škridlu do pece, *kihordó* vyťahovali vypálený materiál z pece. Najviac zarobil *kuriar a peciar* a o všetkom rozhodoval *palier. Berakóš a kihordó* robili na úkol, *kuriari* sa neustále striedali na tri smeny aj počas sviatkov.

Diferenciácia sa odvíjala aj od toho, či boli robotníci zamestnaní u Bohna alebo Schucha. Bohnova tehelňa bola väčšia, mala viac zamestnancov,[9] pri väčšej produkcii tam bola ľahšia práca a vyššie mzdy. Príslušnosť k jednej alebo druhej tehelni sa prejavovala zreteľnou antitézou my - oni. My - Bohnovci, väčšia a bohatšia tehelňa, lepšia robota, vy - Schuchovci. My Schuchovci, ktorí máme *pána* lepšieho človeka, ktorý príde aj robotníkovi na svadbu, za krstného otca, prinesie dar, v núdzi pomôže finančne - vy Bohnovci. Táto opozícia neprechádzala do nepriateľstva, nenávisti, ale všetci si ju uvedomovali a v povedomí starších robotníkov je dodnes.

Keď sme sa v krčme stretli, tí sa na nás usmievali, že u Bóna sú, že tam je lepšie, lepšie sa majú ako Šuchovci.

NG 1931

V roku 1921 Bohn postavil pre svojich zamestnancov obchod, kde mohli lacnejšie nakupovať, a tiež robotnícke byty.[10] Malé

[9] Koncom dvadsiatych rokov už pracovalo u Bohna okolo 900 zamestnancov. Bohn ťažil hlinu pomocou bagrov už od roku 1922, u Schucha ešte aj po 2. svetovej vojne kopali hlinu ručne báňasi. Každý na pleci lopatu aj hášov. A malé deti im vodu nosili. Faťúzi, takí desaťroční chlapáci.

[10] Asanovali ich okolo roku 1980.

nízke domy pri fabrike boli všeobecne známe ako *Párіž,*[11] *Ončatelep, Fijastató.*[12] V *ďárskom dome* bývali mladí slobodní aj ženatí robotníci - *bentlakášoš*, ktorí si samostatne kúrili, chodili po vodu k spoločnej studni a záhradky mali *len na pieratko.* Podceňovaní boli preto, že nevlastnili pôdu, hoci sa vo všeobecnosti vedelo, že byt dostal *len statočný, čo dobre robil.* V hierarchii hodnôt miestneho roľníckeho obyvateľstva to evidentne nepostačovalo.

Obyvatelia kolónie žili len zo svojej mzdy podobne ako textilní robotníci v Lodži, Rybárpoli alebo baníci v Žakarovciach. Slováci, Maďari a príslušníci iných národností, spoločenstvo, ktoré je pre etnológa zaujímavé skôr z hľadiska susedských vzťahov a trávenia voľného času. Spôsob bývania, rodinný život a obyčajové tradície tu už neboli pokračovaním tradičných modelov, ale výsledkom selekcie všetkých prinesených kultúrnych vzorov a ich prispôsobením daným podmienkam. Ťažko v tomto prípade hovoriť o zmenách, skôr o vytváraní nového kultúrneho modelu.

Toto robotnícke mikroprostredie dnes už neexistuje, čím sa podstatne obmedzili možnosti jeho podrobnejšieho výskumu, štúdia a komparácie s podobnými spoločenstvami.

[11] Niečo malé, drobné, podradné.

[12] Robotníkom v ďárskom dome sa posmievali, že je to ako pôrodnica - záhrady nemali, a keď prišli z roboty, iné nemuseli, len deti robiť.

Slovník

álap - vykopané základy pod dom
bagáňoš - robotník, ktorý miesil hlinu
báňás - robotník, ktorý ručne kopal hlinu
bentlakášoš - posmešné pomenovanie pre robotníkov v kolónii
berakóš, berakó - robotník, ktorý kládol do pece surovú tehlu
bíreš - sluha u sedliaka
cipele - topánky
črep - škridla
darálov - mlyn na mletie hliny
ďársky dom - dom postavený pri tehelni pre robotníkov, kolónia
dievočka - dcéra
fiastató - posmešné pomenovanie pre robotnícku kolóniu
garad - vykopaná jama pod základy domu
garadoš - robotník, ktorý hádzal do stroja rozrobenú hlinu, *choval mašinu*
gumikästi - gumená hrubá rukavica na vykladanie horúcej tehly z pece
hajcovať - hnať dopredu
hajčiar - pomocný robotník, ktorý nakladal a vykladal tehliarske výrobky z vozíkov a poháňal kone
hintov - koč
hunt - vozík
chovať mašinu - zásobovať stroj rozrobenou hlinou
kantička - konvička, obedár
kihordó - robotník, ktorý vyvážal výrobky z pece
koč - voz
kuriar - kurič, peciar
lóhajč, lóhajtó - chlapec, ktorý poháňal v tehelni kone
mózi (do móziho) - kino, (do kina)
napsámoš - nádenník, ktorý kopal hlinu
ončatelep - posmešné pomenovanie pre robotníkov v kolónii a pre kolóniu

palier - vedúci, majster
páriži - posmešné pomenovanie pre robotníkov v kolónii
piera - perie
pieratko - kvietok
polunia - obed
porta - stavebný pozemok
rámár - pomocný robotník, ktorý pod škridlu podkladal rámy
váľke - nepálená tehla
vyhúdli - zahrali marš
zrika - tanec, zábava

Ledeník 2000

Ledeník 2000

Našice 2000

Zokov Gaj 2000

Zokov Gaj 2000

SLAVÓNSKE REFLEXIE
LEDENÍK A MARKOVEC

Spôsob života a kultúra obyvateľov slovenských obcí v chorvátskej Slavónii má niektoré podobné črty s inými slovenskými dolnozemskými enklávami, no nachádzame tu aj množstvo diferenciačného. Súvisí predovšetkým s východiskovým regiónom a obdobím migrácie, konfesionálnou príslušnosťou a etnickou príbuznosťou slovenského obyvateľstva a Chorvátov, so zamestnaním po príchode do nového geografického, kultúrneho a etnického prostredia. Doterajšie práce J. Siráckeho a V. Ušaka[1] majú skôr historický, faktografický a informatívny charakter, R. Bednárik[2] si slavónskych Slovákov všíma vo viacerých súvislostiach, no viac-menej len formálne, J. Podolák sa o obciach v okolí Našíc nezmieňuje[3] a tak prakticky prvou etnologickou sondou do špecifickej slovenskej slavónskej kultúry sú príspevky Tihany Petrovič o vzťahoch Slovákova Chorvátov v okolí Našíc[4] a o niektorých otázkach spôsobu života a kultúry v Ledeníku.[5]

Na základe štúdia dostupnej literatúry, predchádzajúcich návštev v Iloku v rámci pobytov v SFRJ, [6] prieskumu v Lipovľanoch, Našiciach, Markovci, Jelisavci, Ledeníku a Zokovom Gaji v roku 1999 sme sa v roku 2000 rozhodli navštíviť Markovec a Ledeník a pokúsiť sa v krátkom čase identifikovať všeobecné aj špecifické črty spôsobu života a kultúry. Našim primárnym cieľom je rozšíriť poznatky o Slovákoch na Dolnej zemi najmä z hľadiska ich neroľníckych a doplnkových zamestnaní a zdrojov príjmov a obživy, poskytnúť porovnávací materiál ku komparácii

[1] Bližšie pozri Sirácky, J. a kol.: (1980), tiež Ušak, V.: (1978).
[2] Bednárik, R. (1966).
[3] Podolák, J.: (1975).
[4] Petrovič, T.: (1995).
[5] Petrovič, T.: (1994).
[6] V rokoch 1982 – 1990 najčastejšie Erdevík, Stará Pazova, Báčsky Petrovec, Boľovce.

v širších geografických a tematických reláciách a načrtnúť priebeh kultúrnych zmien a ich kvalitatívne parametre v procese etnického zjednotenia od príchodu Slovákov do chorvátskeho majoritného prostredia.

Kultúrne tradície Markovca a Ledeníka sú evidentne odlišné. Determinujúcimi faktormi diferencií sú n ajmä obdobie príchodu do inoetnického a odlišného geografického a kultúrneho prostredia, poloha vzhľadom k mestu, počet obyvateľov, zárobkové príležitosti a iné.

Ledeník

Ledeník je vidiecka lokalita bokom od železničnej trate a hlavnej cestnej komunikácie z Našíc do Osijeku. Slovákmi bol osídľovaný od druhého desaťročia 19. storočia a po Martine je považovaný za druhú najstaršiu slovenskú dedinu v Našickej oblasti i v Slavónii.[7] Nebola to jednorazová slovenská emigrácia, lebo prisťahovalci zo Starej Bystrice a zo Zborova sa tu sporadicky usadzovali ešte aj na prelome 19. a 20. storočia a dokonca i tesne pred 2. svetovou vojnou.[8] V početne stále sa zmenšujúcom lokálnom spoločenstve[9] teda máme možnosť stretnúť rôzne generácie potomkov prisťahovalcov zo Slovenska. Malej časti z nich sa vlastní rodičia narodili na Kysuciach a sú prvou generáciou narodenou v Slavónii, v jednom prípade ide dokonca o imigranta narodeného na Slovensku.

Drevorubačstvo a furmanstvo. Vzhľadom na lesnatý terén Ledeníčania viac ako sto rokov po založení obce pokračovali v roľníckom, drevorubačskom a furmanskom zamestnaní svojich predkov zo Slovenska a v týchto intenciách zachovávali a rozvíjali svoje kultúrne tradície. Po príchode na miesto bývalej vyľudnenej obce Ledenik v dubových a bukových lesoch 4 kilometre južne od Košky a 7 kilometrov severne od Podgoráča si Ledeníčania postavili hlinené a drevené domy, východne od obce vypílili a vyklčovali horu a získali ornú pôdu. Táto východná časť chotára je dodnes pomenovaná Staré zeme, alebo tiež Jutra. Ledeníčania prišli do Slavónie kvôli pôde a kým jej ešte nebol dostatok, kupovali si ju aj v chotároch okolitých obcí.

[7] Siráckу (1980, 81) uvádza ako najstaršiu slovenskú dedinu Ledeník, ale údaje o Martine pravdepodobne nepoznal. Bližšie pozri Bartalská, L.- Jančárová, A.: (2000, 7-12) a tiež Ušák, V.: (1978, 19-21, 24, 29 a n.).

[8] Porovnaj Štolc, J.: (1968, 39).

[9] Počet obyvateľov Ledeníka v rokoch: 1948 - 855, 1961 - 725, 1971 - 536, 1981- 477, 1991- 388. Kurtek, P.: (1980, 16). Údaje za roky 1981 a 1991 sme získali z matriky Úradu Opčiny Našice.

Otec mal 25 jutrov zeme. Zem aj horu. Ale najprv kupel desať jutrov v Nizoch. Aj Mato Aichimberg mal pedesiat jutrov tu aj v Nizoch ...

MŠ 1917

Približne do roku 1932 bola vyrúbaná hora a orná pôda získaná na veľkej výmere juhozápadne od Ledeníka až po Podgoráč v chotári Veljanska.

Otec kirijali - mal som štrnásť-pätnásť rokoch. Som mu pomáhal duby i bukvy. Bukva bola veľká, vysoká. Otec hovorili, že predtým boli drevené šíny z Veljanskej až do Košky. To bola taká malá štreka. Na drevenych šinach plech a drevo vlekol ve vagonkach vlačik. My sme vozeli na vozach a kládli sme kraj štreky. Starý Jurina Jakub, Valent Ladňak, starý Jožika Sitaš. Bola jedna predna osovina a zadny kraj sa vlekol po zemi do štreky. Keď boli veľké hrubé klady, ťahali aj dva páry koní. V zime sme vozeli aj na sankoch. Rezali a štiepali aj z Ledeniku aj z okoliny. Aj z Bosny od jeseni do jari. My sme kirijali a šumski radniki rezali, štiepali a skladali do metera. Bolo ich do sto sigurno. Spávali v zemnicoch. Do zeme vykopali, zo šliperov a triesok strechu, navrch hlina. Partia mala svoju zemnicu. Päť-šesť chlapoch. Tam horela vatra, tam si varili. Tam bolo najmenej desať zemnicoch. Boli veľké píly po dva metri dlhé. Píla Barbara. Rezali aj šiesti, tria na jednej strane. Pomáhali si ťahať remeňmi. Jedli kulašu so slaninou. Kukuričná múka, voda, slanina opražená. V Breznici bol fasunk v trgovine - zemky, fazuľa, cibuľa. U Čifuta radniki brali a na konci bola u neho výplata. Tam ich vyplatili. To muselo byť tam, lebo by boli zutekali. Keď sa rušala hora, boli tam celý rok. Aj v lete. Lebo si narušali v zime a po celý rok rezali, štiepali. U Hrčaka v krčme kartali, spievali, pili. Do kostela neišli, boli inej viery. Len do krčmy. Jeden tu bol od Plitvice, Dane Negovan. A on sa tu oženil, zobral si Julišku Barut.

MŠ 1917

Asi od roku 1937 chodili ledenícki muži povinne píliť a voziť drevo na Trstenik a do Dubiny západne od obce.

Keď som kirijal, mal som dvadsať dva roky. Bol som oženený. Drevo sme vozeli do Košky na stanicu. Na voz dva metre. Vtedy sa zarábalo, keď nebola robota doma. Platili každý deň koľko sme dovezli. Čifutom sme vozeli a každý deň vyplácali. Ktorí toľko nemali, zobrali aj masť. Aj štrangy, lance za kone, sekeru. Na konci mája, v júni už nebolo múky a nevzali sme si peniaze, ale múku. Jesť varené nie, varené sme jedli doma ráno a večer. Slaninu sušenu, šunky, klobásy. Zeme bolo ešte malo. Zuščaci štiepali klady, strýko Pavel Macanga bol kovač, kliny robeli, vozy aj sane okúvali. Sitaš Stevo bol kolar. Stolár tu nebol, len Podgoráč a Koška. Brumerček Anton brijal a Švarc strihal aj brijal. Chodili po dedine a každého ostrihali a oholili kto chcel. Bol tu aj šuster jeden - Vinko Aichenberg. Slovák, len má nemecké meno.

MŠ 1917

Gróf Pejačevič pôdu predával za pevne stanovenú peňažnú čiastku, za obilie a pracovnú povinnosť pri drevorubačských a furmanských prácach v priebehu desiatich rokov. V prípade slabšej úrody sa mohlo odovzdať ročné požadované množstvo obilia v nasledujúcom roku.[10] Podobné princípy platili aj pri prenajímaní pôdy. Ledeníčanom predával a prenajímal pôdu odlesnenú, no s nevyklčovanými pňami.

Grof dal krčiť sebe a nám dal zem s krčama. Za desať rokoch pniky zhnili, pniky sme krčali a sme orali.

VK 1912

V 40. rokoch bolo klčovanie lesov v okolí Ledeníka prakticky ukončené. Mladá hora prevažne s dubmi, bukmi, javormi a lipami je len západne od obce v chotári zvanom Trstenik. Nadmerná vlaha z pôdy je odvádzaná umelými priekopami, ktoré sú však v priebehu roka takmer stále suché. Na úrodnej pôde sa darí teplomilným poľnohospodárskym plodinám.

[10] Dopĺňame údaj V. Ušáka (1978, 32).

Čo mali veľa detí sadili dyne a lubenice. S tým bolo veľa roboty. Sadiť, s cisternu vodu dovezli a polievať, potom voziť, predavať na pijac. To je kumšt predať. Žito, zob, jačmeň, rež, suncokret, pre kravy a svine ďatelinu, sóju. Siali sme aj cukrovú repu. Ja po dva jutra, otec štyri-päť juter. Pretrhali nadničare, na jutro desať-dvanásť. Za starej Jugoslavie nadničar kilo cukru - kocky za deň robiť, alebo kilo masti jeden deň robiť. Jeden človek vyjme za deň najviac sto kvadratov - ani jutro. Boli na to vidly i lopaty. Osekávať s kosakom. A vozeli sme na hrbu na stanicu do Košky. Na jednom jutre sa dva-tri vagony urodelo. Z Ledenika chodeli nadničare hadzať z hrby do vagonov. Dovezli sme, neboli prazdne vagony, na zem, ak boli, do vagona. Do Košky kone išli same, ja som s nožom ešte orezaval zelené, oškraboval hlinu, aby malo strhli. Potom rezance sme vozeli domov koňom i kravam do plevy. Dovezlo sa aj sto metrov. Na voze na stanicu už ráno o tretej, aby nebolo predo mnou sto vozov. To sa dlho vozilo.

VK 1912

Z hospodárskych zvierat sa choval hovädzí dobytok, kone, ošípané, ovce.[11]

Ovce sme nedojili, len na mäso. Strihali sme, meňali na vašare za hotovu vlnu a štrikali doma fusekle. To bolo všade na vašaru. Ve vreci sme oprali vlnu a nosili sme na vašar. Ovce sa klali keď ktosi umrel, keď sa vršalo a na svaďbu. Kým malo rodelo, bolo malo žita, len ovce. U otca mali sme desať oviec.

MŠ 1917

V prvej tretine 20. storočia siali Ledeníčania obilniny ručne, sejacie mašiny používali majetnejší roľníci približne od rokov 1936-1937. Do 70. rokov využívali ako ťažnú silu kone, v tomto desaťročí ich začali striedať traktory.

[11] Okolo roku 1960 pásol kraviar 300 kráv, v každom hospodárskom dvore bol minimálne jeden kôň, najčastejšie pár, nezriedka tri kone. V máji 2000 pásol obecný pastier 11 kráv, 29 oviec a v Ledeníku bol jeden pár koní.

Spriahali sme sa na oranie, na kiriju nie. S kravami sa nič neťahalo, len s koňma. Kto nemal kone, kupel mladu kobylku, narastla, mala žriebä a priroda dala kone. Traktor som kupel v osemdesiatom. Fergussona. Prv mňa už mali tria Slovaci a pravoslavec Duro Kovačevič. Mali už Šutek Marko, Józo Chvastek a Ivica Gašo.

MŠ 1917

Obilie sa mlátilo najneskôr od začiatku 40. rokov mláťačkou.

Paoševič Jozo mal mašinu. Po materi Sitaške bol Slovak. Jeho otec Paoševič Luka bol Chorvat. Kovač bol, kul lemeše. Najprv bola Danferica na paru, my hovorime treš a chorvatsky vršalica. Išlo sa redom po domach, mašina nesmela preskakovať. Mašina brala trinasť po sto. To je ušur pre nadničarov. Žito vozili do jednej izby, ten Jozo potom delil. Nadničare boli sirotina. Podelili si, zemleli ve mlyne a tí čo nechceli žito, zavezli Čifutovi a podelili si dinare. Nadničare všetko boli z Ledenika - Brumerček Marko, Sitaš Vinko, Martin Hodoň, Slavko Gudlin, Mato Chvasta. Sedemnasť robotašov bolo pri vršalici. Hadžu s vidlami na treš, jeden odvazuje hužve ili reže ženska, šopar dava do bubna a roztrase, jedni plevu, jedni važia vrecia... Aj tu bola sirotina, ale tu bola robota. Bržani boli sirotina. To boli Šokci v Podgorači. Bržani, lebo sú pod bregom..

MŠ 1917

V 80. a 90. rokoch už v prevažnej väčšine poľnohospodárskej produkcie prevládali stroje a z ledeníckej kultúry sa vytratilo množstvo prvkov materiálno-technologickej kultúry a obyčajových tradícií, ktoré s roľníctvom a chovom hospodárskych zvierat súviseli. Používanie mechanizmov v poľnohospodárstve však nebolo jediným faktorom postupného zániku javov tradičnej kultúry. Dopravná, administratívna, ekonomická, spoločenská a kultúrna izolácia obce má za následok postupné vyľudňovanie. Po príchode z Kysúc alebo od Trenčína sa Slováci v krátkom čase dokázali adaptovať v nových prírodných, kultúrnych a spoločenských podmienkach. Viac ako storočie namáhavo zís-

kavali ornú pôdu, selektovali a transformovali prinesené kultúrne vzory, vytvárali nové adekvátne kultúrne hodnoty. Viaceré z nich nadobudli charakter tradičných kultúrnych javov a pretrvali dodnes, ale mnohé zanikli vplyvom vlastných alebo vonkajších faktorov.

Otec mali hijadu i pol pňikoch hrozna. Platilo sa päť dinarov porez od pnika, tak vykrčali. Ešte aj ja som mal vinohrad. Sudy sme kupovali v Durdenovci. Pivnice tu neboli, vysoko je spodná voda. Na rok jednu hijadu na pitie, z ostatného rakiju. Mali sme svoj kazan za rakiju.

MS 1917

Vznikli najrozmanitejšie obojstranne prospešné ekonomické, spoločenské a kultúrne vzťahy s lokálnymi spoločenstvami v blízkom okolí i v oveľa širších priestorových súvislostiach bez ohľadu na etnickú a náboženskú príslušnosť, respektíve sa stali ich pevnou súčasťou. Súviseli najčastejšie s výmenou sluhova slúžok, nádenníkov, s furmanstvom, priekupníctvom, obchodom a návštevami trhov a jarmokov, s potrebou služieb remeselníckych majstrov, so zábavami, dochádzaním do kostola, s návštevami príbuzných. Najintenzívnejšie a najfrekventovanejšie medzilokálne kontakty mal Ledeník s Podgoráčom, Koškou a Kršincami, rozhodne nie zanedbateľné s Breznicou, Ostrošincami, Razbojištom, Bizovcom, Harkanovcami, Zdenkovcami, Jelisavcom, Markovcom a Našicami.[12]

My sme nemali sluhu, bolo nás dosť. Mišíka Aichimberga otec mali sluhu, starý Martin Hrčak z Podgorača, starý Jurina z Podgorača Tuloňa, Sitaši mali z Podgorača ... U otca repu nadničare ze Nizoch... Nadničarov sme mali po dvadsať-tridsať na deň tu i z Jelisavca. Najvyše repu prerieďovať i kopať. Sem piešky chodili a každý večer domov...

TS 1923

[12] V najrôznejších súvislostiach, bez nášho zámeru sledovať túto problematiku, informátori spomenuli kontakty s 21 dedinami v Našickom kraji a s 19 inými..

Sluhov otec mali z Ledenika a jeden bol z Jelisavca. Jedli s nami, spali v maštali a v lete na senare...

VK 1912

V Osiku som služila celu moju mladosť. I v Budincoch som služila u šumara. Z Ledenika boli takych defčatoch veľa a z Jelisavca ešte vyše... Jajari chodili ze Košky a husky kupovali Markovčani a Jelisavčani... Vždycky bolo aj okolo dvadsať huskov. Jeden ze Košky s vozom, to bol jajar, kupoval aj vajca, kury, patke. Prišli sem aj z Markovca Šimašková, hneď platili... V nedeľu hrali muzikanti. Čosi z Ledenika, jeden z Budincoch, jeden z Kršincoch... Každú nedeľu tu boli zábavy, sa tu hralo, spievalo. Ešte aj Cigán Stevica ze svoju partiju ze Budinca došov. Tu bolo strašne moc defkoch Sem dochádzali ze Breznice Švábi, ze Stepanovcoch... Sem na Trstenik chodili s koňma Jelisavčani. To bolo asi deveťstotridsaťsedem. Ledeničani sa držali zeme, Jelisavčani strašno kirijali. Boli praví kirijáš i...

VK 1912

Predtym bol kovač moj stryko Pavel Macanga. Oženil sa do Jelisavca. A Sitaš Stevo kolar odešel do Nizoch. Stolar tu nebol, len Koška i Podgorač. Na vašar Podgorač, Koška, Našice i do Osiku, redko Bizovac. Syr, maslo, žive kury i kokoše nesli v prutenych cekroch...Do mlyna do vojny Harkanovce ... Ja som sa ženil v tridsiatom deviatom roku. Otec kupeli sto litri rakije i dvesto litri vina z Baranije. Vino sme vtedy doma nemali, až potom v Durdenovcoch otec kupeli sudky... Štrange a lance za kone - všetko na vašare v Podgorači... Ledeničani na stanici ve Koške repu hadzali do vagonoch. Na kirvaj nám tesno bolo v izbe. Rodina z Jelisavca u nás aj spala... Sem na zábavy aj z Breznice, z Nizoch, z Kršincoch, Markovec, Podgorač. V Podgorači bol Ďuro Gál, dobre sme sa poznal. A moj stryko Mato ve Kršincoch,syn ve Višnevcu ....

MŠ 1917

Mojej materi rodina je ze Zdenkovca a gazdu mať je ze Knježevca. Tam boli tiež Slováci. Odtiaľto odišlo pár. Tam boli pre-

seleni a zas sa len vydali sem. A z otcovej strany rodičia sem ze Sarvaša došli. To je pri Dunaji a Dráve pri Osiku... Ženy na prošencie Vočin, Aľmaš, Bystrica pri Zagrebe, Kutjevo a do kostela nekedy do Podgoračа a nekedy do Košky.

ST 1923

Slúžky. Prostriedkom akulturácie jednotlivcov a intenzívneho prenosu cudzích kultúrnych vzorov do lokálneho spoločenstva bola predovšetkým priama dlhodobá participácia na spôsobe života majoritného obyvateľstva. Ak neberieme do úvahy špecifické podmienky vojenskej služby a učňovské i tovarišské roky remeselníkov, najviac príležitostí k učeniu novej kultúry poskytovala služba. Muži z Ledeníka do služby do iných obcí spravidla neodchádzali, ale slobodné dievčatá slúžili v okolitých dedinách a mestách, hoci nie v takom veľkom počte ako Jelisačanky, čo je pochopiteľné aj vzhľadom na počet obyvateľov oboch lokalít.[13] Je pritom zaujímavé, že odchádzanie do služby nemožno vo všetkých prípadoch chápať ako dôsledok nepriaznivej ekonomickej situácie rodiny - so súhlasom rodičov odchádzali aj dievčatá z majetnejších rodín. Počas služby sa stretávali aj s dievčatami - slúžkami z iných slovenských slavónskych obcí a nadviazali kontakty, ktoré neraz prerástli do intenzívnejších rodinných a spoločenských medzilokálnych vzťahov. Do služby, najčastejšie do Osijeka, išli výnimočne dievčatá už vo veku 10-12 rokov, vo všeobecnosti 14-16 ročné. Podľa veku, telesných dispozícií a predchádzajúcich skúseností boli prijímané do obchodníckych rodín, k remeselníkom, úradníkom a do rodín vyšších meštianskych vrstiev opatrovať deti, variť a piecť chlieb, prať, žehliť a zriedkavejšie dojiť kravy a vykonávať aj ďalšie práce súvisiace s chodom domácnosti a hospodárstva. Keďže z domu odchádzali neraz v útlom detskom veku, v procese socializácie v rodine a lokálnom spoločenstve si nemohli osvojiť tra-

[13] Počet obyvateľov Jelisavca v rokoch: 1948 - 1390, 1961 - 1535, 1971 - 1410, 1981 - 1313, 1991 - 1323. Kurtek, P. : (1980, 15). Údaje za roky 1981 a 1991 sme získali na matrike Úradu Opce Našice.

dičné pracovné postupy, zručnosti, pravidlá a normy spoločenského života. Ak bola dievka preč z domu desať rokov a rodinu mohla navštíviť priemerne 2-3 razy do roka, ako vydatá žena varila, piekla a domáce práce vykonávala tak, ako sa to naučila v službe. Bolo to prostredie zväčša židovské a mestské. Nevznikal v podstate ani tak problém preberania porovnateľných kultúrnych tradícií majoritného etnického vidieckeho prostredia, ale niekoľko desaťročí trvajúceho pôsobenia mestskej kultúry. V porovnaní s inými dievčatami, ktoré prešli socializáciou v domácom prostredí, poznali kino, nedeľné popoludňajšie prechádzky na korze, boli naučené na iný spôsob života v intenciách deľby času na pracovný a voľný, odlišný štandard bývania, na inú úroveň obliekania, prípravy pokrmov, stravovania a stolovania, hygieny. Samostatne hospodárili so zarobenými peniazmi, hoci ich pravidelne zvykli odovzdávať matke. Dievčatá neraz až po príchode domov sa učili pracovať na poli a vykonávať práce na hospodárskom dvore. Vzhľadom na svoje skúsenosti a zručnosti boli pozývané ako kuchárky na svadby.[14]

Ve Osiku som slúžila celú svoju mladosť u Židoch. Otec i mať im boli v Ledeniku. Flajšer. Ich deťom som čuvala deti. Tu mali izbu, tu žili a trgovali. Mali i mjesnicu synovia. Aj moja sestra Sofia tam služila. Versegová, Reza Subjaková, Gerbecová, Čupková, Brumerčeková aj od mojho chlapa sestra. Z Ledenika pár, ale z Jelisavca moc...Na poli som robiť nevedela, ale som sa dívala ako robeli a potom som už aj kosiť vedela.... Do Osika sama som išla. Bola taká burza, tam vedeli, kde potrebujú. Ja u Židovky jednej, volala som ju milostivá. Milostivá mala mlyn UNION, u jej defky som služila. Pomahala som variť, leštila som parkety, každé rano sa vyprašovalo, čistelo. Tam som mala jesť aj spanie. Mesačne platili. Mala som sto dinara na mesiac a ešte mi žďy voľačo kupela. Peniaze všetky mame. Kupela som si len

[14] Porovnaj Petrovič, T.: (1994, 107).

zaoblecť. Medzi nimi som nemohla byť najhorša Ale doma potom ako ostatne ženy.

ST 1923

V súvislosti s etablovaním imigrantov a ich kultúrnymi tradíciami možno až do poslednej štvrtiny 20. storočia jednoznačne hovoriť o etape konštruktívnych kultúrnych zmien, hoci absencia viacerých dôležitých okolností - spomenutých i neuvedených, no nevyhnutných pre stabilizovanú existenciu etnickej minority (*možnosť výučby materinského jazyka, participácia na bohoslubách v materinskom jazyku, kontakty s materským národom a ďalšie),* ale aj dôstojnú ľudskú existenciu, sa začala negatívne prejavovať už v tomto období. Našou snahou nie je hodnotiť, skôr konštatovať: situáciu v Ledeníku, rozhodne aj vplyvom vojnového konfliktu, rozpadu štátu a následnej ťažkej ekonomickej situácii, nemožno charakterizovať v poslednom desaťročí ako pokročilé štádium asimilácie, ale v súvislosti s existenciou kultúrnych tradícií a kvalitou spôsobu života skôr ako širokospektrálny proces deštruktívnych zmien. Opäť sa raz potvrdzuje, že kultúra nie je priamočiarym postupom od nižších foriem k vyššiemu, ale je o tom, čo a ako ľudia robia v rôznom čase na rôznych miestach.[15] V poslednom roku 20. storočia je dedina bez spojenia s okolitým svetom asfaltovou cestou,[16] nemá vlastného lekára, farára, železničné a autobusové spojenie umožňujúce dochádzať do zamestnania, na trhy a jarmoky, s jedným obchodíkom, bez pohostinského zariadenia a kultúrnej či spoločenskej miestnosti. Imobilnosť znamená ekonomickú, kultúrnu a spoločenskú izoláciu. V prestárlom lokálnom spoločenstve ubúda ľudí, vyskytuje sa čoraz viac domácností, ktoré tvoria osamelí jednotlivci - vdovy a vdovci.[17] Zákonite prestávajú existovať úplné rodiny a stráca sa priestor existencie obyčajových tradícií v rodine i v rámci lokálneho spoločenstva.

[15] Jenks, Ch.: (1999, 49 a n.).
[16] Porovnaj Sirácky, J.: (1980, 81).
[17] Bližšie pozri Kurtek, P.: (1980, 16 a n.).

Každú nedeľu tu boli zábavy, sa tu hralo, spievalo. V každej birtiji bola muzika. Birtiju mal Hrčak Jozo, Sitaš Ďuro a Aichimberg Ivan. Ešte aj Cigáň Stevica ze Budincoch došov. A ze Kotvasom hral Cigán Branko. Ten Cigáň tu mal kolibku na kraji dediny a čuval selske svine. Cigáni chodili z dom do domu. Keď kravy išli z paše, podojilo sa, porobilo a išlo sa do birta. Jedna druhú sme počkali a spievajúc tridsať-štyridsať dievok spolu. Keď sa obralo hrozno, to desať kilov sa povešia. Ked si mládenec odthol, musel platiť defkam, ktore ho videli. Potom bola vojna a už to bolo mene.

ST 1923

Na kirvaj sa tancovalo v troch birtijach a Cigani hrali aj po izbach. Osmeho decembra už bolo zima, tancovalo sa v izbe. Natesno, ale v izbe. Presne na ten datum bol kirvaj. Zaklalo sa prasa, krvavice boli, klobáske, pilo sa víno, každý mal. Jako by to bolo - on má a ja nemám... Mládenci sem chodil, i aj keď tu rodinu nemali. V Každej izbe tu bolo aj štyri-peť detí a teľko ešte na kirvaj prišlo cudzích, Našice, z Markovca kmotor Mirko Vakula, Jelisavec, Kršince... Rodina z Jelisavca u nás aj spala.

MŠ 1917

S množstvom kultúrnych hodnôt zanikajú aj tradičné formy hospodárenia vrátane deľby práce a adekvátnych noriem interpersonálnej komunikácie. V starej vlasti a následne tu v Slavónii boli s ťažkosťami vytvárané a uvážlivo *inovované* preto, aby čo najlepšie uspokojovali existenčné potreby súčasníkov aj potomkov a pomáhali zachovávať existenciu samotnú. So zmenšujúcim sa lokálnym spoločenstvom ubúda tvorcov, konzumentov aj inovátorov. Človek zostáva dĺžny kultúre a kultúra pomaly prestáva plniť svoje základné funkcie.

U otca sme mali desať juter žita. Napred sme raži nakoseli svieže, naviazali hužve. Hužve si robeli ženy, my sme kovali kosy a pripraveli sme do voza vodu za piť. Kosili sme dva s otcom. Od pondelka do soboty desať juter. Otcovi odoberal brat Jozo, mne moja baba. Mala srp. Mať a otec viazali. Jeden dobry via-

zač za dvoma koscami poviaže. Noseli a skladali sme snopy do granice po trinásť. Navrchu bol pop... Mali sme aj štyri kravy. Mlieko sme vozeli - tu v Ledeniku Ivo Gerbec i Mato Gerbec prijimali. Ivo Gerbec mal bunker, tu aj syr robeli a predavali aj mlieko vozel. Keď mi zomrela žena, už sme kravy nemali, len bykov som choval. Slovaci kravy nedojili. Prv bola selska izba i boli dva byky. Dedina kupela. Pašňak na jeden kraj poorali, zasiali zob pre bykov. Najduk Ivan sa staral o nich. To sa platelo do fonda sela a čo bolo treba sa popravelo - i kostol, i škola i hroble.

MŠ 1917

Pôda ako najväčšia hodnota, za ktorou sem prišli a ktorú zúrodnili predchádzajúce generácie, stráca svoju cenu, nevypláca sa investovať do novej úrody.

V Dubine som zasial posledný raz. Keď ešte pridete, moju kukuricu tam nenajdete. Zasejem len na Jutrach.

MŠ 1917

V roku 2000 bola približne tretina úrodnej ornej pôdy v ledenickom chotári neobrobená, lebo bravčové mäso nejde na odbyt a štát do leta nezaplatil za obilie z predchádzajúcej úrody. Ešte pred desiatimi rokmi bol výdatným zdrojom príjmov predaj rakije, teraz ju nemajú komu predať a pália sa obyčajne len slivky. Maštale a chlievy sú väčšinou prázdne, poľnohospodárske mechanizmy hrdzavejú konča dvorov pod neobranými višňami. Aj L. H. Morgan by tu začal pochybovať o kumulatívnom charaktere kultúrnych zmien a C. Lévy-Strauss by pri hľadaní miesta pre svoje konštrukty volil vertikálny pohyb, ale určite spätný. Ak príslušníci najstaršej generácie ešte zasiali, o pôdu sa starajú, pšenica alebo čisté okopané riadky kukurice sú ich vizitkou. Odlišujú sa od polí mladších hospodárov, ktorých správanie, konanie a miera hodnôt sa formovali v ináč determinovanom prostredí. Muž v strednom veku má v kukurici burinu, sedí pred domom na lavičke a čaká, čo prinesie večer. Osemdesiattriročný starec dokončí okopávanie kukurice, naje sa, nabrúsi kosu a vojde do opusteného, po pás zarasteného dvora bývalých susedov. Pokosí zelinu a spokojne sa pozerá, aký je dvor čistý.

Ťažko zarobené a ušetrené peniaze odtekajú viacerými kanálmi. V jedinom obchodíku sú základné tovary každodennej potreby v porovnaní s okolitými obcami výrazne predražené. Cesta školským autobusom pre prípadných záujemcov spomedzi dospelých stojí toľko, že si každý rozmyslí, či si kúpi lacnejší chlieb, kávu alebo cukor v Koške. Ale aj tak idú občas dve-tri žena na ženský trh do Našíc so slaninou, klobásou, živými i očistenými sliepkami, s tvarohom, z času na čas treba ísť kúpiť *valpovku* – zmesku ošípaným, zaplatiť za elektrinu. Kto má traktor, využíva ho aj na príležitostné nákupy a iné nutné cesty do Našíc a dokonca aj do Osijeka. Keď príde raz za štrnásť dní kňaz z Podgoráča, zvykne slúžiť omšu za mŕtvych. Za každého sa platí. Ledeníčania sú bohabojní, ctia si svojich predkov a platia, aby prišiel aj nabudúce. Určite nie rozhodujúcu, ale ani zanedbateľnú rolu zohráva aj otázka prestíže, potreba dokázať, že *ja na to mám, ale na druhej strane sú aj* takí, *ktorí na to nemajú, a preto nemôžu dať*. Vhodným príkladom takéhoto správania a vyjadrenia hodnotových orientácií je aj nedávna výstavba pamätníka padlým Ledeníčanom v 2. svetovej vojne na miestnom cintoríne. Zvýraznila kontúry statusových hraníc, umožnila potvrdiť zaradenie v sociálnej hierarchii lokálneho spoločenstva - sú takí, o ktorých lokálne spoločenstvo predpokladá, že nemajú na to, aby prispeli, že prispejú, že prispejú viac ako iní, že prispejú najväčšou čiastkou, no dôležité je, aby o tom všetci vedeli.

Ja platím za rodičoch, za bratoch, za ženu. Za jedneho 50 kuna. Sestra plati vyše. Vždy niektery plati, aby bola misa, aby nešli do Podgarača alebo do Košky do kostela pieške. Ale chlapi chodia do kostela riedko. Otec tiež chodeli riedko. Chlapi vždy nemôžu ict. Katica ide každy raz. Prv popa vozili sme redom. Som išol, ked mi došol redny dan. Každa izba musela, kto mal kone. Kto nemal kone, bola sirotina, nemusel. Nemohol, keď nemal.

MŠ 1917

Vysoké ceny tovarov, služieb a slabý tok finančných prostriedkov znamená pomerne rozšírenú naturálnu výmenu. Platba adekvátnymi naturáliami je vítaná, hoci z hľadiska platiaceho často nevýhodná. Platí sa prácou - odrobením, obilím, stravou.

Teraz do mlyna berem desať metroch žita. To je za vymenu peť metroch muky. Nadničare pomahaju nosiť kukuricu na čardak. Ženy nakladaju do košov - za deň dvadsať peť kilov dám jej muky. Čo nosia koše, sto kuna za deň. Slivky palim tu u Marka. Platime jeden liter za kotel. Už nemam svoj kazan za rakiju.

MŠ 1917

Nesolventné ženy ponúkajú ako náhradu za požičané peniaze, respektíve zálohu pri pôžičke, aj sex. Je to verejné tajomstvo. V rámci susedskej skupiny a lokálneho spoločenstva tento jav nie je ani tak na zamyslenie, skôr na konštatovanie. Obyvatelia ešte prednedávnom životaschopnej obce sú dezorientovaní, ťažko dokážu reagovať na náhlu zmenu miery hodnôt, morálne nevynímajúc.

Markovec

Na rozdiel od Ledeníka bol Markovec založený až koncom 70. rokov 19. storočia. Znamená to, že prevažná väčšina Markovčanov sa do Slavónie prisťahovala neskôr a proces asimilácie je podstatne kratší. Príslušníci najstaršej generácie sú väčšinou druhou alebo prvou generáciou narodenou v Slavónsku.

Markovec je dodnes rozvíjajúcou sa prímestskou dedinou Našíc, alebo skôr ich súčasťou. Hlavným zamestnaním a zdrojom príjmov a obživy prevažnej väčšiny obyvateľov bolo od príchodu zo Slovenska približne do konca 70. rokov poľnohospodárstvo, orientované podobne ako v okolitých obciach hlavne na pestovanie kukurice, pšenice, chov ošípaných, koní a dobytka. Odhadujem, že minimálne štvrtina hospodárskych dvorov je dodnes funkčná. Najbohatší markovskí gazdovia - Hvizdák, Ja-

muliak, Zajac, Horák a Podolinskí, otec so synmi, vlastnili 15 až 20 jutrov pôdy, 2-4 ťažné kone, 2-4 kravy. Horák mal aj krčmu a bol jediný, ktorý mal sluhu. Nárazové sezónne poľnohospodárske práce, ako pretrhávanie a okopávanie kukurice a repy, lámanie kukurice, vyberanie a osekávanie cukrovej repy, vykonávali nádenníci z radov menej majetných obyvateľov Markovca, ktorí boli za vykonanú prácu odmeňovaní peniazmi aj potravinami – *chôvou,* obyčajne pšenicou, ktorú si vymenili za múku. Mláťačku na parný pohon mali už pred 2. svetovou vojnou Jamuľakovci, Horák aj Karlak. Koncom 60. rokov kúpil prvý traktor Jamuľak. Rodín, ktoré nevlastnili pôdu, bolo len niekoľko - živili sa pasením obecných kráv - *čordaš* a ošípaných - *sviniar.* Mali svoj dom a dve famílie zvykli bývať v obecnom dome, ktorý bol zároveň aj požiarnou zbrojnicou.

Remeslá. Markovec bol známy množstvom remeselníkov. Zaoberali sa predovšetkým remeslom, neorientovali sa na nákup pôdy a hospodárenie. Učňovské a tovarišské roky strávili spravidla vo svete a nasvedčoval tomu aj ich rozhľad, správanie a úprava zovňajšku. Prvú motorku v Markovci mal krčmár Ružič a bicykle ako mládenci mali mladí remeselníci - murár Cingel a krajčír Jantošík. V povojnovom období patrili k najznámejším kováči Malovčak a Cepun, murári Janko Cingel, Labo, Klanica, Sporinský a palier Čavajda, stolár Chovanec, šustri Žovin a Tóno Chovanec, mäsiar Števo Korpak.

Remeselnici je po slovácky, my sme ich tu majstria zvali. Aj majstria aj obrtnici aj privatnici. Mäsiar kupoval svine, telata, kravy - keľo bolo potrebno. Kupoval po dedine aj po vašare. Mal šegrta, kerého učil robiť. Šegrt každé ráno išol a večer sa vracal do domu. Korpak zeme nemal spočiatku nič, potom si tri jutra kupel... Do mlyna sme chodievali do Šupicha v Našicach aj do Bizovca. Aj tu do Pula. V starom mlyne jeden majster robel za strojom a ešte traja mlynari. To bol stroj na uhel. Uhel nasypali do takého cylindra a pomaly to kašlalo... Kovačov mal Markovec dvoch - Malovček Jožo a Cepun Ivan. Aj podkuť aj okuť,

šetko vedeli. Reťaze nerobeli, to sa kupelo hotove. Cepun bol majster naj ve Markovci. Jako kovača ho mysleli jako najlepšeho. Jedného mával pri sebe, čo sa učel, a keď završel, druheho. Jak kovač kul lemeš za oranie, platilo sa ve žite, ostatné v peniazoch... Brico tu v Markovci bol Slovak Jozo Repka. Mal svoju radnu, išli sme kuňmu V Jelisavci brico chodel po dedine v sobotu popoledni aj v nedeľu dopoledňa. Niekerí platili žitom a niekerí peniazmi. Dohodol sa, kedy bude chodiť s vozom, aby pripravili. Kmeť tak chodil v Jelisavci z izby do izby. Radnu nemal, len chodil. A kovača tam mali Macangu a Kopasa... Zídarov bolo v Markovci celé čudo. Šusteri čižmy robeli aj cipele a opankari krpce kožene. Slovaci krpce sme to zvali, viažu sa okolo. Ševalérka bola tu jedna, ale Chorvátka bola. Šnajderi boli v Našicach...

KIJ 1923

Okrem poľnohospodárstva a s poľnohospodárstvom súvisiacich remesiel sa mnohí slabšie ekonomicky situovaní Markovčania zaoberali pletením vŕbových prútených aj lieskových lubových košíkov potrebných pri prácach na hospodárskom dvore aj na poli, ale aj na iné použitie. Boli artiklom naturálnej výmeny aj predaja v rámci obce, alebo ich predávali na trhoch a jarmokoch.

Z hľadiska stáleho zamestnania i príležitostných prác mala pre obyvateľov Markovca, zvlášť pre slabšie situované markovské rodiny, značný význam malá vzdialenosť od mesta. Markovec a Našice sú v tesnej blízkosti, lokality sú prakticky spojené.[18] Priestorová blízkosť dodnes znamená príležitostný zárobok najmä pre ženy v záhradkách, pri praní, žehlení a upratovaní v lepšie situovaných mestských rodinách a na úradoch. Pre pomocných robotníkov sa vždy našla robota na píle a v mlynoch, kde aj ženy prehadzovali obilie, naberali do vriec a obšívali vrecia. Na pravidelných týždenných trhoch (*malý* a tiež *ženský pijac*)

[18] Porovnaj Petrovič, T.: (1995, 519).

v stredu a sobotu a na výročnom jarmoku[19] je permanentná možnosť speňažovania poľnohospodárskych nadproduktov.

Tehelňa. Od príchodu Slovákov do Markovca až dodnes poskytuje stále pracovné príležitosti tehelňa. Najskôr tvorili zostavu zamestnancov Markovčania, po 2. svetovej vojne niekoľko rokov žila a pracovala v tehelni skupina Dalmatíncov a v súčasnosti sem dochádzajú do práce aj z Našíc, Velemírovca a Vukojevca, Martina, Jelisavca a ďalších obcí.

Hlinu kopali *najskôr v starom gliništi,* všeobecne známom ako Fischerov Baer, neskôr v novej lokalite Kukľaš, nazvanej podľa staršieho chotárneho názvu. Jamy po ťažbe hliny nezasýpali, ale naplnili sa vodou a dodnes slúžia na kúpanie a rybolov. Miestni robotníci v zimných mesiacoch rýľmi a lopatami kopali hlinu do zásoby, nakladali na fúriky a odvážali na kopu - *kubicírali*. Platení boli od výkonu, množstva nakopaných kubíkov, preto robili *od tmy do tmy,* s minimálnymi prestávkami na raňajky a obed. Keď prestali mrazy a tehelňa začala pracovať, hlinu vozili do tehelne a zomleli ju najskôr nasucho a následne s vodou. Do roku 1947 sa v tehelni robilo ručne na dve smeny, v jednej smene pracovalo minimálne 50 - 60 robotníkov. Naraz robili tehlu obyčajne tri partie. Jeden muž si chystal hlinu, nohami ju ešte miesil a privážal k pracovnému stolu. Majster hlinu nabíjal do foriem a zrezal vrch, štyria-piati chlapci vo veku približne vo veku od 7 do 13 rokov, zvaní *pičule*, hlinu posypali prachom, aby sa pri vyklopení z formy neprilepila o zem, a formu odniesli na starostlivo upravenú plochu posypanú pieskom. Mäkkú mokrú tehlu *na pľaci* vyklopili a formu priniesli späť k stolu. Od konca štyridsiatych rokov sa používali na mletie hliny a mie-

[19] 13. 6. – Antunovský vášar, 15. 8. gospodinsky vášar, 25. 11. Katarínsky vášar, a na 40 mučeníkov mučenícky vášar. Na jarmoky sa chodí pravidelne do Djakova, Košky, Čaklína Feričancov a Vukojevcov, Bizovca, Valkova, Podgoráča, Slivočevca.

senie blata stroje, výkonnosť sa zvýšila a namiesto chlapcov vykonávali pomocné práce pri stole ženy.

Ďuri Závada robel blato, ja som vozel blato, pokojný Turza štampal, Hanka Belajka-Kubaška a Vera Závada Ďurova sypali prašinu, odnášali ciglu a vytriasali hu ze kalupa na plac. Plac bol vyrovnaný, kalup bol zelezny, mohol mať dve-tri kile. My sme na hodiny nerobili. Ráno o štvrtej a večer, keď osma odzvonila, sme išli na kupanie do baera v lete. Pri jednom majstrovi dve pičule, jeden blatar, karolista, čo vozel blato a daval na stol.

KIJ 1923

Vyklopená tehla sa sušila jeden deň *na plosko*, pomocní robotníci - chlapci alebo ženy ju poprekladali *na kant* a tak sa sušila ďalších šesť dní. Na siedmy deň ju muži, ktorí kopali a privážali hlinu, poskladali do kôp. Tu ju už bolo možné aj prikryť. Kopy boli vysoké na desať tehál a dlhé 8-10 metrov. V prípade daždivého počasia bola tehla slabšej kvality, bola lacnejšia a robotníci menej zarobili.

Colunk bol každu druhu subotu. Keľo naša partija zrobela, teľko bola platená. Jako boli spósobní a jakí bol čas. Jak došel loši čas, za tu pokazenu sme nemohli dostať peňaze. Frišká na zemi sa nedala prikrývať, len zložená v gričoch. A sukšu skladať do tych gričoch.

KIJ 1923

V každej smene osem mužov vozilo usušenú tehlu do pece. V kruhovej peci sa pálila týždeň, oheň postupoval dokola v smere hodinových ručičiek.

Najprve kureli ze drevom, keď som ja bol, ešte drevo bolo. Kirijali z hory s koňmi. Sami čo kureli si vyguľali meter dlhé sekance na ring.

KIJ 1923

Denne do pece nakládli a vyložili 10-12 tisíc kusov a ukladali priamo do vagóna alebo do *štosov* po 250 kusov. Tehla pri vyťahovaní z pece bola horúca, chlapi mali na rukách kožené chrániče. Bola to namáhavejšia práca ako ukladanie do pece a viac sa tu zarobilo.

Na raňajky robotníci jedli spravidla slaninu s chlebom, chlieb s maslom - kto si čo priniesol. Obed mali Markovčania varený, prinášali ho deti alebo ženy.

Po 2. svetovej vojne prišla pracovať do tehelne skupina Dalmatíncov – asi 35 mužov a 8 žien. Bývali priamo v tehelni v murovaných domoch

Mama varila pre nich.Ciglarňa kupila kravu a my deti sme sa o ňu starali. Tata boli hlavny majster. Prišli sme sem z Podgoraču z ciglarne. Chodili sme jak cigani. Mama varili a nočnú smenu žďy kurili. Do bokina sa hadzal uhel. Mama od desiatej večer, okolo jednej nás budila a sme ju menili. Jednu noc ja, druhu noc druhy brat starši. O piatej nas mama zamenili, hadzali do šiestej. A my s kravu na pašu. Mama varila za nas i za nich. Najedli sa Dalmatinci, spali, hrali karte, bočali, spievali, dupali. Nemali s nikým ništ .

ŽJ 1939

Zamestnanie v tehelni bolo pre niektorých doplnkom k práci na hospodárstve, ale vo viacerých prípadoch prostriedkom k postupnému prikupovaniu pôdy a osamostatneniu sa z podmienok života rozšírenej rodiny.

V tehelni už v prvej polovici 20. storočia bolo možné získať lacnejšiu tehlu a robotníci si začali stavať vlastné domy z tehly. Napriek tomu ešte v päťdesiatych rokoch sa tvrdý materiál kombinoval s nepálenou tehlou. S tehlou a tehlovým odpadom si Markovčania dodnes dláždia dvory, stavajú tehlové múriky okolo domu a dvora.

Vzhľadom na priestorovú blízkosť mesta nepriniesla existencia tehelne do Markovca kino a iné kultúrne a športové výdobytky. Krátkodobo alebo dlhodobejšie sa tu však usídlili robotníci a úradníci z iných regiónov, ktorí sa tu v slovenskom etnickom a kultúrnom prostredí adaptovali a osvojili si jazyk väčšinovej etnickej minority.

Železnica. Podobne ako poloha vzhľadom k mestu, mala pre obyvateľov Markovca a tiež Jelisavca počas celého 20. storočia mimoriadny význam existencia železničnej trate. Možno dokonca konštatovať, že železnica priamo ovplyvnila charakter viacerých oblastí markovskej kultúry. Železničná stanica, slúžiaca pre potreby osobnej i nákladnej dopravy poskytovala priame pracovné príležitosti a umožňovala jednoduché cestovanie. Nemalý význam mali voľné lístky, respektíve zľavnené cestovné najmä v prípadoch, ak z rodiny denne vlakom cestovali viacerí rodinní príslušníci. Železnica podporovala export poľnohospodárskych nadproduktov z obce a podmieňovala zárobkové príležitosti pri povozníckych prácach pri preprave nákladov k vlaku, alebo z nákladnej stanice.

Zamestnávanie Markovčanov v službách štátnej železnice nedosiahlo kvantitatívne parametre Jelisavčanov. Možnosti zárobku hľadali predovšetkým bezzemkovia a muži z rodín s malou výmerou pôdy. Ak spoločne hospodárili rodičia so svojimi ženatými synmi, 6-10 jutár bez ďalších príjmov bolo málo. Ale ak syn - železničiar priniesol do rodiny peniaze, vzhľadom na smennú železničiarsku prácu s dostatkom voľna mal možnosť pomáhať otcovi na poli, situácia bola aj pri menšej výmere pôdy znesiteľná.

Na železničnej stanici pracovali nekvalifikovaní robotníci – *uhľari*. Z rampy hádzali uhlie do zásobníkov vlastných a všetkých ostatných parných lokomotív, ktoré sa na stanici zastavovali. Nepotrebovali žiadnu kvalifikáciu a mali najnižšie mzdy. 12 hodín robili a 24 hodín mali voľno. Ak pracovali cez deň, obed im priniesli staršie deti alebo ženy, na noc si zobrali jedlo so sebou. Vyššie v hierarchii zamestnancov železnice boli zaradení výhybkári - *prometnici. Ložači* boli v *ložióne* lokomotívy, lopatami nakladali do pece uhlie, *kureli.* Kurič bol vo vlaku obyčajne len jeden. Nemali takú pravidelnú smennosť ako napríklad uhliari alebo výhybkári. Službu začínali na stanici v Osijeku alebo v Markovci, odtiaľto odchádzali vlakmi a končili, keď prechádzali stanicou. Pracovná doba trvala 24 i 36 hodín a rovnako dlhé bolo voľno. Všetko záviselo od toho, aký dlhý bol pracovný mesiac - 240, 208 alebo 180 hodín.

Keď som ja počal robiť a cely deň na ceste, to bola kapustnica, zafrigana čorba, paprika, jabuka. Mal som taku tašku aj hrnce. Aj mleka, ale ne mleka, ale kavu. A keď sa zaklalo, bolo aj čosika hustejše. Nebolo tak, že sme si sadnuli a ideme sa najesť. Jako sme robili, tak sme aj jedli - ve robote. Jamuľak, Javorček, Slavko Kubaša z Jelisavca...

KIJ 1923

Strojvodcovia, vlakvedúci a sprievodcovia z Markovca nebývali. Strojvodcov bol po 2. svetovej vojne nedostatok, viacerí sem prišli z Osijeka, tu si postavili domy a vklinili sa medzi Slovákov.

S Markovčanmi často robievali ako strojvodcovia Chorváti, najmä Vukojevčania. Veľa železničiarov rôznych profesií bolo z Breznice, Košky a Velemírovca. Bez ohľadu na národnostnú príslušnosť sa markovskí železničiari prostredníctvom svojho zamestnania zoznámili s množstvom obyvateľov iných obcí. Spoločné zamestnanie bolo neraz prostriedkom nadviazania hlbších priateľských vzťahov a obojstranných rodinných návštev. Príležitosťou k nim boli minimálne hody - *kirvaj,* ale napríklad aj rodinné oslavy alebo zakáľačky.

Priekupníctvo. Okrem priamych zárobkových príležitostí zamestnancov železnice mala jej existencia, vzhľadom na zľavnené a voľné cestovné lístky pre rodinných príslušníkov železničiarov, podstatný vplyv na rozvoj trhovníctva a priekupníctva.[20] Praktizovalo sa už v medzivojnovom období, rozkvet dosiahlo

[20] Na území Slovenska sme podobný jav zaznamenali v súvislosti s cestami rodinných príslušníkov železničiarov z Vrútok predovšetkým na juhozápadné Slovensko, Slováci z Tárnoku využívali možnosti cestovania vlakom na priekupníctvo a predaj rôznych poľnohospodárskych nadproduktov v Budapešti. Za povšimnutie stoja aj porovnateľné trhovnícke a priekupnícke aktivity tárnockých slúžok.

najmä zaznamenávame na konci 50. rokov a v 60.rokoch a pretrvalo do polovice 70. rokov. V medzivojnovom období súviselo hlavne s odchodmi slúžok do Osijeka a ich kontaktami s meštianskymi rodinami. Počas 2. svetovej vojny a po jej skončení nastal veľký nedostatok potravín a okrem Osijeka, pravidelných trhov a výročných jarmokov v širokom okolí a našických mestských rodín sa stali odbytiskom potravinových produktov aj dopoludňajšie nedeľné záhrebské trhy.

Markovčanky, ale ešte vo väčšej miere Jelisavčanky, predávali *chôvu* - produkty vlastného hospodárstva, získavali ich od susedov a všeobecne vo vlastnom lokálnom spoločenstve, v okolitých obciach až do vzdialenosti 20-25 kilometrov[21] a v čase najväčšieho odbytu vo veľkých mestách dokonca aj u miestnych obchodníkov a na trhoch. Často dostali tovar aj na úver a zaplatili, až keď sa vrátili. Do Osijeka nosili predovšetkým mlieko, maslo, tvaroh, hydinu, hovädzie i bravčové mäso, vajcia a fazuľu. Roznášali po známych rodinách, kde si sami rozkázali, o čo by mali záujem Naplnené prútené *torby a lanene* vrecká boli ťažké a k vlaku na stanicu ich doviezli na voze, alebo pomohli odniesť rodinní príslušníci. Cestovalo sa osobným, ale neraz aj nákladným vlakom - *pancerom* v *kravských* vagónoch bez sedadiel, len aby sa ušetrilo na cestovnom. Záležalo od toho, či robil otec na železnici, ktorý *konduktor* mal práve službu. Aj napriek zľavnenému cestovnému bolo predsa len hospodárnejšie cestovať bez *karty*. Z Markovca mohlo ísť aj desať žien, v Jelisavci, Breznici, Koške a na ďalších staniciach postupne nastupovali ďalšie. V Osijeku niekto z príbuzných alebo známy pomohol za naturálie náklad zložiť z vlaku a odniesť na dohodnuté miesto,

[21] Ženy z dolnoliptovských dedín skupovali rôzne potraviny a suroviny na prípravu jedál v okolitých obciach, ale aj v pomerne vzdialených oravských lokalitách a so ziskom ich predávali hlavne na ružomberských trhoch. Išlo o cieľavedomú, dlhodobú, organizovanú činnosť skupiny žien.

odkiaľ ho bolo možné postupne po čiastkach roznášať. Ak mala žena 15-16 ročnú dcéru, niekoľko razy ju vzala so sebou a potom ju posielala samu a mohla zostať doma, lebo cesta trvala od rána do večera a niekedy sa v meste aj prespalo.

Do Záhrebu odchádzali ženy, výnimočne muži, predávať husi. Najskôr svoje, potom chodili na koňoch so špeciálne zakrytými doštenákmi po dedinách a husi kupovali Bola to takmer výlučne ženská záležitosť. Ak aj šiel so ženou manžel alebo otec, zostal sedieť na voze a kúpu zjednávala žena

Išli sme s koňmi s kočom a tam sme nahádzali. Mama kupovali, otec sa nestarali. Aj suseda s nami išla, aj tá si kúpila, aj tej viezli. Keď sa kupovala alebo predávala krava, svine, to otec. Ale husi len ženy.

KJ 1929

V odľahlých dedinách sa nebolo treba dlho jednať, lebo boli radi, že popredali, že nemusia sami nosiť a predávať na trhu. Ak sa v priebehu týždňa nenakúpilo aspoň pätnásť husí, na sobotnom trhu dokúpili sliepky. Do Záhrebu sa z Markovca a Jelisavca s iným nechodilo. V sobotu prišli príbuzné a kamarátky nakúpenú hydinu čistiť, táto pomoc sa vrátila pri inej príležitosti. Rýchlik z Markovca odchádzal o pol jednej po polnoci, tu čakali aj ženy z okolitých dedín. Ráno o šiestej bol rýchlik v Záhrebe. Na stanici už čakali *nosači,* ktorí odviezli husi na vozíkoch až na tržnicu. S predajom obyčajne problémy neboli, v opačnom prípade bolo treba cenu znížiť. Naspäť sa odchádzalo popoludní a o pol desiatej večer prišiel rýchlik do Markovca. Špeciálne sa nikto s nikým nemusel dohodnúť, ale od októbra do januára cestovalo vlakom každý týždeň zo soboty na nedeľu s husami vo dvoch veľkých kufroch a v ruksaku do Záhrebu priemerne desať Markovčaniek a ďalšie ženy, zväčša Slovenky z okolitých dedín. Niektoré sa za sezónu obrátili aj 20 razy, ale boli aj také, čo išli raz-dvakrát a skončili. Táto forma priekupníctva ako zárobková príležitosť pretrvala do druhej polovice sedemdesiatych rokov. Pre zainteresované rodiny znamenala špecifickú formu

susedskej výpomoci, ženy sa sebarealizovali a mali dostatok príležitostí k širokým kontaktom so slovenským aj chorvátskym, dedinským i mestským obyvateľstvom pri kúpe tovaru, dlhých hodinách cestovania i predaji.

Furmanstvo. V prímestskej poľnohospodárskej obci sa príležitosti k furmankám vyskytovali prakticky denne. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že existencia železnice a furmanstvo sa navzájom vylučujú.[22] Prítomnosť železnice, konkrétne stanice pre osobné aj nákladné vlaky, pomohla rozvoju furmanstva, ktoré malo až do 60. rokov mimoriadne veľký ekonomický význam. Možno to vysvetliť faktom, že v Markovci nebolo toľko pôdy ako napríklad v Ledeníku a hľadanie iných zamestnaní a zdrojov príjmov bolo nutnosťou. Možnosť privyrobiť si furmankou využívali dokonca aj najbohatší markovskí gazdovia a majitelia jedného koňa sa spriahali. Kravy a voly tu do záprahu používané neboli. V spoločnej domácnosti s rodičmi obyčajne žili ženatí synovia so svojimi rodinami, preto bolo dosť pracovných síl na vykonanie všetkých poľnohospodárskych prác a jeden zo synov získaval pre rozšírenú rodinu finančné prostriedky furmankami.

Pre štyroch-piatich majiteľov povozov znamenalo pravidelný zdroj príjmov od začiatku päťdesiatych rokov vozenie uhlia zo stanice do podgoráčskej tehelne. Do konca štyridsiatych rokov, podobne ako v tehelni v Markovci, sa v peci kúrilo drevom. Ak sa ráno *kočišia* dozvedeli, že prišiel vagón, uhlie si sami naložili, zaviezli a v tehelni zložili. Kvôli zamŕzaniu hliny sa tehla nepálila len počas troch najchladnejších zimných mesiacov, zárobok bol preto väčšinu roka nepretržitý. Z Podgoráča späť viezli tehliarske výrobky, prípadne aj tehliarsky odpad, ktorý sa sypal do základov domov namiesto kameňa a betónu, záujemcom z okolitých dedín rozvážali povozníci tehlu aj z miestnej tehelne.

[22]Analogický jav máme možnosť sledovať v slovenskom prostredí Banky v maďarskom Novohrade a tiež v súvislosti s vozením šóškútskeho kameňa na železničnú stanicu v Tárnoku.

Stavebný kameň privážali furmani z kameňolomu v Gradaci a možnosť privyrobiť si im poskytovali aj miestne mlyny a píla.

Do začiatku päťdesiatych rokov využívali Markovčania každú príležitosť získať peniaze pri vození dreva z miesta ťažby v okolitých lesoch do niektorého depa v Markovci. Buchwald, Glid, Krenšič a niektorí ďalší podnikatelia kúpili horu a obchodovali s drevom. Ťažilo sa aj v grófskej hore. Drevorubači boli muži z Markovca,[23] z okolitých obcí, ale väčšinou cudzí robotníci, ktorí sem dochádzali a bývali v kolibách. Majitelia koní boli oboznámení, koľko sa platí za meter dovezeného dreva, a ak neboli súrne poľnohospodárske práce na svojich poliach, *kirijali* neraz aj s jedným koňom. Výhodou bolo, že za zárobkom nebolo treba dochádzať ďaleko, muži boli prakticky doma a doma sa aj stravovali. Ak nešli z rodiny dvaja chlapi, aby si mohli pomôcť, dohodli sa a s koňmi išli dvaja-traja susedia a vzájomne si pomohli drevo uvoľniť, zapnúť, naložiť, vyložiť a podobne. Často vozili drevo Jelisavčania, najmä Kanderovci a Králikovci, príležitostne aj Stepanovčania. Týždenné výplaty furmanom nevypláca li podnikatelia priamo, ale prostredníctvom krčmárov, hlavne Ružiča a Sitaša. Podobnú prax sme zaznamenali u ledeníckych furmanov a breznických krčmárov.

Furmanstvo súviselo s rúbaním a klčovaním okolitých hôr pri ťažbe dreva a získavaní poľnohospodárskej pôdy, no aj s ťažbou dreva v Baraniji. V prvej polovici 20. storočia tam odchádzalo na týždňovky, ale častejšie ešte na dlhšie, minimálne 10-15 furmanov v zimných mesiacoch v období mimo hlavných poľnohospodárskych prác. Otec so synom alebo bratia, zriedkavejšie jednotlivci, naložili na voz, ak bol sneh na sane, kukuricu, ovos a seno pre kone, slamu na postlanie v zemnici, slaninu, zápražku, fazuľu a hrach, kukuričnú múku, kapustu a zriedkavejšie aj iné potraviny a suroviny na varenie a vydali sa krížom na Valpovo. V Belišti prešli kompou cez Drávu a onedlho boli v ho-

[23] Porovnaj Petrovič, T.: (1994, 105).

rách. Bývali v zahĺbených *zemunicach* obdĺžnikového tvaru, obložených zvnútra drevom a krytých kôrou a hlinou. V prostriedku miestnosti, nazývanej aj *koliba* alebo *bojta*, horel ohník, ktorý udržiavali 13-14 roční chlapci, ktorých si chlapi priviezli so sebou. Po stranách okolo stien mali na zemi, v hĺbke asi jeden meter pod úrovňou terénu, slamu prekrytú tkanými kobercami, kde spávali približne desiati chlapi prikrytí dekami. Drevo, vodu prinášali a varili chlapci. Najčastejšie zapraženú polievku a kuľašu zo zapraženej, horúcou vodou zaliatej a vymiešanej kukuričnej múky, varenú fazuľu alebo hrach so zápražkou a zajedali kapustou. S výnimkou najbližších príbuzných si každý varil vo svojom hrnci individuálne, *za seba*. Slaninu, chlieb a krmivo pre kone si v prípade potreby dokúpili od miestnych krčmárov. Niektorí muži prichádzali domov na nedeľu každý týždeň doplniť si zásoby potravín a zobrať si čisté oblečenie. Ak nešli s koňmi, v sobotu večer pešo k Dráve, na druhú stranu, dva-tri kilometre do Sarvaša, do Osijeku, potom vlakom, ale častejšie pešo domov a v nedeľu večer späť. V Baraniji spolu robili a bývali drevorubači a furmani z rôznych oblastí Srbska a Chorvátska. Domov Markovčania cestovali s Jelisavčanmi a zriedkavejšie aj s Ledeníčanmi, s ktorými ich spájali aj bohaté príbuzenské vzťahy. Vzájomné spoločenské kontakty využívali markovskí *kirijáši* aj v hospodárskych súvislostiach.

Statku v Markovci bolo moc, chvovy málo. Keď kirijáši nemali svojo, museli kupovať. Až do Ledenika sa chodilo kupovať, tam mali vyše zeme. Ja som nie, ale moji kupovali otec aj brat. Najvyše v Ledeniku. Seno, ďatelinu aj slamu.

KIJ 1923

Prvá generácia Slovákov z Kysúc, žijúca v oblasti Našic, vyrastala do štyridsiatych rokov 20. storočia, vo väčšine prípadov, v slovenskom etnickom prostredí.[24] Sú to už len príslušníci dožívajúcej najstaršej generácie, ktorí sa narodili do začiatku 20. rokov. Vedia, z ktorých dedín ich rodičia zo Slovenska prišli a sami sa považujú za Slovákov. V Ledeníku, Zokovom Gaji, Jelisavci aj Markovci hovoria po slovensky, manželstvá sú prevažne nezmiešané - slovenské. Charakteristické prvky kysuckého nárečia sú zachované, hoci v jazyku sa vyskytuje množstvo prevzatých slov z chorvátčiny.[25] Do 2. svetovej vojny žilo v Ledeníku len niekoľko nemeckých rodín, v Markovci podobne len 5–6 chorvátskych. Ak sa zosobášili so Slovákmi, Nemci asimilovali a u Chorvátov možno len ťažko na prvý pohľad rozoznať, že nie sú Slovákmi. Rozprávajú plynulo po slovensky práve tak ako všetci Slováci po chorvátsky.

Druhá a tretia generácia Slovákov, narodená v Slavónii, nemá problém rozumieť a vo väčšine prípadov aj hovoriť po slovensky, no s rodičmi sa rozprávajú po chorvátsky a rovnako aj medzi sebou. Starí rodičia sa s vnukmi rozprávajú po chorvátsky. Ak ich oslovia po slovensky, deti odpovedajú po chorvátsky, jednoznačne prevláda chorvátčina. Mnohí v Markovci a Jelisavci chodili v prvých štyroch rokoch školskej dochádzky do školy s výučbou slovenčiny priemerne dve hodiny týždenne. Učitelia nemali na deti vysoké nároky, lebo boli radi, že sa na slovenčinu vôbec prihlásili. Súčasná mládež aj príslušníci strednej generácie manifestujú chorvátsku štátnu aj etnickú príslušnosť.

Vo folklórnom súbore v Markovci spievajú slovenské piesne, ale po slovensky medzi sebou nehovoria. Príležitosťou k používaniu slovenského jazyka je návšteva zo Slovenska, alebo účasť na folklórnych festivaloch na Slovensku. Ak Markovčania bývajú počas pobytov na Slovensku v rodinách, príležitosti sú intenzívnejšie.

[24] Ešte aj o štyri desaťročia neskôr P. Kurtek (1980, 22) konštatuje, že Slováci sú v početnej väčšine v Jelisavci, ale ak by sme brali do úvahy materinský jazyk, takýchto lokalít by bolo viac, predovšetkým Markovec a Ledeník.

[25] Napríklad: kirvaj - hody, kirijáš - furman, šumar - horár, misa - omša, selo - dedina, prošencija - púť, kazan - kotol, brijať - strihať, hijada - tisíc, radnik - robotník, šukar – fúrik (vozík), hlinník - glinište, ciglarňa - tehelňa, čuvať - strážiť. Porovnaj Horáková, R.: (1999, 20-25).

Rovnaká konfesia Slovákov a Chorvátov dodnes priaznivo vplýva na uzatváranie etnicky zmiešaných manželstiev a stieranie etnokultúrnych bariér.[26]

Pri výbere manželského partnera dnes etnicita nezohráva žiadnu rolu. Deti odchádzajú po skončení školskej dochádzky do škôl a za zamestnaním do chorvátskeho prostredia a manželského partnera si vyberajú tam. Rodičia v tomto smere na deti nijako nepôsobia. Ak v prípade prvej generácie narodenej v Chorvátsku zasahovali rodičia do výberu manželského partnera, bolo tak z aspektu majetkového, nie národnostného. Ak boli manželstvá slovenské, nebola to endogamia primárne etnická, ale vzhľadom na poľnohospodárske prostredie a podobnosť so situáciou na Slovensku skôr lokálna. Ak je v zmiešaných manželstvách jeden z rodičov Chorvát, deti sa nepovažujú za Slovákov. So stratou jazyka zaniká aj slovenské etnické vedomie.

Nie je objektívne možné posúdiť a jednoznačne tvrdiť, či asimilácia prebieha intenzívnejšie u mužov alebo u žien. Ženy z Jelisavca, Markovca, a v obmedzenejšom rozsahu aj z Ledeníka, predávali prakticky po celé storočie poľnohospodárske nadprodukty na týždenných trhoch a výročných jarmokoch v Našiciach a iných okolitých obciach so slovenským, nemeckým a chorvátskym, ba prevažne chorvátskym obyvateľstvom, vlakom chodia na trhy do Osijeku a Zagrebu, kde komunikujú v chorvátčine. Asimiláciu urýchľuje aj priekupníctvo s poľnohospodárskymi nadproduktami, ktoré umožňuje a ekonomicky zvýhodňuje železnica. Priekupníctvo a trhovníctvo je predovšetkým záležitosťou žien, obchod s obilím, koňmi, dobytkom, ovcami a ošípanými praktizujú muži. Dievky a mladé ženy, hlavne z Ledeníka, v medzivojnovom období slúžili v ekonomicky a spoločensky dobre situovaných rodinách v Osijeku, od 40. rokov si zvlášť ženy z Markovca privyrábajú upratovaním, praním a prácami v záhradách v Našiciach. V 60. a 70. rokoch evidujeme sporadické odchody na sezónne poľnohospodárske roboty na štátne majetky, kde sa ženy okrem prác na poli zamestnávali aj ako kuchárky a pomocnice v kuchyni. Ženy aj muži z Jelisavca a Breznice sa zamestnávali od roku 1905 na rybníkoch v Jelisavci, rovnaké zárobkové príležitosti majú aj v Zokovom Gaji. Na rybníkoch pracujú v oboch prípadoch s robotníkmi - Chorvátmi.[27] Pracovné príležitosti pre mužov i ženy boli aj v tehelniach, v Markovci hlavne do roku 1948, kedy bola pri ručnej práci väčšia potreba pracovnej sily.

[26] Porovnaj Petrovič, T.: (1994, 101).

Vzhľadom na rímsko-katolícku náboženskú príslušnosť majú hlavne ženy od detstva príležitosť kontaktovať sa s Chorvátmi pri návštevách bohoslužieb, ktoré sú v dôsledku náboženskej homogénnosti oboch národností v chorvátskom jazyku, a na pravidelne sa opakujúcich púťach. V prvých dvoch tretinách 20. storočia sa uvedenými i mnohými inými príležitosťami vyrovnávala intenzívnejšia participácia mužov na kontaktoch s obklopujúcim majoritným etnickým prostredím, ku ktorej dochádzalo pri výkone vojenskej služby, u remeselníkov počas učňovských a tovarišských rokov, pri furmankách a podobne.

Odchody za prácou do cudziny. Od skončenia 2. svetovej vojny, ale zvlášť od 60. rokov, jednotlivci a neraz aj celé rodiny

[27] Rybníky pri Jelisavci založili v rokoch 19O3- 19O5 a do deväťdesiatych rokov tu bolo vždy zamestnaných minimálne sto robotníkov z Breznice, Jelisavca, Lily, Ladanskej a Klokočevca. V letných mesiacoch pracuje niekoľko sezonárov naviac. Do šesťdesiatych rokov vozili zo stanice krmivo a rozvážali ho k jednotlivým tablám piati furmani, krmivo nakladali a rozvážali člnmi, opravovali potrhané siete. Teraz je v celom areáli úzkokoľajná železnica a počet pracovníkov sa znížil na osemdesiat. Prekopávajú, upravujú násypy, opravujú mechanizmy, lovia, nakladajú a odvážajú ryby. Rybníky poskytovali po celé storočie pracovné príležitosti pre mužov a ženy. Jelisavčania doma plietli pre potreby rybného hospodárstva prútené koše rôznych veľkostí. V širokom okolí Našíc sa jedáva aj v slovenských rodinách rybacia polievka - *fišpaprikáš na* Viliju, ale aj na Čistú Stredu a Veľký Piatok pred Veľkou Nocou.

odchádzajú za prácou do Nemecka a zostávajú tam natrvalo.[28] Pravidelne však prichádzajú domov a stavajú domy takým tempom ako zarábajú peniaze. Cestujú spoločne aj individuálne autami alebo autobusom a zakaždým niečo privezú na stavbu - vodovodné batérie, umývadlá, vane, dlaždice a obkladačky, stavebné hmoty a lepidlá a podobne. Do postavených domov okná, dvere, nábytok, elektrospotrebiče. Podľa počtu členov rodiny a sociálneho postavenia v Nemecku trvá stavba domu 10-15 i viac rokov. Do cudziny odišli s cieľom zarobiť peniaze a vrátiť sa, čo sa v prevažnej väčšine prípadov aj uskutočňuje. Ak z domu odchádzajú jednotlivci a uzatvoria manželstvo s Nemcom, obyčajne zostávajú v Nemecku. Najčastejšie sú však sobáše so Slovincami alebo Chorvátmi. Deti narodené v Nemecku sú vlastne Nemcami. Pracovné migrácie do Nemecka a v menšom rozsahu aj do iných západoeurópskych štátov však nemožno považovať za špecifikum slavónskych Slovákov, lebo sú všeobecne rozšíreným javom na celom území bývalej SFRJ.

Faktory a priebeh asimilácie. Slovenské enklávy v oblasti Našíc podliehajú asimilácii. Všeobecne silné národné povedomie Chorvátov nadobudlo ešte väčšiu intenzitu po rozpade SFRJ a vzniku samostatného Chorvátska. V súvislosti so srbsko-chorvátskou nacionálnou antitézou sa duch štátnej ideológie preniesol aj na slovenskú etnickú minoritu, ktorej príslušníci sa pri referende a sčítaní ľudu prihlásili k chorvátskej národnosti. Uvedomujú si, v ktorom štáte žijú, kde je ich vlasť a domovina a slovenské národné záujmy sú v porovnaní so štátnymi zákonite v sekundárnej pozícii.[29] Nie je to ľahostajnosť väčšiny slavónskych Slovákov k slovenskej národnostnej príslušnosti, skôr ich lojálnosť. A rozhodne aj reakcia na celospoločenské zmeny v súvislosti s konštituovaním novej štátnosti a ohlas na meniace sa

[28] Porovnaj Kurtek, P.: (1980, 21).
[29] Porovnaj Ušák, V.: (1978, 36), bližšie pozri Horák, E.: (1999, 58).

ekonomické vzťahy, ktoré sa ich bytostne dotýkajú.[30] Sú to však len niektoré z mnohých faktorov a problém asimilácie je podstatne zložitejší. Spomenúť možno napríklad pôsobenie, neraz neadekvátne, predstaviteľov Matice slovenskej z Bratislavy a nedostatočnú pozornosť o svoju etnickú minoritu zo strany materského národa.[31]Národnostná politika Chorvátska reálne nepodporuje emancipačné úsilie minorít v oblasti školstva a konfesionality, zložitá ekonomická situácia je javom všeobecným, pomoc v oblasti kultúry má skôr proklamatívny charakter a periférny účinok.

Napriek desiatky rokov signalizovanej etnickej asimilácii a napriek nepriaznivým, realitu skresľujúcim štatistikám, tu aj na začiatku tretieho tisícročia početná slovenská etnická minorita reálne existuje. Popri kultúrnych osobitostiach, jazyku a od členov iných etnických spoločenstiev diferentných etnopsychických daností majú jej príslušníci dodnes mimoriadne silnú etnicitu, ktorá sa prejavuje schopnosťou zreteľne sa diferencovať od príslušníkov iných etnických skupína nespornou schopnosťou identifikovať sa s vlastnou skupinou. Je to takmer neprezentovaná schopnosť, jej aktivácia je z hľadiska nositeľov v každodennom živote prakticky nepotrebná, bezvýznamná, jednoducho nie je problémom, nad ktorým by bolo potrebné uvažovať, ktorý by stál za pozornosť. Vysvetlenie ponúka viacvalentná etnická štruktúra obyvateľstva. Kým tvorili ledenícki alebo markovskí Slováci etnicky viac-menej homogénny celok, sami sa snažili, hlavne z ekonomických dôvodov, čím skôr si osvojiť jazyk majoritnej spoločnosti práve tak ako napríklad Nemci. Je to všeobecne známy jav v rámci etnických konvergentných procesov. Sami svoju etnicitu obzvlášť výrazne nemanifestovali. Naopak, s Chorvátmi sa intenzívne zbližovali prostredníctvom rovnakého

[30] Tento problém výstižne charakterizuje T. Petrovič (1995, 518): „The number of inhabitants claiming to be Slovaks is much smaller than the numbers of those who feel themselves to be Slovaks."
[31] Porovnaj Kučerová, K.: (1999, 13 a n.).

vierovyznania, ktoré znamená mnohé identické kultúrne hodnoty vrátane symbolov, naviac prispievalo k jazykovej integrácii Slovákov. Postupne sa dostala do popredia diferenciácia chorvátsko-srbská, lebo Srbi boli po Chorvátoch druhou najpočetnejšou etnickou skupinou na tomto území a v rámci SFRJ boli Srbi a Chorváti dvoma rozhodujúcimi, o pozície súperiacimi a etnicky uvedomelými národmi, kde vierovyznanie, na rozdiel od chorvátsko-slovenských vzťahov, bolo a dodnes je jedným z najvýznamnejších diferenciačných faktorov. Zvýraznené je aj pomenovaním odvodeným od konfesie - Chorváti a ani Slováci neoznačujú Srbov ich etnonymom, ale nazývajú ich Pravoslavci. Rovnaké antagonizmy charakterizujú aj interetnické vzťahy Chorvátov a Bosniakov, ktorí sú vzhľadom na moslimskú vieru pomenovávaní ako Inoverci. Ambície slovenských prisťahovalcov sa rozhodujúcou mierou orientovali na získanie pôdy a práce, ktorej bolo dostatok. Svoje ciele splnili, videli okolo seba spomínané rozpory a boli spokojní, že sú mimo nich. Zdá sa, že ani jedna strana v bilaterálnom kontexte nezvýrazňovala etnickú inakosť a nedávala dôvod na vytváranie pocitu a potreby etnickej inakosti. Slovenská etnická identita v Slavónii objektívne jestvuje v tolerantnej, neidentifikačnej polohe.

Ja mám rodičov Slovákov, hovorím po slovácky, ale som Chorvát.

SŠ 1953

Nie zo strachu, ani pod nátlakom, ani z ľahostajnosti, ale v intenciách daného prostredia vyprofilovanej imanentnej minoritnej tradície.

Ja synovi nemôžem povedať slovo chorvátsky. Keď je jeden Chorvát a desať Slovákov, len po chorvátsky, lebo by to bolo nekultúrne, keby sme hovorili po slovácky.

ST 1923

Pri náhodnom stretnutí na ulici v Ledeníku aj najstarší Slováci tvrdia, že v tejto dedine Slováci nežijú, že žijú len na horniakoch, alebo na Slovačke. Rozprávajú pritom kysuckým nárečím,

po slovensky. Po niekoľkých hodinách už od nich viete, z ktorých kysuckých dedín sa sem prisťahovali ich predkovia, kto zo Slovenska ich už v minulosti navštívil, či už boli na Slovensku a kde, aké majú slovenské knižky, v ktorých okolitých obciach majú slovenských príbuzných, ako často sa s nimi navštevujú. Ak je ale latentne fungujúce etnické vedomie tohto zdanlivo asimilovaného spoločenstva stimulované, ak príde, jazykom G. Kiliánovej, k etnickej mobilizácii,[32] okamžite dochádza k deklarovaniu etnickej identity.

V rámci lokálneho spoločenstva i v širších súvislostiach je zreteľné etnické skupinové diferencovanie ***my - oni*** Šokci,[33] pravoslavci, Švábi, Dalmatinci, Čifuti.

Tu boli aj Švábi naseleni. Do vojny tak dvadsať rodín...

VK 1912

Na zábavy sem aj ze Breznice, aj sa tam vydali naše dievky. Tam bola celá dedina Švábi.

ST1923

Ve Vukoevci boli samo Šokci, nie Slováci Paoševič Jožo mal mašinu. Po materi Sitaške bol Slovak. Jeho otec Paoševič Luka bol Chorvat, kovač. Kul lemeše...

MŠ 1917

Jednotlivým etnickým skupinám sú priraďované určité všeobecne platné charakteristiky, stereotypy.[34]

---

[32] Bližšie pozri Kiliánová, G.: (1998, 20).

[33] Porovnaj Petrovič, T.: (1995, 518 a n.).

[34] Podobné stereotypy sme zistili aj na úrovni lokálnych spoločenstiev. V povedomí Markovčanov sú Jelisavčania mimoriadne pracovití, *popijú si a robia jak bagery*. Ledeníčania ich považujú za pracovitých a výborných furmanov. Ledeníčanov považujú Jelisavčania aj Markovčania za dobrých gazdov, ktorí sa držia zeme. Markovec je Ledeníčanmi aj Jelisavčanmi považovaný za mesto, Markovčania sú považovaní za pracovitých, ale zároveň rozmýšľajúcich ako zarobiť.

Dalmatinci v ciglarne bočali, hrali karte, hrali na tamburínu, spievali, dupali. Nemali s nikým ništ.

ŽJ 1939

Šumski radniki u Hrčaka v krčme kartali, spievali, pili. Boli inoverci z Bosny. Bola aj kuglarňa, kegli nastavali a kugľali.

MŠ1917

Za Švaboch naše dievky chceli ísť, boli kulturni i bohatši.

JK 1928

Švabi stavali nabijane izby, Slovaci len z tehly...

Čo mali dučany, to boli Čifuti, Izraelci. Mali trgoviny...

Keď mi zomrela žena, už sme kravy nemali, len bykov som choval. Slovaci kravy nedojili.

MŠ 1917

Pri rozhovoroch s Ledeníčanmi a Markovčanmi sa ukázalo, že majú slovenských príbuzných z otcovej alebo matkinej strany, s ktorými sa príležitostne navštevujú, minimálne v 15 ďalších obciach.[35] Tento údaj sme získali v priebehu výskumu v iných súvislostiach, počet je preto pravdepodobne podstatne vyšší. Zo sčítania ľudu v roku 1991 však vyplýva, že v mnohých informátormi uvedených obciach sa k slovenskej národnosti neprihlásil ani jeden človek - medzi nimi ani v často spomínaných Kršinciach alebo Stipanovciach, v Budimciach a Velemirovci jeden. Napríklad v nám známom Ledeníku žijú podľa oficiálnej štatistiky len dvaja Slováci, čo je priam zarážajúce a rovnako aj v Podgoráči.[36] Je to zreteľný dôkaz relatívnej pravdivosti oficiálnych štatistických údajov a skreslenia počtu príslušníkov slovenskej etnickej minority v Chorvátsku.

[35] Informátori spomenuli obce Budimce, Breznica, Bračevce, Cerovec, Gradac, Harkanovce, Jelisavec, Josipovec, Knježevac, Koška, Milovce, Ostrošince, Podgoráč, Višnjevac, Zdenkovec.

[36] Šimič, A. : (1993). Opčini Koška, Podgorač i Našice.

Slovník

Ledeník

birt, birtija - krčma
brijať - holiť
Čifut - Žid
čuvati - strážiť, opatrovať
fasunk - výdaj zo skladu
granica - kríž (obilia)
hijada - tisíc
jajari - vykupovači vajec
kazan - kotol
kirija - furmanka
kirijáš, - furman
kirvaj - hody
krčať - klčovať
lubenica – melón
nadničar - nádenník
pašňak – pasienok
pijac - trh aj tržnica, trhové miesto
porez - daň
radniki - robotníci
robotaš - robotník
selski - obec
senar - senník
sigurno - určite
sirotina - chudoba
suncokret - slnečnica
Šokci, - Chorváti
štrikať - pliesť
šuma - hora
šumar - horár
Švábi - Nemci

treš - mláťačka
trgovati - bchodovať
trgovina - obchod
ušur - odmena, pláca
vašar - jarmok
vršalica - mláťačka
zob - ovos
žito - pšenica

Markovec

bokin - otvor v peci
brico - holič
cigla - tehla
ciglarňa - tehelňa
kalup - forma
pičula - pomocník
pokojný - nebohý
prašina - prach
radna - dielňa
šegrt - učeň
zídar - murár

NIEKOĽKO SLOV O KNIHE

Keď som od autora dostala rukopis Dolnozemských reflexií, veľmi som sa potešila. Od vydania knihy Jána Siráckeho (Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem) a ostatnej syntézy Slováci v zahraničí, ktorej autormi sú J. Botík a J. Siracky, je to v poradí tretí samostatný knižný zväzok o nás, dolnozemských Slovákoch. Opisuje Slovákov žijúcich v rôznych častiach Dolnej zeme, neraz od seba dosť vzdialených a na predchádzajúce tituly naväzuje.

Teším sa aj tomu, že kniha docenta Čukana sa zrodila tak trocha aj z iniciatívy Slovenského výskumného ústavu v Békéšskej Čabe. Etnografi a folkloristi zo Slovenska sú od roku 1978 účastníkmi kolektívnych národopisných výskumov, ktoré boli a dodnes sú poriadané každoročne koncom júna v inej slovenskej osade v Maďarsku. Do tejto našej činnosti sme v roku 1995 pozvali aj kolegu Čukana z Nitry, ktorý sa stal jedným z najaktívnejších a najproduktívnejších spolupracovníkov zo Slovenska. Pokračujúc vo vlastných výskumoch na Slovensku začal u nás skúmať práve to, čím sme sa málo zaoberali a čo sme doteraz len málo vedeli: zloženie rôznych vrstiev spoločnosti, hlavne remeselníkov, robotníkov a ich vzájomné spolužitie v našich slovenských societách.

Hlavne zo zážitkov a poznatkov z národopisných táborov sa zrodila táto kniha.

Spracovaná problematika si zasluhuje pozornosť z viacerých aspektov odborných aj metodologických. Ešte raz zdôrazňujem, že spracovaním neroľníckych zamestnaní v slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku a Chorvátsku autor upriamil pozornosť na vrstvy, ktorým sa etnológia a história venovala okrajovo, alebo sa nimi nezaoberala vôbec. Príčinu vidím aj v tom všeobecne rozšírenom náhľade, že národnosti Uhorska boli stotožňované s roľníckymi vrstvami a masami. Národnostná otázka bola teda spájaná s otázkou roľníckou, čo do značnej miery pre-

trváva dodnes. Nezodpovedalo to však skutočnosti dokonca ani v 19. storočí. Už od prelomu 18. a 19. storočia sa stretávame hlavne v slovenských obciach Zadunajska s pomerne vysokým počtom baníkov [napríklad Čerňa (Bakonycsernya), Tardoš (Tardosbánya)]. Od roku 1867 zo dňa na deň rastie v Budapešti počet priemyselného robotníctva z okolitých slovenských osád. Veľký počet robotníkov cestoval za ťažkých podmienok do plynových závodov napríklad zo Senváclavu (Pilisszentlászló), Santova (Pilisszántó), zo Sejdu (Sződ).

Prácou v skúmaných lokalitách J. Čukan spestruje paletu poznania kultúry slovenských obcí v Maďarsku a aj Chorvátsku. Hlbšie, komplexnejšie výskumy boli doteraz realizované v prvom rade v južnodolnozemských osadách v bývalej békéšsko-čanádskej oblasti, kým záujem o iné regióny bol najčastejšie, alebo skôr výlučne folklórny.

Autor svojou odbornou analýzou neroľníckych zamestnaní v dolnozemských zadunajských slovenských novohradských osadách vytvára v naznačenom kontexte doteraz neexistujúcu rovnováhu. Obidva tieto mnou vyzdvihnuté aspekty sú cenným prínosom k výskumu a štúdiu kultúry našich jazykových ostrovov a pre etnológiu sú cenné aj z hľadiska metodického. Autor sa zmocňuje témy v dvoch časových rovinách:

1. v rovine minulosti (do roku 1945),
2. v rovine prítomnosti.

Tieto dve roviny sú príkladne zohľadnené najmä v Banke a v Čemeri a výstižné sú aj súčasné inovácie kiškerešského vinohradníctva vo vzťahu k tradičným formám. V Sarvaši autor končí svoju analýzu niekde v 40. rokoch. Škoda, že sa aspoň v krátkosti nevenoval „inovačným" snahám sarvašských remeselníkov, ktorí po roku 1945 vytvorili aj v Európe známu malopriemyselnú výrobu, ktorá zanikla po roku 1989.

Názvom svojej knihy autor upozorňuje čitateľa, že jednotlivé štúdie sú len reflexiami. Napriek takto zvolenej koncepcii a takémuto spôsobu spracovania publikácia poukazuje na vynikajúcu

odbornú znalosť a bohatú terénnu prax. J. Čukan sa opytuje vlastne na všetko a dozvie sa o všetkom podstatnom.

Sám autor nás upozorňuje aj na to, že etnicita nebola prvotným cieľom výskumu. V prvom rade mu išlo o odraz jednotlivých stránok spôsobu života slovenskej society, ktorá sa vytrhla z lona materského národa a dostala sa do nového kultúrneho a ekologického prostredia. Napriek tomu sa J. Čukan nemohol, ba ani sa nechcel vyhnúť „etnickým" otázkam. Práve sprostredkovaním obrazu každodenného života dokázal, že etnicita je jeho súčasťou, že sa skrýva aj v každodennom správaní a konaní jednotlivca a kolektívu.

Dúfam, že knižku budú so záujmom čítať nie len odborníci. Do pozornosti ju ponúkame aj tým, o ktorých je - našim dolnozemským Slovákom.

Anna Divičanová

Békéšska Čaba, máj 2001

LITERATÚRA A PRAMENE

Ando, J.: 1993.
Ľudové staviteľstvo v Békéšskej Čabe. Národopis Slovákov v Maďarsku 9, s. 95-122.

Ando, J.: 1995.
Dodatky k ľudovému staviteľstvu kiskőrösských Slovákov. Národopis Slovákov v Maďarsku 11, s. 79-88.

Ando, J.: 1996.
Ľudové staviteľstvo v meste Samuela Tessedika. Národopis Slovákov v Maďarsku 12, s. 105-125.

Ando, Gy.: 1999.
Ľudové staviteľstvo v Békéšskej Čabe. In: Tradície staviteľstva a bývania na Slovensku s osobitným akcentom na kultúrne prejavy v prostredí etnických minorít, s. 205-215. Red. M. Sopoliga. Bratislava - Svidník.

Bartalská, Ľ.- Jančárová, A.: 2000.
Slováci v Chorvátsku. In: Slováci v Chorvátsku - minulosť a prítomnosť, s. 7-12. Dom Zahraničných Slovákov, Bratislava.

Bednárik, R.: 1966.
Slováci v Juhoslávii. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre. II. doplnené vydanie. Slovenská akadémia vied, Bratislava.

Beňušková, Z.: 1999.
Vplyv urbanizácie na život slovenskej society v obciach Tárnok a Šóškút. Národopis Slovákov v Maďarsku 15, s. 195-211.

Bielik, F. a kol.: 1980.
Slováci vo svete. 2. Matica Slovenská, Martin.

Bodorová, O.: 1998.
Archaické prvky v gemersko-malohontskom hrnčiarstve. In: Remeslo a jarmok na Slovensku. SNM - Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, s. 65-74. Bratislava.

Botík, J.: 1995.
Problémy výskumu kultúry v podmienkach etnického rozdelenia. In: 275 rokov v Békéšskej Čabe, s. 45-50. Prednášky Sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1993. Zodpovedný redaktor A. Divičanová. Békéšska Čaba.

Botík, J.: 1999.
Tam zložili aj svoje kosti. Kultúrnohistorické hodnoty náhrobných pomníkov zahraničných Slovákov. Bratislava.

Csilléry, K.:1955.
Predbežné poznámky k spracovaniu ľudového drevárstva na slovenskej dedine Szuhahuta (Maďarsko). Slovenský národopis 3, s. 353-371.

Čukan, J. - Halmová, M.: 1989.
Zmeny vo vinohradníctve v Plavých Vozokanoch po kolektivizácii poľnohospodárstva. Zborník Slovenského národného múzea, ročník LXXXIII, Etnografia 30, s. 107-126.

Divičanová, A.: 1995.
Obmeny etnického rozvoja v Békéšskej Čabe. In: 275 rokov v Békéšskej Čabe, s.15-22. Prednášky Sympózia o Slovákoch v Maďarsku, 1993. Zodpovedný redaktor A. Divičanová. Békéšska Čaba.

Divičanová, A.: 1996.
Vývojové premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku. In: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. (Stav súčasnej existencie a poznania), s. 7- 36. Békéšska Čaba.

Divičanová, A.: 1999.
Jazyk, Kultúra, Spoločenstvo. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békéšska Čaba - Budapešť.

Domáca kronika gazdu Melis György od roku 1864 do roku 1895. Súkromný archív Tibora Mótyána v Sarvaši.

Drábiková, E.: 1988.
Vinohradníctvo. In: Hont. Tradície ľudovej kultúry, s. 75-87. Zostavovateľ Ján Botík. Banská Bystrica.

Drábiková, E.: 1989.
Človek vo vinici. Bratislava.

Égető, M.: 1984.
Szőlőművelés és népi borászat. In: Kecel története és néprajza, s.573-621. (szerk.): Bárth János. Kecel.

Fügedi, E.- Gregor, F.- Király, P.: 1993.
Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Budapešť.1935. Gyülekezeti jegyzökönyvnek tárgymutatója. II. kötet 1874-1906, III. kötet 1907- 1935. Zápisnica evanjelickej cirkvi je uložená na Ev. a v. farskom úrade v Békéšskej Čabe.

Horák, E.: 1999.
Slovakistika v Chorvátsku. In: Slováci v Chorvátsku - minulosť a prítomnosť, s. 53-61. Dom Zahraničných Slovákov, Bratislava.

Horáková, R.: 1999.
Jazyk Slovákov v Chorvátsku zo sociolingvistického hľadiska. In: Slováci v Chorvátsku - minulosť a prítomnosť, s. 20-25. Dom Zahraničných Slovákov, Bratislava.

Houdek, I.: 1943.
Cechovníctvo na Slovensku. Turčiansky Svätý Martin.

Hvizd, M.: 1998.
Tradície spracovania dreva a prútia Rusínov - Ukrajincov na Slovensku. In: Remeslo a jarmok na Slovensku, s. 59-64. Slovenské národné múzeum, Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, Bratislava.

Jančiková, Z.: 1986.
Terminológia remesiel nadlackých Slovákov 2. časť. In: Variácie. Bukurešť, s. 180-191.

Jančiková, Z.:1987
Terminológia remesiel nadlackých Slovákov. 3. časť. In: Variácie. Bukurešť, s. 188-202.

Jančovič, Š.: 1848.
Maďarská mluvnica. Sarvaš.

Jenks, Ch.: 1999.
Kultura. Wyd. Zysk i S- ka, Poznaň.

Jeszenszky, J.- Zima, I.: 1936.
Szarvasi közérdekü címtár és útmutató. Szarvas.

Kalesný, F.: 1973.
Výroba klobúkov v Rajci. Zborník Slovenského národného múzea LXVII, Etnografia 14, s. 234-244.

Kalesný, F.: 1976.
Spracovanie koží a kožušín v Rajci. Zborník Slovenského národného múzea LXX, Etnografia 17, s. 125-155.

Kálmánfi, B.: 1979.
Pamiatky baníckeho a sedliackeho života v slovenských ľudových piesňach v okolí Ostrihomu. Národopis Slovákov v Maďarsku 2, s. 253-274.

Kanonická vizitácia 28.- 29. mája 1899. Archív evanjelického a. v. farského úradu, Bánk.

Kapusniak, J.: 1997.
Bodonoš. Po stopách svojich predkov. Nadlak.

Károly, J.: 1904.
Fejér vármegye története. Székesfehervár.

1930. Keresztelési anyakönyv 1907-1930. Matrika je uložená na Ev. a v. farskom úrade v Békéšskej Čabe.

Kiliánová, G.: 1998.
Teoretické východiská pre výskum etnických otázok v národopise/etnológii na Slovensku. (Obdobie po druhej svetovej vojne). In: Identita etnických spoločenstiev, s. 9-24. Etnologické štúdie 5. Ústav etnológie, Slovenská akadémia vied, Bratislava.

Kiripolský, M.: 1998.
Domácka výroba na Slovensku. In: Remeslo a jarmok na Slovensku, s. 13- 17. Slovenské národné múzeum, Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, Bratislava.

Kolektív autorov: 1996.
Čabianska čítanka I. Békéšska Čaba.

Kolektív autorov: 1983.
Opčina Našice u brojkama. Našice.

Kolektív autorov: 1970.
Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba.

Koppány, J.: 1979.
Robotnícke skupiny u dolnozemských Slovákov. Národopis Slovákov v Maďarsku 2, s. 277-295.

Kormoš, A. : 1990.
F Santofském Pilíši. Budapešť.

Kovačevičová, S.: 1987.
Človek tvorca. Bratislava.

Krištek, I.: 1972.
Diferenciácia a organizačné základy kováčstva (so zreteľom na územie severozápadného Slovenska). Zborník Slovenského národného múzea LXVI, Etnografia 13, s. 31- 44.

Krupa, O.: 1996.
Charakteristika skúmaných lokalít. Malý Kereš. (Kiškereš). In: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. (Stav súčasnej existencie a poznania), s. 93. Békéšska Čaba.

Kučerová, K.: 1999.
Počiatky Slovákov v Chorvátsku. In: Slováci v Chorvátsku – minulosť a prítomnosť, s. 13-19. Dom Zahraničných Slovákov, Bratislava.

Kurtek, P.: 1980.
Našice i Našički kraj. Ekonomsko-geografska valorizacja. Našice.

Lami, Š.: 1995.
Spomienky Ondreja Čelovského na mlynárstvo. Národopis Slovákov v Maďarsku 11, s. 117-120.

Lábadyová, N.: 1999.
Životný osud obyvateľov Békéšskej Čaby. Národopis Slovákov v Maďarsku 15, s. 123-156.

Linton, R.: 2000.
Kulturowe podstawy osobowosci. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Mádai, Gy.:1984.
Tradičné lesné hospodárstvo. Národopis Slovákov v Maďarsku 5, s. 103-124.

1882. A Magyar korona Országaiban az 1881 Év Elején Vegrehajtott Nepszámlálás. 2. kötet. Budapest.

1902. Magyar Statisztikai Közlemények. 1. kötet. A Magyar Korona Országainak 1900 évi. Nepszámlalása. Budapest.

1904. Magyar Statisztikai Közlemények. 2. kötet. A Magyar Korona Országainak 1900 évi Nepszámlalása. Budapest.

Nowicka, E.: 2000.
Swiat czlowieka - swiat kultury. Systematyczny wyklad problemów antropologii kulturowej. Wydawnictwo Naukowe PWN Warszawa.

Paládi-Kovács, A.: 1999.
Cirkvi, remeselníci, robotníci. Národopis Slovákov v Maďarsku 15, s. 65-75.

Pančuhová, E.: 1996.
Rodina a rodinné vzťahy v Sarvaši. Národopis Slovákov v Maďarsku 12, s. 74-84.

Pančuhová, E.: 1999.
Rodina a rodinné vzťahy v Malom Kereši. In: KÉT VÍZ KÖZÖTT. A Duna-Tisza Közi nemzetiségek és népcsoportok hagyományai című nemzetközi néprajzi konferencia (Baja, 1999 július 15.-16.) előadásai, s. 93-97. Baja - Kecskemét.

Papuček, G.: 1983.
Zahučali hory. Ľudové piesne spod Pilíša. Budapešť.

Petercsák, T.: 1984.
Ťažba dreva - lesný priemysel. In: Národopis Slovákov v Maďarsku 5, s. 125-153.

Petercsák, T.: 1995.
Lesné a drevárske práce v slovenských dedinách v Matre. Národopis Slovákov v Maďarsku 11, s.49-57.

Petik, R.: 1975.
Drotári z Hegyközu. Národopis Slovákov v Maďarsku 1, s. 165-180.

Petrovič, T.:
The Slovaks in Našice Area. (Slavonia, Croatia). In: Ethnocultural Processes in Central Europe in 20-th Century, s. 100-115. Comenius University, Bratislava.

Petrovič, T.: 1995.
Relations between Slovaks and Croats in Našice area (Slavonia, Croatia). In: Meeting of cultures-conflicts of cultures. (Lectures of V th International conference on ethnographic nationality research Békéscsaba, 7- 8- 9 October 1993.) Edited by: Krupa András, Eperjessy Erno, Barna Gábor, s. 517-521. Békéscsaba-Budapest.

Podolák, J.: 1975.
Niektoré otázky štúdia ľudovej kultúry Slovákov v Slavónii. Slovenský národopis 23, 2, s. 265-270.

Protocollum Filialis Ecclesia Evang. Aug. Conf. Neogradiensis quo quide continentur. Anno 1831-1843. Archív evanjelického a. v. farského úradu, Bánk.

Rohárik, P.: 1988.
Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 1. časť (Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby), Martin – Vrútky.

Sedláková, V.: 1999.
Zvyky pri narodení a úmrtí človeka v Malom Kereši. In: KÉT, VÍZ, KÖZÖTT. A Duna-Tisza Közi nemzetiségek és népcsoportok hagyományai című nemzetközi néprajzi konferencia (Baja, 1999. július 15.- 16.) előadásai, s. 99-104. Baja- Kecskemét.

Siracky, J. a kol.: 1980.
Slováci vo svete 1.Matica Slovenská, Martin.

Szabó, Zs. - Varga, D.:1959
Miénk a gyár (Békésmegyei Nyomdaipari Vállatat Békéscsaba.

1936.Szarvasi közérdekü címtár és útmutató. Szarvas.

Szenes, J .- Szenes, J.: 1992.
Szarvasi közerdekü útmutató és cimtár. Szarvas.

Szigeti, L.: 1968.
Békéscsabai téglagyár 1908- 1968. Gyula.

Šimič, A.: 1993.
Broj stanovnika na opčinama u 1991. Matrika Našice.

Štolc, J.: 1968.
Reč Slovákov v Juhoslávii. Bratislava.

Tábori, Gy.: 1968.
Jamina -Literatyfalva-Újcsaba (Adatok Békéscsaba-Erzsébethely település-történetéhez) Békesi Élet, č. 1, s. 43-53.

Tábori, Gy.: 1981.
Mzdy čeľade v Békéšskej Čabe (1866-1914). Pastieri, bíreší, slúžky. Národopis Slovákov v Maďarsku 3, s. 126 –143.

Turzová, M.: 1990.
Belujské hrnčiarstvo. Fontes Slovenského národného múzea, Národopisného múzea v Martine. Martin.

Ujháziová, K.: 1993.
Národopisné údaje zo Šóškútu. Národopis Slovákov v Maďarsku 9, s. 153-175.

Ušák, V.: 1978.
Slováci v Chorvátsku Historický náčrt. Vydal Slovenský ústav Cleveland - Rím.

Viga, Gy.: 1984.
Výmena tovaru. Národopis Slovákov v Maďarsku 5, s. 207-228. Budapešť.

Vrzgulová, M.: 1997.
Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918-1948. Košice.

INFORMÁTORI[1]

priezvisko a meno používaná skratka	dátum narodenia	lokalita dátum výskumu
Aradi Istvánné (AI 1922)	1922	Šóškút 1998
Bálint Istvánné Čorba Mária (BIČM 1916)	1916	Banka 2000
Bálint Jánosné Bálint Mária (BJBM 1933)	1933	Banka 2000
Bálint Pál (BP1919)	1919	Banka 2000
Bankó Mihály (BM 1933)	1933	Sarvaš 1996
Baťanská Mária (BM 1936)	1936	Čemer 1999
Brandesz Ferencz (BF 1913)	1913	Sarvaš 1996
Buka Jánosné Szarvas Judit (BJSJ 1925)	1925	Békéšska Čaba 1994,1997
Burák Mihály (BM 1912)	1912	Sarvaš 1996
Čutek Miško (ČM 1936)	1936	Ledeník 2000

[1] Informátorov uvádzame tak, ako sa sami predstavili. Ich postoj tiež považujeme za určitý prejav etnického vedomia.

Eichenberger Mišik (EM 1931)	1931	Ledeník 2000
Fogd Mihály (FM 1918)	1918	Čemer 1999
Gregusné Szukai Mária (GSM 1923)	1923	Čemer 1999
Griecs Andrásné Szalay Éva (GASE 1934)	1934	Békéšska Čaba 1997
Hajdu Pál (HP1925)	1925	Banka 2000
Háromšic Miško (HM 1911)	1911	Čemer 1999
Hernády Károly (HK 1924)	1924	Šóškút 1998
Hidvári Istvánné Kollár Ilona (HIKI 1911)	1911	Malý Kereš 1995
Hlavács Istvánné Albert Zsuzsanna (HIAZ 1934)	1934	Malý Kereš 1995
Hrabovszki Jánosné Franko Dorottya (HJFD 1937)	1937	Békéšska Čaba 1997
Igrinyi Pálné Kriska Anna (IPKA 1920)	1920	Sarvaš 1996
Jánosi Mihályné (JM 1937)	1930	Békéšska Čaba 1997
Jedinák, rod. Macanga Katica (JK 1928)	1928	Ledeník 2000
Kalmár Jany (KJ 1914)	1914	Čemer 1999

Kanis, rod. Cingel Jelena (KJ 1929)	1929	Markovec 2000
Kišová Anuša (KA 1921)	1921	Čemer 1999
Kolembus Ivica (KI 1930)	1930	Markovec 2000
Kolembus Ivica Janko (KIJ 1923)	1923	Markovec 2000
Kovács Györgyné Szalay Klára (KGSK 1932)	1932	Békéšska Čaba 1997
Kralj, rod. Kanis Danica (KD 1951)	1951	Markovec 2000
Kubica, rod. Kanis Katica (KK 1935)	1935	Jelisavec 2000
Kutyifa Pavel (KP 1944)	1944	Malý Kereš 1995
Kuzsel Katarina (KK1933)	1933	Šóškút 1998
Lassan Gyorgyné (LG 1925)	1925	Čemer 1999
Lepsényi Sabina (LS 1929)	1929	Tárnok 1998
Lipták Andrásné Liska Erzsébet (LALE 1932)	1932	Sarvaš 1996
Ližička Imre (LI 1931)	1931	Tárnok 1998
Ližička Jozef (LJ 1933)	1933	Tárnok 1998

Lomen Pál (LP1934)	1934	Banka 2000
Lomen Pálné Strapka Mária (LPSM1934)	1934	Banka 2000
Macanga Štefan (MŠ 1917)	1917	Ledeník 2000
Mikulášik László (ML 1936)	1936	Tárnok 1998
Mlynárik Ilona (MI 1930)	1930	Békéšska Čaba 1994
Molnár Pál (MP1919)	1919	Banka 2000
Monostori Péter (MP 1912)	1912	Šóškút 1998
Mótyán Gyorgy (MG 1914)	1914	Sarvaš 1996
Mótyán Tibor (MT 1950)	1950	Sarvaš 1996
Muškovič András (MA 1931)	1931	Tárnok 1998
Novák György (NG 1931)	1931	Békéšska Čaba 1997
Podmanyiczki Pál (PP 1912)	1912	Sarvaš 1996
Pohankovics János (PJ 1913)	1913	Malý Kereš 1995
Povazsan András (PA1936)	1936	Banka 2000

Puchovský Pavel (PP1933)	1933	Banka 2000
Roman János (RJ 1925)	1925	Šóškút 1998
Siladi Darko (SD 1966)	1966	Našice 2000
Slajkó Pál (SP 1929)	1929	Malý Kereš 1995
Subjak Stevo (SŠ 1953)	1953	Ledeník 2000
Subjaková, rod. Gardaš Terézia (ŠT 1923)	1923	Ledeník 2000
Szabó Emil (SE 1935)	1935	Tárnok 1998
Szák-Kocsis Pálné Burkus Dorottya (SPBD 1923)	1923	Békéšska Čaba 1997
Szamos István (SI 1915)	1915	Malý Kereš 1995
Škultéty Zuzana (ŠZ 1901)	1901	Malý Kereš 1995
Šulai (pán) (pŠ 1933)	1923	Tárnok 1998
Tóth Mihályné Andó Mária (TMAM 1932)	1932	Békéšska Čaba 1997
Uhrín Matej (UM 1919)	1919	Békéšska Čaba 1994
paniVargová (pV 1913)	1913	Čemer 1999

Varšava, rod. Jurina Katica (VK 1912)	1912	Ledeník 2000
Verešová Pavliné Katarina (VPK 1932)	1932	Čemer 1999
Volák János (VJ 1930)	1930	Malý Kereš 1995
Vraukó Jánosné Bohus Éva (VJBE 1921)	1921	Békéšska Čaba 1997
Zsámboki Mihályné Hlavács Erzsébet (ZMHE 1923)	1923	Malý Kereš 1995
Žitňak Josip (ŽJ 1939)	1939	Markovec 2000

ABECEDNÝ ZOZNAM OBCÍ A MIEST

Albertfalva 106,
Aľmaš 178
Ambrózfalva 76
Arad 155
Aranymező 94
Báčsky Petrovec – Bački Petrovac 89, 169
Banka - Bánk 7,16, 17, 18, 26, 27, 36, 37, 46, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 108, 194, 208
Békéščaba, Békéšska Čaba –Békéscsaba 7, 10, 11, 19, 22, 28, 32, 38, 42, 48, 49, 51, 76, 89, 137, 144, 145, 146, 147, 152, 155, 156, 157, 207
Békéšska Čaba - Jamina, Vinice - Erzsébethely 155, 156, 163,
Belište 195
Berinčok – Borsosberény 54, 71
Bizovec – Bizovac 176, 177, 185, 187
Bodon – Bodony 71
Bodonoš – Budoi 13,
Boľovce – Boljevci 169
Bračevci 204
Bratislava 201
Breznica - Breznica Našička 172, 176, 177, 191, 192, 199, 203, 204
Brhlovce 108
Budapešť, Pešť – Budapest 17, 26, 36, 46, 47, 54, 58, 63, 75, 77, 81, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 114, 141, 155, 191, 208
Budimce - Budimci 177, 181, 204
Bystrica pri Zagrebe – Zlatar Bistrica, (Marija Bistrica) 178
Cabaj 87
Cerovac 204
Cinkota – Cinkota 82
Čaklín 187
Čákvár – Csákvár 105

Čemer- Csőmőr 7, 17, 18, 26, 27, 36, 37, 47, 48, 75, 76, 78, 80, 81, 82, 83, 208
Čerňa - Bakonycsernya 208,
Čerpotok - Valea Cerului 13
Čív - Piliscsév 12
Dáň – Dány 82
Djakovo 187
Dolné Peťany – Alsópetény 54, 61, 65, 66
Ďarmoty - Balašské Ďarmoty, Balassagyarmat 56, 57, 63,71,
Ďoma – Gyoma 137
Ďula – Gyula 137
Đurđenovac 176, 177
Erdevík 169
Fehervár - Székesfehérvár 105
Feričance - Feričanci 187
Grada - Gradac Našički 195, 204
Guta – Galgaguta 54, 71
Handžabeg, Handžibeg – Érd 89, 91, 99, 101, 104, 105, 109
Harkanovce – Harkanovci 176, 177, 204
Horné Peťany - Felsőpetény 54, 55, 64, 66, 71
Ipeľ Balog - Balog nad Ipľom 71
Jázbereň - Jászberény 82
Jelisavec – Jelisavac 169, 176, 177, 178, 179, 181, 186, 187, 190, 191, 193, 197, 198, 199, 203, 204
Josipovac 204
Kaloča – Kalocsa 114, 126, 130
Keceľ – Kecel 114, 116, 121, 126, 128
Kelešinka – Kelešinka
Kerepeš – Kerepestarcsa 78
Kestúc – Kesztölc 12
Kishuta 12
Klokočevci 199
Kneževac 177, 204
Koložvár – Cluj-Napoca 94
Komárno – Komárom 114,
Kondoroš – Kondoros 137
Korytno pri Dudváhu 75

Koška 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 183, 187, 191, 192, 204
Kršince – Kršinci 176, 177, 181, 204
Krupina 67, 71
Kutjevo
Lađanska 199
Ledeník – Ledenik 19, 29, 39, 49, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 194, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 205
Legínď – Legénd 71
Lila 199
Lipovľany – Lipovljany 169
Lodž 165
Malá Tarča – Kistarcsa 77
Malý Kereš, Kiškéreš – Kiskőrös 18, 28, 37 48, 101, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 208
Markovec - Markovac Našički 19, 29, 39, 49, 107, 169, 170, 176, 177, 181, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 203, 204, 206
Martin 171, 187
Mezőtúr 143,
Milovce - Miljevci 204
Mlynky - Pilisszentkereszt 32, 42, 105
Mukačevo 137, 143
Nadice - úradný názov neidentifikovaný 77
Naďkáta - Nagykáta
Nadlak - Nadlak 13, 89, 135
Naďhuta - Nagyhuta 12, 82,
Našice 169, 171, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 186, 187, 196, 198, 199, 204
Níreďháza – Nyíregyháza 76,
Nitra 87, 207
Niza 172, 176
Nová Huta – Sinteu 13,
Nové Sady 121,
Novohrad – Nógrád 71
Orošháza – Orosháza
Oršagárd, Agárd - Őrsagárd 61, 71, 82,

Osik – Osijek 171, 177, 178, 179, 183, 190, 192, 196, 198
Ostrihom – Esztergom 12
Ostrošince – Ostrošinci 176, 204
Péč - Pécs 65
Podgoráč - Podgorač 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 183, 187, 194, 204
Poľný Berinčok, Berinčok - Mezőberény 137, 144, 146, 148
Razbojište 176
Répášska Huta – Répáshuta 11,
Reičág – Rétság 52, 57, 58, 71
Ritoblaga 13
Romháň – Romhány 52, 57, 62, 63, 64, 66, 67, 71
Ružomberok - Rybárpole 155, 165
Santov – Pilisszántó 208,
Sarvaš – Szarvas 7, 18, 28, 38, 71, 89, 107, 135, 136, 137, 139, 143, 146, 149, 150, 151, 152, 157, 178, 196, 208
Segedín - Szeged 76
Sejd – Sződ 208
Sentendre – Szentendre 62, 71,
Sentmiháj - Rákosszentmihály
Senváclav – Pilisszentlászló 208
Slivočevci 187
Slovenský Komlóš – Tótkomlós 71, 89, 130, 137
Stará Bystrica 171
Stará Huta, Voivoz – Voivozi 13
Stará Pazova – Stara Pazova 169
Stipanovce – Stipanovci 177, 195, 204
Szolnok 160
Szuhahuta 12
Šahy 51
Šarišáp - Sarisáp 12
Šomoď - úradný názov neidentifikovaný 71
Šopron - Sopron 76
Šóškút – Sóskút 17, 27, 37, 47, 78, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 103, 104, 108, 109, 194
Tardoš – Tardosbánya 208,

Tárnok 17, 18, 27, 37, 47, 78, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 191, 194
Tatabánya 96, 105
Tereška – Tereske 66, 71
Tótfalu 62, 71
Trenčín 87, 107, 135, 149, 175,
Trsteník – Trstenik 172, 173, 177
Uhrovec 107
Vacov – Vác 17, 26, 36, 46, 51, 56, 57, 58, 63, 71
Vágášska Huta – Vágáshuta 12
Valpovo 195
Vaňarec - Vanyarc 71
Velemírovec – Velemirovac 187, 191, 204
Veľká Maňa 118
Veľká Tarča – Nagytarcsa 82,
Veľký Bánhedeš - Nagybánhegyes
Višnevac 177, 204
Vočin 178
Vrútky 155, 191
Vukojevci 187, 191, 203,
Záhreb – Zagreb 193, 198
Zborov nad Kysucou 171
Zdenkovec – Zdenci 176, 177, 204
Zokov Gaj 169, 197, 199
Žakarovce 165

Autor	Doc. PhDr. Jaroslav Čukan, CSc.
Názov:	Dolnozemské reflexie na neroľnícke zamestnania
Vydavateľ:	Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre Filozofická fakulta
Vedecký redaktor:	PaedDr. Peter Andruška, PhD.
Technická redaktorka:	Viera Režová
Návrh obálky:	Mgr. Tomáš Koprda
Náklad:	250 ks
Rozsah:	234 strán
Vydanie:	prvé
Rok vydania:	2001
Tlač:	

ISBN 80-8050-422-9